

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

M.Ö. II. BİNDE ORTA KARADENİZ BÖLGESİ

Yüksek Lisans Tezi

Kurtuluş Kıymet

Ankara - 2004

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

M.Ö. II. BİNDE ORTA KARADENİZ BÖLGESİ

Yüksek Lisans Tezi

Kurtuluş Kıymet

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr Turgut Yiğit

Ankara – 2004

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	V
I – GİRİŞ	1
II- KAYNAKLAR	4
A. Arkeolojik Kaynaklar	4
B. Çiviyazılı Kaynaklar	7
III – ORTA KARADENİZ BÖLGESİ’NİN COĞRAFYASI	15
IV – ORTA KARADENİZ BÖLGESİ’NDE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN ANA HATLARI	19
V – ORTA KARADENİZ BÖLGESİ’NİN ARKEOLOJİSİ	28
A. Başlangıcından M.Ö. II. Bine Kadar Bölge Kültürleri	28
B. M.Ö. II. Binyıl Kültürleri	36
VI – M.Ö. II. BİNDE ORTA KARADENİZ BÖLGESİ’NE İLİŞKİN ÇİVİ YAZILI BELGELERDEN ELDE EDİLEN BİLGİLER	46
A. Zalpa	53
B. M.Ö. II. Binde Yörenin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bilgiler	58
C. Kaşkalar ve Orta Karadeniz Bölgesi’nde Hitit Etkinliği	74
VII – SONUÇ	98
VIII – ÖZET	105
IX – SUMMARY	107
X – BİBLİYOGRAFYA	109

ÖNSÖZ

1906 yılında, Boğazköy - Hattuša'da kazılara başlandığında, bu ören yerinin, parlak bir Geç Tunç Çağı Uygarlığı'nın merkezi olduğu henüz bilinmiyordu. Ancak burada tarihi, dini, mitolojik ve edebi nitelikli pek çok çivi yazılı tabletin bulunması ve bunların 1915 yılından itibaren okunması karşımıza, tarihi "Hatti Ülkesi" ni çıkardı. M.Ö. II. Binin 2. yarısında, Eski Önasya'ya ün salmış bu devlete ve onun diline araştırmacılar "Hitit" adını verdiler. Uzmanların tabletler üzerindeki ayrıntılı çalışmaları, çeşitli yörelerde yapılan pek çok kazı, Hitit çağı Anadolu hakkına eşsiz bilgiler elde etmemizi sağladı. Söz konusu dönemde, Anadolu'nun çok geniş bir alanı Hint-Avrupalı kavimlerin elindeydi. Bunun yanı sıra Hitit çekirdek bölgesi olarak tanımladığımız alanın, Kızılırmak'ın çizdiği yay içinde kalan yöreyi kapsadığı anlaşıldı. Bu coğrafyanın çevresini, Hititler'in sürekli mücadele etmek zorunda kaldıkları irili ufaklı vasal krallıklar kaplıyordu. Kuzeybatıda Pala- Tummana, kuzeydoğuda Azzi - Hayaša, doğuda İšuwa, Çukurova'da Kizzuwatna ve batıda Arzawa ülkeleri Hatti Ülkesi'ni çevreliyordu. Hitit kralları uzun yıllar boyunca bu krallıklarla savaşarak, Anadolu topraklarındaki maden kaynakları ve ticaret yollarını ellerinde tutmuşlar ve hammaddenin başkente akmasını sağlamışlardır. Bu sayede Anadolu hakimiyetini ele geçirmeyi başaran Hitit Devleti'nin başlıca uğraşı konularından biri de Hattuša'nın kuzeyindeki topraklarda yerleşmiş bulunan Kaška halkı olmuştur. Kaşkalar'ın yaşadıkları yerlerin sınırları tam olarak çizilemese de bugün Orta Karadeniz Bölgesi olarak adlandırdığımız coğrafyada yayılmış oldukları ve Hititler'e sonu gelmez saldırılarda buldukları anlaşılmaktadır. Tezimizin konusunu oluşturan bu yörenin, M.Ö. II. Bindeki tarihine ilişkin hem arkeolojik hem

de filolojik kaynaklara dayanan bilgilerimiz son yıllarda artmıştır. Özellikle sayıları hızla artan yüzey araştırmaları ve Maşat Höyük tabletleri sayesinde bölgenin tarihini ana hatları ile çizebiliyoruz. Tezimiz, söz konusu kaynaklar ve son gelişmeleri değerlendirerek, Orta Karadeniz Bölgesi'nin M.Ö. II. Binyıldaki durumunu ortaya koymayı, buna ilişkin siyasal, kültürel konulara ve kimi tarihsel coğrafya problemlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmamda, önerileri ile bana her zaman yol gösteren hocam ve tez danışmanım Turgut Yiğit'e teşekkür ederim.

Kurtuluş Kıymet

KISALTMALAR

AA	Anatolia Antiqua, Paris, 1989 vd.
AJSL	American Journal of Semitic Languages and Literatures, Chicago, 1894 vd.
AnAr	Anadolu Araştırmaları, İstanbul, 1955 vd.
AnSt	Anatolian Studies, London, 1951 vd.
AoF	Altorientalische Forschungen, 1974 vd.
Ark. S. T.	Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985 vd.
ArOr	Archiv Orientalni, Prag, 1929 vd.
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research, New Haven, 1958 vd.
BAVA	Beitrage zur Allgemeinen und Vergleichenden Archaologie.
BCH	Bulletin de Correspondance Hellenique
BoTU	E. Forrer, <i>Die Boghazköi-Texte in Umschrift</i> , 1-2, Leipzig, 1922 - 1926.
CAH	Cambridge Ancient History.
CTH	E. Laroche, <i>Catalogue des Textes Hittites</i> , Paris, 1971.
Coğ. Araç. Der.	Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1966 vd.
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 1942 vd.
IstMit	Istanbuler Mitteilungen, 1933 vd.
JCS	Journal of Cuneiform Studies, New Haven, 1947 vd.
JHS	Journal of Hellenic Studies, London, 1924 vd.
JIES	Journal of Indo-European Studies, 1973 vd.

JNES	Journal of Near Eastern Studies, Chicago, 1942 vd.
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig-Berlin.
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin.
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Berlin, Berlin, 1898 vd.
MIO	Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, Berlin, 1953 vd.
MVAeG	Mitteilungen der Vorderasiatische-Aegyptischen Gesellschaft, Berlin, 1896 vd.
MTA Ens. Der.	Maden Tetkik Arama Enstitüsü Dergisi.
OIP	Oriental Institute Publications, Chicago.
Or NS	Orientalia, Nova Series, Roma, 1931 vd.
RGTC	Repertoire Geographique des Textes Hittites, Wiesbaden.
RHA	Revue Hittite et Asianique, Paris, 1930 vd.
RE	Paulys Real-Encyclopadie der Classichen Altertumwissenschaft, Stuttgart, 1893 vd.
RIA	Reallexikon der Assyriologie, Berlin, 1928 vd.
SCO	Studi Classici e Orientali, 1951 vd.
StBoT	Studien zu den Boghazköy-Texten, Wiesbaden, 1965 vd.
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara, 1950 vd.
THeth	Texte der Hethiter, Heidelberg, 1971 vd.
T. T. Kong.	Türk Tarih Kongresi.
Türk. Coğ. Der.	Türk Coğrafya Dergisi.

I - GİRİŞ

Bakır, kalay, altın ve gümüş gibi çok çeşitli madenlerin kullanılmasının yanı sıra, mimari kalıntıları ile de zenginliğini tanımlayabildiğimiz İlk Tunç Çağı Anadolu M.Ö. II. Bine girilirken büyük değişiklikler yaşamaktadır. Bunlardan biri Hint-Avrupalı kavimlerin akın akın bu toprakları istila edip siyasi ve etnik tabloyu değiştirmesidir. İkincisi, İTÇ III'ten itibaren Anadolu'nun önce protohistorik, ardından tarihi devirlere girmesi yani maddi belgelerin yanı sıra, yazılı belgelerin de ortaya çıkmasıdır.

Çivi yazılı kil tabletler, M.Ö. 1950'lerden sonra Anadolu'nun çeşitli ticaret merkezlerinde ve en başta Kültepe (Kaniş)'te ortaya çıkmaya başlamıştır. Ticaret amacıyla gelen Asurlular'ın maden almayı düşündükleri kesindir. Bunun karşılığında ise tekstil ürünleri ve kalay vermektedirler. Elimizdeki tabletlerden çeşitli ticaret mallarını öğrendiğimiz gibi Anadolu'nun o çağdaki önemini ve M.Ö. II Binyıldaki siyasi yapısını etkileyecek bazı gelişmeleri de görebiliyoruz. Koloni çağında ülke küçük prensliklere ayrılmıştı ve bunların başında Kaniş, Puruṣhatum, Hattuṣ ve Zalpa geliyordu. İleride görüleceği gibi, kimi tartışmalara rağmen Orta Karadeniz Bölgesi'nde olduğu iddia edilen Zalpa şehri ile Hitit Devleti arasında bir bağ sezilmektedir ve hatta Kaniş'in sonunu getirenlerin Bafra yöresindeki Zalpa'dan geldiklerine dair tahminler de yürütülmüştür. Erken Hitit çağı sona erdikten sonra karşımıza çıkan Boğazköy arşivi sayesinde, Orta Karadeniz Bölgesi hakkındaki bilgilerimiz de artmaktadır ve aklımıza her şeyden önce Kaşkalar gelmektedir. Özellikle Hitit İmparatorluk döneminde doruk noktasına ulaşan Kaşka-Hitit çekişmesi ve yörenin tarihi coğrafyası pek çok araştırmacının dikkatini üzerine

çekmiş, bu konuda sayısız araştırma yapılagelmiştir. Kaşka istilasına uğramış şehirlerin yerinin tespitini ve bu halkın yaşadığı yerlerin sınırını çizmeyi amaçlayan araştırmaların başında E. von Schuler'in örnek çalışması Die Kaškaer gelmektedir. Adı geçen kitabında yazar, Orta Karadeniz Bölgesi'nin tarihini ilk defa ayrıntılarıyla ele almıştır.

Bizim bu çalışmayla ortaya koymak istediğimiz, arkeolojik kazıları, yüzey araştırmalarını ve çivi yazılı belgeleri kullanıp, şimdiye kadar yapılmış çalışmaları da dikkate alarak, Orta Karadeniz Bölgesi'nin M.Ö. II. Binyıl'daki durumunu ayrıntıları ile ortaya koymak, ayrıca yörenin aynı dönem Anadolu'sundaki yerini vurgulamaktır. Söz konusu bu çalışma yapılırken özellikle çivi yazılı belgeler üzerinde durulmuş, bunlar kronolojik bir sıra takip edilerek kullanılırken, çözüm bekleyen kimi sorunlar ve tartışmalı durumlar da yeri geldikçe ele alınmıştır.

Tezimiz arkeolojik ve çivi yazılı belgelere dayalı olmak üzere iki temel bölümden oluşmaktadır. Her şeyden önce yapılan çalışmaları en başından itibaren teker teker tanıtarak bu bölgeye olan ilginin giderek arttığını ve buna paralel olarak araştırmacılar arasında tartışmaya neden olan kimi sorunların kısıtlı da olsa çözülebildiğini belirttik. Arkeolojik araştırmaları öncelikle göz önüne aldığımız bölümde, bul yörede yapılmış kazı ve yüzey araştırmaları daha ayrıntılı olarak incelenmiş, madencilik, mimari, seramik, ölü gömme adetleri gibi arkeolojik veriler değerlendirilerek Orta Karadeniz'in bu açıdan Anadolu'nun diğer bölgelerinden farkı ortaya konmuştur. Çivi yazılı belgeleri incelediğimiz bölümde, Hititler'in bu bölgedeki askeri, siyasi ve ekonomik faaliyetlerini, zaman zaman ilgili metinlerin çevirilerini de vererek belirttik. Hitit krallarının yaptıkları seferler, geçtikleri yollar, önceki araştırmacıların görüşleri de aktarılarak incelenirken adı sık sık geçen bazı şehirler hakkında ortaya

konulmuş lokalizasyon denemelerini de inceleyerek tarihi coğrafya konusunda ne gibi ilerlemelerin yaşandığını göstermeye çalıştık.

II – KAYNAKLAR

A. Arkeolojik Kaynaklar:

Tarih öncesinden günümüze değin arkeoloji ve tarih açısından her türlü kültür varlıklarını saptamayı, yerleşmelerin son durumlarını inceleyerek yok olma tehdidi altında olanların korunmasına yönelik projeleri geliştirmeyi ve yöre halkının eskiçağdaki kültürel gelişimini aydınlatmayı amaçlayan Orta Karadeniz Bölgesi kazı ve yüzey araştırmalarının uzun bir geçmişi vardır.

Bu coğrafyada H. H. von der Osten'in başlattığı sistemli yüzey araştırmalarını K. Kökten, T. Özgüç, N. Özgüç, C. Burney, B. Alkım, J. Yakar, A. M. Dinçol, J. A. Dengage sürdürmüştür. Bunları takip eden İkiztepe kazı ekibinden Ö. Bilgi ve ř. Dönmez, ayrıca M. A. Işın, M. Özsait ve O. Doonan daha önce hiçbir araştırıcının uğramadıkları köy, kasaba ve ilçeleri gezmişler, bunların sonucunda da yörenin M.Ö. II. Bindeki arkeolojik konumunu aydınlatacak kimi sonuçlara ulaşmayı başarmışlardır. Yapılan kazı ve yüzey araştırmaları ülkemizde en başta Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda her sene yayımlanmaktadır. Bunun dışında elde edilen sonuçlar Türk Tarih Kongreleri ve belli başlı süreli yayımlarla bilim dünyasına duyurulmaktadır.

Eski yerleşmeleri saptayıp, bunların üzerinden tarihlemeye yarayacak buluntuları toplamayı ve bu yerleşmelerin nasıl bir güzergah üzerinde olduklarını anlamaya yönelik sayısız yüzey araştırması yapılmıştır. Bunun sonucunda M.Ö. II. Bine ait buluntu veren çok sayıda höyük tespit edildiğinden söz konusu yüzey araştırmaları tezimizde sıklıkla kullanılmıştır.

1986 yılından bu yana Orta Karadeniz Bölgesi sistematik yüzey araştırmalarını sürdüren M. Özsait, Kalkolitikten Roma çağı sonuna kadar 400'den fazla yerleşme tespit etmiş, ayrıca M.Ö. II. Binin ilk yarısında, İTÇ'nda görülen yoğunlun olmadığını belirlemiş ve Hitit İmparatorluk döneminde yerleşmelerin sayısındaki azalmayı vurgulamıştır.¹

Arkeolojik gezilerinde 22'si yeni 76'sı ise daha önceden bilinen toplam 98 höyük tipi yerleşmeyi inceleyen Ş. Dönmez ise GTÇ'nda iskan görmüş stratejik konumu olan kimi yerleşmelerden hareketle, Hititler'in, Orta Karadeniz Bölgesi'nin kara kesimini, Kaşkalar'a karşı tampon bölge olarak tuttuklarının vurgulamaktadır.²

Yukarıda adlarını andığımız her iki araştırıcının incelemeleri, pek çok höyüğün keşfi ile sonuçlandığı, bu yörede yerleşmelerin ne şekilde yayıldığını tespit ettiği ve Orta Karadeniz'in en sistemli yüzey araştırmalarını oluşturduğu için bizim çalışmamızda yer bulmuştur.

B. Alkım'ın 1974'te başlattığı ve halen devam eden İkiztepe kazısı, yörenin en uzun ömürlü kazısı olup, bölge arkeolojisinde özel bir yere sahiptir. İkiztepe, Orta Karadeniz'de M.Ö. II. Binin ilk çeyreğine ilişkin bilgi veren en önemli ören yeridir. Burada Geç Kalkolitik çağdan, Eski Hitit dönemine kadar, yani M.Ö. 4000'den, M.Ö. 1700'e kadar kesintisiz yerleşme vardır. İkiztepe kazısı, Samsun bölgesi halkının sosyo-ekonomik yaşamı hakkında, ayrıca mimari ve metalurji alanında çok derli bilgiler edinmemizi sağlamıştır.³ Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı 1978 yılında başlatılana kadar İkiztepe kazılarının yıllık raporları Türk Arkeoloji

¹ M. Özsait, "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırmaları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 335-341.

² Ş. Dönmez, "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 330-334.

³ Ö. Bilgi, "İkiztepe Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 111-117.

Dergisi'nde yayımlanmıştır. İkiztepe'de ortaya çıkarılan eserler, özellikle de metal buluntular önem durumlarına göre tek tek veya toplu halde bilim dünyasına tanıtılmaktadır. Bununla beraber, elde edilen sonuçların, monografiler halinde yayımlanması da planlanmıştır. Nitekim bunlardan ilki 1974 ve 1975 dönemlerini kapsamaktadır ve İkiztepe I olarak, 1988 yılında; ikincisi İkiztepe II olarak 2003 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. 1981–1987 dönemlerini kapsayan üçüncüsü İkiztepe III ile 1988 – 1992 çalışmalarını kapsayan dördüncüsü İkiztepe IV'ün hazırlıkları devam etmektedir. 1993 – 1996 dönemlerini kapsayan 4 yıllık kazı raporları Anadolu Araştırmaları dergisinin XV. sayısında yayımlanmıştır.⁴

Yörede devam eden bir başka kazı Ortaköy'de yapılmaktadır.⁵ Burada bulunan çivi yazılı tabletlerin Orta Karadeniz'in tarihi coğrafyasına katkıda bulunacağını düşündüğümüzden bu kazıyı da çalışmamıza dahil ettik.

Belli başlı kazılardan biri de Maşat Höyük'te yapılmıştır ve bu kazının sonuçları da iki monografi halinde yayımlanmıştır.⁶ Bu şehrin Kaşkalar'ın yaşadığı Karadeniz Bölgesi ile Orta Anadolu arasında en güçlü ve güvenilir Hitit merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Hitit mimarisinin bütün inceliklerini görebildiğimi Tapikka şehri sarayındaki yangına Kaşkalar'ın sebep olduğu sanılmaktadır. Bu sarayın arşivinde bulunan tabletler Maşat Höyük çevresindeki kimi lokalizasyonların yapılmasını sağlamıştır. Bunlar tezimizde yeri geldikçe belirtilecektir.

⁴ Bilgi, age, s. 112-113.

⁵ A. Süel, "Ortaköy-Şapinuwa", *Memory of H. G. Güterbock*, Winona Lake, 2002, s. 157-165.

⁶ T. Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara, 1978, s. 1-17; T. Özgüç, *Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, Ankara, 1982.

B. ivi Yazılı Kaynaklar:

Tarihi, efsanevi ve kült içerikli çivi yazılı metinlerde M.Ö. II. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi'ne ilişkin bilgiler elde edilmektedir. Metinlerin içeriğine göre kronolojik sırayla Őunlar alıŐmamızda kullanılmıŐtır:

1. Anitta Metni (CTH 1):

A. KBo III 22 = BoTU 7

B. KUB XXVI 71 I 1-19

C. KUB XXXVI 98

Eski Hitit devri ana kaynaklarının ilki olan Anitta Metni'nin her  versiyonu da Hititçe kaleme alınmıştır. Konumuz açısından bakıldığında Asur Ticaret Kolonileri ağının sonunda Anadolu'nun siyasi durumunu yansıtması ve Zalpa Şehrinin yeri konusunda fikir vermesi ile dikkat çeken bu metin ayrıntısıyla E. Neu⁷ tarafından incelenmiştir. Türkçe evirisini S. Alp⁸ yapmıştır.

2. Anum - Hirbi ve Zalpa Şehri Olarak Adlandırılan Fragman (CTH 2):

A. KBo XII 3

B. KUB XXXVI 99

C. KBo XXII 89

Yine Koloni ağına ilişkin bilgiler edindiğimiz bu belgede, Kültepe'de bulunan Eski Asurca bir mektuptan tanıdığımız Anum - Hirbi'nin, Zalpa ile olan ilişkileri anlatılmaktadır.⁹

3. Kaniş Kraliçesi (CTH 3):

A. KBo XXII 2 y 1-20

⁷ E. Neu, *Der Anitta Text*, *StBot* 18, Wiesbaden, 1974.

⁸ S. Alp, *Hitit ağında Anadolu, ivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, İstanbul, 2001.

⁹ H. Otten, *Eine althethitische Erzhlung um die Stadt Zalpa*, *StBoT* 17, Wiesbaden, 1973, s. 65-66; W. Helck, "Zur altesten Geschichte des Hatti-Reichen", *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I. cilt, s. 271-274.

B. KBo III 38 Ay 17 vd. (2 BoTU 13)

Zalpa Şehri İle İlgili Bir Metin (CTH 3):

A. KBo XXII 2 Öy 4-36 (KBo III 38 = 2 BoTU 13)

B. KBo XXII 2 Ay 7-15 (KBo III 38 = 2 BoTU 13)

H. Otten¹⁰ tarafından sınıflaması yapılan ve işlenen bu metin grubu Koloni ve Eski Hitit çağı konusunda fikir vermektedir.¹¹ Tezimizde bir bölüm ayırdığımız Zalpa şehri ile Hitit Devleti arasındaki ilişkiler hakkında CTH 3'ten önemli bilgiler elde etmekteyiz.

4. I. Hattuşili'nin Yıllıkları (CTH 4):

Hititçe (KBo X 2) ve Akkadca (KBo X 1) olmak üzere iki ayrı nüshası olan bu belgelerin, Hititçe fragmanları da mevcuttur. M.Ö. 13. yy.'da yapılmış kopyalar olduğu anlaşılan¹² bu belgelerde I. Hattuşili'nin askeri seferleri anlatılmakta olup, bu seferlerden biri bizim ilgi alanımızda olan Şanahuitta'ya yapılmıştır. Metinlerin transkripsiyon ve açıklamalı çevirisi F. Imparati – C. Saporetti¹³ tarafından yapılmıştır. Akkadca nüshasından Türkçe çevirisini S. Alp¹⁴ yapmıştır.

5. I. Hattuşili'nin (?) Ayrıntılı Yıllıkları (CTH 13):

CTH 13'te bir soru işaretiyle I. Murşili dönemine tarihlenen bu metinler A. Kempinski – S. Koşak¹⁵ tarafından yine şüpheli olarak I. Hattuşili'ye verilmekte ve şu şekilde sıralanmaktadır:

A. KBo III 46 + KUB XXVI 75

B. KBo III 53 + KBo XIX 90

¹⁰ Otten, age, s. 2 vd.; H. Otten, “Die Königin von Kaniš”, *XIX. Rencontre Assyriologique Internationale*, Paris, 1974, s. 301-304.

¹¹ Helck, *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I. cilt, s. 271 vd.

¹² H. C. Melhelrt, “The Acts of Hattuşili I”, *JNES* 37/1, 1978, s. 2.

¹³ F. Imparati – C. Saporetti, “L'autobiografia di Hattuşili I”, *SCO* XIV, 1965, s. 40-85.

¹⁴ Alp, *Hitit Çağında*, s. 65-66.

¹⁵ A. Kempinski – S. Koşak, “CTH 13 : The Extensive Annals of Hattuşili I (?)”, *Tel Aviv* 9, 1982, s. 87 vd.

Çok kırık olan bu metinlerden Hitit kralının, Hattuša'nın kuzeyine sefer yaptığı bu yörede aranan Tarukka, Šanahuitta, Hakmiš ve Hattena şehirleri ile mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır.

6. Yarim-Lim, Atradu, Hammurabi Adlı Suriyeli Krallara Ait Fragmanlar (CTH 14):

KUB XXIII 28 + KUB XL 5; KBo XII 13 + KUB XL 4; KBo XII 14

Bu metinlerde geçen Zalpa'nın Suriye'de olması gerektiği H. Otten¹⁶ tarafından ifade edilmiştir.

7. Ammuna Dönemine İlişkin Bir Kronik (CTH 18):

A. KUB XXVI 71 (2 BoTU 30)

B. KUB XXXVI 98

C. KBo III 59

A. Götze¹⁷'nin Ammuna dönemine işaret ettiğini söylediği bu metnin transkripsiyon ve çevirisi E. von Schuler¹⁸ tarafından yapılmıştır. Metinde II. Muršili döneminde Hititleri çok uğraştırdığı anlaşılan ve Tokat sınırları içinde aradığımız Kaška şehri Tipiya görülmektedir.

8. Šuppiluluma'nın Kahramanlıkları (CTH 40):

KUB V 6 (KBO XIV 11); KUB XIX 10; KBo XIX 3; KUB XIX 13 + 14 (2 BoTU 44-46); KUB XIX 22.

II. Muršuli'nin yazdırdığı, babası I. Šuppiluliuma ve II. Muršili'nin büyükbabası III. Tuthaliya dönemi hakkında önemli bilgiler edindiğimiz çok sayıdaki bu metin

¹⁶ Otten, *StBot* 17, 1973, s. 60.

¹⁷ A. Götze, "The Problem of Chronology and Early Hitite History", *BASOR* 122, 1951, s. 22.

¹⁸ E. von Schuler, *Die Kaškaer*, Berlin, 1965, s. 185-186.

grubunu H. G. Güterbock¹⁹ yayımlamış, kimi fragmanları da H. ten Cate²⁰ işlemiştir. Bazı metinlerin Türkçe çevirisini H. Ertem²¹ yapmıştır. Bunlar, I. Şuppiluliuma'nın Kuzey Anadolu'ya yaptığı seferleri izleyebildiğimiz başlıca metinlerdir. Büyük Kral'ın Kuzey Anadolu'ya giderken geçtiği yollar ve uğradığı şehirler bu belgelerden ayrıntıları ile takip edilebilmektedir.

9. II. Murşili'nin Yıllıkları (CTH 61):

KBo V 8; KBo XVI 8 + 14

KBo III 4; KUB XIV 17; KUB XIX 30

KBo III 4; KUB XIV 16

KBo II 5 KBo XIX 76 KUB XIX 37 KBo XXIII 36

Kronolojik sırasını tam olarak tespit edemediğimiz bu metinleri A. Götze²² yayımlamış, H. Otten²³ ve H. ten Cate²⁴ daha sonra bulunan fragmanları tanıtmıştır. Belgelerin bir kısmının Türkçe çevirisini H. Ertem²⁵ yapmıştır. II. Murşili'nin Orta ve Batı Karadeniz'de Kaşkalar üzerine yaptığı seferleri ayrıntıları ile anlatan bu tabletler Pala - Tummana ülkesi hakkında değerli bilgiler vermektedir.

10. III. Hattuşili'nin Otobiyografisi (CTH 81):

KUB I 1; KBo III 6; KUB I 2; KUB I 5; KUB I 6; KUB XIX 67; KUB XIX 69; KUB XIX 71; KUB I 9; KUB I 8.

¹⁹ H. G. Güterbock, "The Deeds of Şuppiluliuma as Told by his Son Murşili II.", *JCS* 10, 1956, s. 41-130.

²⁰ H. ten Cate, "A New Fragment of the Deeds of Şuppiluliuma as Told by his Son Murşili II", *JNES* XXV, 1966, s. 27-31.

²¹ H. Ertem, *Hitit Devleti'nin İki Eyaleti : Pala-Tum(m)ana İle Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*, Ankara, 1980, s. 51-55, 79-83.

²² A. Götze, "Die Annalen des Murşili", *MVAeG* 38, 1933.

²³ H. Otten, "A Neu Fragmente zu den Annalen des Murşili", *MIO* III, 1955, s.153 vd.

²⁴ H. ten Cate, "Murşilis Northwestern Campaigns-Additional Fragments of his Comprehensive Annals", *JNES* XXV, 1966, s. 162 vd.; H. ten Cate, "Murşilis Northwestern Campaigns-A Commentary", *Anatolica* 1, 1967, s. 44 vd.; H. ten Cate, "Murşilis Northwestern Campaigns Additional Fragments of his Comprehensive Annals Concerning the Nerik Region", *Melange E. Laroche*, Paris, 1979, s. 157 vd.

²⁵ Ertem, *Pala-Tum(m)ana*, s. 48 vd.

İlk defa A. Götze²⁶'nin yayımladığı bu metinlerin açıklamalı çevirisi son olarak H. Otten²⁷ tarafından yapılmıştır. Yukarı Ülke'nin yönetimini Hakmiş merkez olmak üzere üstlenen III. Hattuşili'ye ait olan belgeler Orta Karadeniz Bölgesi'nin tarihi ve tarihi coğrafyasına yönelik bilgiler içerir. Türkçe çevirisini S. Alp²⁸ yapmıştır.

11. III. Hattuşili'ye (?) Ait Tarihi İçerikli Belgeler (CTH 83):

1. A. KUB XIX 9

B. KUB XIX 8

2. KBo XII 44

3. KUB XXXI 20 + KBo XVI 36

E. Laroche' ya göre (CTH 83) I. Şuppiluliuma'nın savaşları ile ilgili olan bu belgeler, K. Riemschneider²⁹'e göre III. Hattuşili'nin oğlu Baş Meşedi Tuthaliya (sonraki kral IV. Tuthaliya)'nın Kaşkalar'a karşı bir savaştaki başarılarını anlatmaktadır. Metinlerin Türkçe çevirisini yapan S. Alp³⁰, bunları Maşat metinleri ile karşılaştırarak Tapikka şehrinin çevresindeki bazı lokalizasyonları yapabilmıştır.

12. III. Hattuşili'ye Ait Tarihi İçerikli Bir Fragman (CTH 88):

KBo VI 28 + KUB XXVI 48

III. Hattuşili bir belgesinde Hatti Ülkesi'nin dört bir taraftan işgal edildiğini ve Kaşkalar'ın Nenaşsa'ya kadar saldırdıklarını anlatmaktadır.³¹

13. Tiliura Antlaşması (CTH 89):

A. KUB XXI 29

²⁶ A. Götze, "Hattuşiliş", *MVAeG* 29/3, 1925; A. Götze, "Neu Bruchstücke zum groben text des Hattuşiliş und den Paralleltexen", *MVAeG* 34/2, 1930.

²⁷ H. Otten, *Die Apologie Hattuşiliş III*, *StBoT* 24, Wiesbaden, 1981.

²⁸ Alp, *Hitit Çağında*, s. 134-141.

²⁹ K. Riemschneider, "Hethitische Fragmente historischen Inhalt aus der Zeit Hattuşiliş III", *JCS* 16, 1962, s. 110 vd.

³⁰ S. Alp, "Maşat Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında", *Bellekten* XII/164, 1977, s. 643 vd.; Alp, *Hitit Çağında*, s. 142.

³¹ A. Götze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven, 1940, s. 22 vd.

B. KUB XXIII 123

C. KUB XXXI 15

E. von Schuler³² ve J. Garstang – O. R. Gurney³³ tarafından yayımlanan bu metinlerden anlaşıldığına göre III. Hattuşili döneminde, Tiliura halkının, Kaşkalar ile olan ilişkileri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

14. Nerik'in Yeniden Canlandırılmasına İlişkin Fragmanlar (CTH 90):

KUB XXI 8 KUB XXI 9 KUB XXI 11

Büyük Kral III. Hattuşili, babası II. Murşili ve kardeşi II. Muwatalli'nin Nerik'e kadar gittiklerinden söz etmektedir.³⁴

15. Kaşkalar ve Hitit Kralı Arasındaki Antlaşma (CTH 137):

KBo XVI 27 (KUB XXXVI 115, 117)

Transkripsiyonu E. von Schuler³⁵ tarafından yapılmıştır ve şüpheli olarak III. Arnuwanda dönemine tarihlenmiştir. E. Neu³⁶ ise I. Arnuwanda dönemini düşünmektedir.

16. Kaşka Antlaşmaları (CTH 138, 139, 140)

CTH 138: 1. KUB XXIII 77 (+) XIII 27 + XXIII 77 + XXVI 40

2. KUB XXXI 105

CTH 139: A. KBo VIII 35

B. KUB XL 36 + XXIII 78 + XXVI 6

C. KBo XVI 29 (+) KUB XXXI 104

CTH 140: 1. KUB XXVI 19

³² Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 145-148.

³³ J. Garstang - O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London, 1959, s.119-120

³⁴ V. Haas, *Der Kult von Nerik*, Roma, 1970, s. 10 dn.1, 11 ; dn. 4.

³⁵ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 134-138.

³⁶ E. Neu, "Überlieferung und Datierung der Kaškaer Verträge", *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I. cilt, s. 391-399.

2. A. KUB XXVI 20 + KBo XXII 132

B. KUB XL 14

3. KUB XL 21

6. KUB XL 31

4. KBo XVI 44

7. KUB XL 76

5. KUB XL 68

8. KBo XXII 20

E. von Schuler³⁷'in yayımladığı bu metinlerden CTH 138'in Türkçe çevirisini G. Karauğuz³⁸ yapmıştır. Yukarıdaki Kaška antlaşmalarının tarihi kesin olarak belirlenememektedir; ancak T. Bryce³⁹, bunların imparatorluk döneminin ikinci yarısında yapıldığını düşünmektedir. Kaška – Hitit ilişkileri hakkında bilgiler edindiğimiz bu belgelerden Kaška halkına karşı bazı yaptırımlar uygulandığı anlaşılmaktadır.

17. II. Tuthaliya'nın Yıllıkları (CTH 142):

1. KUB XXIII 27

2. A. KUB XXIII 11

B. KUB XXIII 12

3. KBo XII 35

KUB XXIII 11'den öğrendiğimize göre II. Tuthaliya, Aşšuwa ülkesi ile savaş halindeyken Kaşkalar bu fırsattan yararlanarak Hatti ülkesine saldırmışlardır.⁴⁰ Söz konusu metinler daha önceleri IV. Tuthaliya dönemine tarihleniyordu.⁴¹

18. I. Arnuwanda ve Aşmunikal'in Duaları (CTH 375):

1. A. KUB XVII 21

³⁷ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 109 vd.

³⁸ G. Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, 2002, s. 252-256.

³⁹ T. Bryce, "The Boundaries of Hatti and Hittite Border Policy", *Tel Aviv* 13, 1986, s. 92-93.

⁴⁰ O.R. Gurney, "Anatolia 1600-1300 B.C.", *CAH* II/1, 1973, s. 677.

⁴¹ Garstang - Gurney, *Geography*, s. 120- 121; Gurney, *age*, s. 676-677

B. KUB XXX 124 (+) XXX 72

C. KUB XXIII 115 + XXIII 17 + XXXI 117

Kaşkalar hakkında ayrıntılı bilgiler edindiğimiz ilk metin grubudur. Kaşka halkının yaşadığı ve ele geçirdiği şehirler sayılmaktadır.⁴²

19. Hatti Kökenli Bir Yapı Rituali (CTH 414):

1. A. KUB XXIX 1

B. KUB XXIX 2

C. KUB XXIX 3

Hititler'in Zalpa şehri ile olan tarihsel bağları bu metinde pekiştirilmek istenmiştir.⁴³

20. IV. Tuthaliya Dönemine Ait Bir Kült Metni (CTH 524):

1. KUB XXV 21

Bu belgeden Nerik şehrinin Hantili döneminde işgal edildiğini ve 500 yıl boyunca boş kaldığını öğreniyoruz.⁴⁴

21. Kült İle İlgili Bir Teslimat Listesi (CTH 530):

KBo XII 53 + KUB XLIII 105

A. Archi – H. Klengel⁴⁵ tarafından transkripsiyon ve açıklanmalı çevirisi yapılan metnin önemine S. Alp⁴⁶ de işaret etmiştir. Orta Karadeniz Bölgesi'nde aranan bazı şehirler sıralanmaktadır.

⁴² Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 152-163; Alp, *Hitit Çağında*, s. 72-75.

⁴³ V. Haas, "Zalpa, die Stat dam Schwarzen Meer und das althethitische Königtum", *MDOG* 109, 1977, s. 24 vd. ; A. Ünal, "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö. II. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar", *Anadolu* XXII, 1981/83, s. 30.

⁴⁴ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 186-187; A. Götze, *BASOR* 122, 1951, s. 24-25.

⁴⁵ A. Archi – H. Klengel, "Ein Hethitischer Text über die Reorganisation des Kultes", *AoF* VI 1980, s. 143 vd.

⁴⁶ Alp, *Belleten*, XLI/164, 1977, s.640.

III – ORTA KARADENİZ BÖLGESİ’NİN COĞRAFYASI

Orta Karadeniz Bölgesi, coğrafyacılar göre aşağı yukarı 35. ve 38. doğu boylamları ile 40. ve 42. kuzey enlemleri arasında yer almakta olup, gösterdiği yeryüzü ve iklim farklılıkları nedeniyle doğu ve batıdan ayrılmaktadır.

Yörenin kuzey sınırını Karadeniz, güney sınırını ise Laçın, Aydıncık, Artova ilçeleri ve Kelkit Irmağı’nın güneyindeki tepelik alan oluşturur. Batı sınırı Sinop’tan başlayıp, Durağan’da Gökırmak’ın Kızılırmak ile birleştiği yerden güneye inerek Çorum’un batısında Kızılırmak’ta sona erer. Bölgeyi Doğu Karadeniz’den ayıran sınır ise Ordu’nun doğusundaki Melet Irmağı boyunca güneye uzanıp Koyulhisar ilçesini geçtikten sonra Hafik ve Zara’nın kuzeyindeki dağlık bölgede son bulur.⁴⁷ Sinop, Çorum, Samsun, Amasya, Ordu, Tokat illerini içeren bu bölgeyi coğrafi koşulları nedeniyle ikiye ayırmak mümkündür: Bafra, Çarşamba Ovaları ve en üst kısmına kadar iskan edilmiş sahil silsilelerinden oluşan kıyı kesimi ile güneyde alçak iç silsileler ve vadilerden oluşan nispeten az yağışlı Yeşilirmak Bölgesi.⁴⁸

Bugün de hareketliliğini korumakta olan Kuzey Anadolu Fay hattı Orta Karadeniz Bölgesi’nden geçmektedir. Birçok fay parçalarından oluştuğu anlaşılan ve doğuda İran’a kadar uzanan bu fay hattı, yüzyıllardır süregelen depremlere neden olmaktadır.⁴⁹ Bu nedenle yöredeki ova ve akarsu vadilerinin oluşumu devam etmektedir.⁵⁰

⁴⁷ *Birinci Coğrafya Kongresi*, Ankara, 1941, s. 82-83.

⁴⁸ H. S. Selen, “Türkiye’nin Coğrafi Bölgelere Taksimine Dair Bir Muhtıra”, *Bir. Coğ. Kong.*, s. 254.

⁴⁹ H.N. Pamir – İ.H. Akyol, “Çorum ve Erbaa Depremleri”, *Türk Coğ. Der.* 1/11, 1943, s. 234-238; İ. Ketin, “Türkiye’nin Genel Tektonik Durumu İle Başlıca Deprem Bölgeleri Arasındaki İlişkiler”, *MTA Enst. Der.* 71, 1968, s.123-134.

⁵⁰ M. Ardos, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, İstanbul, 1985, I. cilt, s. 94-112, II. Cilt s. 142, 150-151.

Karadeniz'in doğusundan batısına uzanan yüksek, geçilmesi güç dağlar Orta Karadeniz Bölgesi'nde alçalmaktadır ve akarsular tarafından fazlaca parçalanmıştır. En başta göze çarpan ve sahilin hemen güneyinde uzanan Canik dağlarından başka, Kunduz Dağı (1791 m.), Çal Dağı (1732 m.), Tavşan Dağı (1900 m.), İnegöl Dağları (1964 m.), Amasya Akdağ (2061 m.), Tokat Akdağ (1916 m.), Toraç (2129 m.), Yıldız (2552 m.), Tekeli (2649 m.) ve Köse (2812 m.) dağları yörenin belli başlı yükseltilerini oluşturmaktadır.

Canik dağları, Ordu ile Kızılırmak'ın aşağı kesimi arasında uzanır. Yüksekliği 1500 m. kadar olan orta yükseklikte, üstleri plato görümlü dağlardır.⁵¹

Klasik çağlarda deniz anlamında kullanılan Pontos adıyla bilinen coğrafi alanın bir kısmını oluşturan bu bölge doğu ve batıya göre dağların yüksekliğinin azlığı, Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın beslediği vadiler ve iki büyük deltada tarımın yoğunluğu ile dikkat çeker. Ortalama yüksekliğin 1500 metreyi bulduğu yörede irili ufaklı dağlar Karadeniz'in İç Anadolu ile olan ulaşımını engellemez. Söz konusu dağlar arasında yer alan vadi ve geçitler eski çağlardan beri doğal ticaret ve askeri yollar olarak kullanılmakta olup, günümüz yolları da bu vadileri izlemektedir.⁵² Orta Karadeniz'de batı-doğu yönünde iki doğal yoldan kuzeydeki Gökırmak Vadisi'ni izleyip Durağan, Vezirköprü, Havza, Taşova ve Niksar'a ; güneydeki Bolu'dan başlayıp, Ilgaz, Tosya, Osmancık, Merzifon ve Amasya'dan geçerek Tokat'a ulaşır. Söz konusu bu yollar, Hitit çağında da çok büyük bir öneme sahip olan ve kuzeyden

⁵¹ C. Şahin, *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, Ankara, 2002, s. 25.

⁵² *Bir. Coğ. Kong.*, s. 217-218.

güneye uzanan Samsun-Çorum yolu ile kesişir. Orta Anadolu'nun karayolu bağlantısı ağırlıklı olarak bu kesimden sağlanmaktadır.⁵³

Yurdumuzun pek çok yöresinde olduğu gibi Orta Karadeniz Bölgesi'nde de Sinop, Bafra, Samsun, Çarşamba gibi kıyı ovalarının ve daha iç kesimdeki ovaların yanı sıra, küçük ırmak vadileri gibi yerleşmeye çok uygun araziler mevcuttur. Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın taşıdığı alüvyonlarla oluşmuş kıyıdaki deltalardan başka, dağ ve tepelerle çevrili, Vezirköprü, Merzifon, Zile, Tokat, Turhal ovaları başlıca tarım alanlarıdır.

Üçgen bir şekilde denize ulaşan Bafra Ovası, sadece Kızılırmak değil pek çok çayla beslenerek oluşmuştur.⁵⁴ Yeşilirmak deltası da Karadeniz kıyılarının en geniş ovasıdır.⁵⁵

Kelkit ve Yeşilirmak vadileriyle kıyıdaki Bafra ve Çarşamba ovaları geçitlerle birbirine bağlandığı gibi bu geçitler deniz etkisinin Yeşilirmak'ın güney kolu olan Çekerek Irmağı'nın güneyine kadar sokulmasının sağlar.⁵⁶

Bölgedeki iklim koşullarının kıydan güneye doğru dereceli olarak değiştiği ve karasallaştığı görülmektedir. Sinop'tan Yeşilirmak Deltası'na kadar Orta Karadeniz kıyı kuşağında Akdeniz ikliminin izlerine rastlamaktayız. Yüksekliğin azlığına bağlı olarak özellikle Bafra Ovası'nda yağış oranının düşüklüğü ve buharlaşmanın fazla olması kuraklığı da beraberinde getirmektedir. Yörede yetişen zeytin ve zakkum gibi

⁵³ J. Yakar – A.M. Dinçol, “Remarks on the Historical Geography of Nort Central Anatolia during the Pre-Hittite and Hittite Periods”, *Tel Aviv* 1/3, 1974, s. 96, dn. 3; D. Winfield, “The Northern Routes Across Anatolia” *AnSt* XXVII, 1977, s. 158-159, harita 2; J. Biler – E. Olshausen, “Notizen zur Historisechen Geographie von Potnos”, *Festschrift für F. K. Dörner*, I. cilt, Leiden, 1978, s. 163 vd., harita 2.

⁵⁴ A. Köksal, *Bafra Ovasının Coğrafya Etüdü*, Ankara, 1972, s. 17.

⁵⁵ H. İnandık, “Sinop-Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü II”, *Türk Coğ. Der.* XIII/17, 1957, s. 53,60.

⁵⁶ C. Gürsoy, “Samsun Gerisinde Karadeniz İntikal İklimi”, *DTCFD* VIII/1-2, 1950, s. 113.

Akdeniz yöresine özgü bitkiler de bunu ortaya koymaktadır.⁵⁷ Ne var ki doğuya, Çarşamba Ovası ve Ordu'ya gidildikçe yükselen dağlar nemli havayı tuttuğu için yağışların bir hayli yüksek olduğu en sıcak aylar temmuz ve ağustosta bile kuraklığın olmadığını söyleyebiliriz.⁵⁸ Bununla beraber, Orta Karadeniz kıyı kuşağına göre daha sert bir kış ve üç aylık kurak devreyle ayırt edilebilen Yeşilırmak bölgesi, İç Anadolu'nun karasal iklimine bir geçiş niteliği gösterdiğini yetişen bozkır bitkileriyle kanıtlamaktadır.⁵⁹

Türkiye'nin kuzeyindeki en büyük ırmaklar olan Kızılırmak ve Yeşilırmak, Orta Anadolu coğrafyası ve tarihinin ayrılmaz birer parçasıdır. Anadolu topraklarına göre değerlendirdiğimizde büyük ırmaklar olan Karadeniz ırmakları, üzerinde taşımacılık yapmak için uygun değildir. Bunda akış karakteri, taşıdıkları su miktarı ve bu bakımdan mevsimden mevsime gösterdikleri rejim farklılıkları etkilidir.⁶⁰ Farklı iklim bölgelerinden doğup çok sayıda kol tarafından beslendikten sonra Karadeniz'e dökülen Kızılırmak, Yeşilırmak ve Kelkit Irmağı'nın verimli vadiler meydana getirdiği, bu vadiler boyunca yoğun bir şekilde görülen eskiçağ yerleşmeleri ve höyüklerden de anlaşılmaktadır. Yine bu ırmaklar, getirmiş oldukları çok miktarda alüvyonla Kuzey Anadolu kıyılarının iki büyük kıyı ovasının oluşturmuştur.

Sözü edilen bu uygun coğrafi özellikler nedeniyle Orta Karadeniz Bölgesi özellikle Kalkolitik çağdan başlayarak sürekli yerleşimlere sahne olmuştur.

⁵⁷ Köksal, *Bafra*, s. 31-50.

⁵⁸ Gürsoy, *DTCFD VIII/1-2*, 1950, s. 123.

⁵⁹ Gürsoy, *age*, s. 128.

⁶⁰ S. Erinç, "Türkiye'de Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış", *Türk Coğ. Der.* XIII/17, 1957, s. 13.

IV- ORTA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN ANA HATLARI

Eskiçağ tarihindeki yeri, çivi yazılı kaynakların yanı sıra, özellikle İkiztepe gibi yerleşim yerlerinde yapılan kazılar ve yüzey araştırmaları ile aydınlatılmaya çalışılan Orta Karadeniz Bölgesi, arkeoloji dünyasına, 19. yy.'da batılı araştırmacıların çalışmaları ile katılmıştır.

İngiliz, Alman ve Fransızlar'dan oluşan pek çok gezgin, coğrafyacı ve tarihçi bölgeyi ziyaret etmiş, tarihi coğrafya ile askeri ve ticari yollar konusuna açıklık getirmeye çalışmışlardır.⁶¹1900'lü yılların başında yörede çalışan ve önceki araştırmacıların geçtiği yolları izleyen J. G. C. Anderson, E. Cumont, ve H. Gregoire ise klasik yerleşmeler üzerinde durmuş, Amisos (Samsun), Neoklaudiopolis (Vezirköprü), Phazemonitis (Havza), Amaseia (Amasya), Euchatia (Avkat), Zela(Zile), Gaziura (Turhal), Komana Pontika (Tokat) ve Neokasiera (Niksar)'daki Grek ve Latin yazıtlarını envantere geçirmişlerdir.⁶²

Antik dönem yazıt, yerleşme ve yollarını tespit için yapılan bu araştırmalar⁶³ yörenin arkeolojik açıdan zenginliğini ve yaygın yerleşim ağını gözler önüne

⁶¹ J. A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Oxford, 1832. (Pontos için 242-322; W. J. Hamilton, *Research in Asia Minor, Pontos and Armenia*, London, 1842; W. F. Ainsworth, *Travels and Research in Asia Minor, Mesopotamia and Armenia*, London, 1842; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, (Türkçe çeviri için bkz: M. Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960); V. Cuinet, *La Turquie d'Asia Minor*, Paris, I. cilt, 1890; D.G. Hogart – J. A. R. Munro, “Modern and Ancient roads in Eastern Asia Minor”, *Royal Geographical Society Supplementary Papers III*, 1893, s. 643-739.

⁶² J. G. C. Anderson, *A Journey of Exploration in Pontos, Studia Pontica I*, Bruxelles, 1903; E. Cumont, *Voyage d'exploration archeologique dans le Pont et la Petite Armenie, Studia Pontica II*, Bruxelles, 1906; J. G. C. Anderson – E. Cumont – H. Gregoire, *Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de l'Armenie, Studia Pontica III*, Bruxelles, 1910; H. Gregoire, “Rapport sur un voyage d'exploration dans le Ponten Cappodocce”, *BCH XXXIII*, 1909, s. 3-169, Lev. I-III.

⁶³ Bütün bu çalışmalar hakkındaki değerlendirmeler için bkz: D. Winfield, *AnSt XXVII*, 1977, s. 151 vd.; J. Biler – E. Olshausen, “Notizen zur Historischen Geographie von Pontos”, *Festschrift für F.K.Dörner*, 1978, I. cilt, s. 163 vd.; J. G. Macqueen, “Nerik and its Weather God”, *AnSt XXX*, 1980, s. 182- 185.

sermiştir.

Orta Karadeniz Bölgesi'nin bilinen tek Demir çağı kalesi olan Akalan'da 1907 yılında T. Makridy tarafından yapılan kazı bu bölgede yapılan ilk kazı olmuştur.⁶⁴ Arazinin sağladığı olanaklar kullanılarak inşa edilmiş olan bu savunma sistemi ile ilgili mimari kalıntılar ve çanak çömlekler önemli bir Frig merkezine işaret etmektedir. Samsun'un 18 km. güney batısında Çatmaoluk ile Kulacadağ köyleri arasında kalan Akalan Kalesi'nde bu ilk kazıdan sonra pek çok inceleme yapılagelmiştir⁶⁵ ve kalenin çevresinde İTÇ ve Hitit dönemine tarihlenen çanak parçaları toplanmıştır.

1920'lerde yaptığı yüzey araştırmalarında yörenin M.Ö. II. Binyıl yerleşmelerini ilk kez gündeme getiren von der Osten aynı zamanda yeni höyüklerde tespit etmiştir.⁶⁶

1940'lara kadar gerçek anlamda kazı ve incelemelerin eksikliği nedeniyle bölgenin kültür tarihinin ve arkeolojik yapısının kavranmasındaki kimi sorun ve yanlışları⁶⁷ gidermek, bu tarihten itibaren K. Kökten'in yaptığı çalışmalarla bir nebze

⁶⁴ T. Makridy, "Un citadelle archaïque du Pont", *MVAeG* 12, 1907, s. 167-175.

⁶⁵ H. H. von der Osten, *Explorations in Central Anatolia Season of 1926 (OIP V)*, 1929, s. 31- 32; W. Cummer, "Iron Age Pottery from Akalan", *IstMit* 26, 1976, s. 31-32; U. B. Alkım, Tilmen Höyük Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları (1972)", *TAD* XXI-2, 1974, s. 25; M. Özsait, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 124; Z. Kızıltan, "Samsun Bölgesi Yüzey Araştırmaları", *Belleten* LVI/215, 1992, s. 214, 226; Ş. Dönmez, "Sinop - Samsun - Amasya İlleri Yüzey Araştırması", XVI. *AST-II*, Ankara, 1999, s. 517; Ö. Bilgi – S. Atasoy – Ş. Dönmez - L. Sumerer , "Samsun (Amisos) Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi Projesi İle İlgili Yüzey Araştırması", 19. *AST-I*, Ankara, 2002, s. 282 - 284.

⁶⁶ von der Osten, *OIP V*, 28-29; K. Kökten – N. Özgüç – T. Özgüç, "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten* IX/35, 1945,s. 364.

⁶⁷ 1927 yılında E. Forrer, Karadeniz kıyılarında ormanlık arazi nedeniyle höyük tipi yerleşmelerden çok, ahşap malzemelerden inşa edilmiş yapıları içeren küçük köy tipi yerleşmelerin olması gerektiğini, K. Bittel ise 1934'te Çorum ve Amasya'nın kuzeyinde höyüklerin bulunmayacağını düşünüyordu. Bu konuda bkz: K. Bittel, *Prahistorische Forschung in Kleinasien*, İstanbul, 1934, s.87; Özsait, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 124; Kızıltan, *Belleten* LVI/215; 1992; s. 216.

olsun mümkün olmuştur. Bu incelemelerin sonucunda Samsun ilinde Kalkolitik ve Hitit çağı buluntularını içeren Dündartepe ile Samsun'un 12 km. güneydoğusunda mezarlık, düz yerleşme yeri ve Paleolitik buluntuları içeren Tekkeköy mevkiinde pek çok mağara ve sığınak tespit edilmiştir.⁶⁸ Yapılan araştırmaların en büyük katkısı, Orta Karadeniz'in Paleolitik sınırlarımız içine dahil edilmesi olmuştur.

Sistemli kazıların yokluğu ve bilimsel arkeoloji gezilerinin azlığı nedeniyle, Kuzey Anadolu tarihöncesi kültürlerinin özellikleri, bunların Orta Anadolu ile olan bağlantıları ve Hitit kültürünün kuzeydeki sınırları konusunda araştırmacılar yeterli bilgiye sahip değildi. İşte bu konulara açıklık getirmek için 1940 ve 1941 yıllarında K. Kökten – N. Özgüç – T. Özgüç, Dündartepe, Kavak Kaledoruğu höyüklerinde ve Tekkeköy'de kazılar yapmışlardır.⁶⁹ Ayrıca höyüklerin kuzey-güney doğal yolu boyunca ne ölçüde yayıldıklarını tespit etmek amacıyla yaptıkları yüzey araştırmasında Cirlektepe, İkiztepe ve Sivritepe höyüklerini keşfetmişlerdir.⁷⁰ Böylece Bafra Ovası'nın kültür tarihi ve arkeolojik anlamda önemi ortaya konduktan sonra daha iç kesimde Ladik-Havza-Vezirköprü-Merzifon-Amasya yönünde bir araştırma yapılmıştır. Bu gezi sonucunda heyet, Ladik Ovası'nda Tersakan Çayı'nın kenarındaki Höyüktepe ve Suluova'daki Alevitepe ile Kurnaztepe'yi incelemişlerdir.⁷¹

Bu kazı ve yüzey araştırmaları Anadolu'nun yeni bir arkeolojik bölgesini bilim dünyasına tanıtmış olup, Orta Karadeniz, Kalkolitik, İTÇ ve Hitit kültürlerinin Orta Anadolu ile olan benzerliklerini ortaya koymuştur. Ele geçen çanak çömlek, madeni

⁶⁸ K. Kökten – T. Özgüç, "Samsun'da Prehistorik Araştırmalar", *Ülkü* XV/89, 1940, s.121-124; K. Kökten, "Samsun Vilayeti Tekeköy Civarında Prehistorik Araştırmalar", *Ülkü* XVII/98, 1941 s. 413-419.

⁶⁹ Kökten – Özgüç – Özgüç, *Bellekten* IX/35, 1945, s. 361-394; T. Özgüç, "Samsun Hafriyatının 1941-1942 Yılı Neticeleri", III. *T. T. Kong.*, Ankara, 1943, s. 393 vd.; K. Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Barbur Çevresinin Yeri", *DTCFD* III/5, 1945, s. 469 vd.

⁷⁰ Kökten – Özgüç – Özgüç, *age*, s. 394 vd.

⁷¹ Kökten – Özgüç – Özgüç, *gös. yer.*; Özgüç, *III. T. T. Kong.*, Ankara, 1943 s. 418 vd.

alet ve diğerk küçük eşyalar, Boğazköy, Alaca Höyük, Alişar ve Kültepe'dekileri hatırlatırken, midye kabukları, kertikli İTÇ II seramiği, steatopirik idolü, kemik ağırşakları ve pişmiş toprak fırçaları yöreye özgü olarak tanımlanmıştır.⁷² Ayrıca yörede yerleşmelerin sıklığı ve yoğunluğun, en az Orta Anadolu kadar olduğu anlaşılmıştır.

Yine Samsun bölgesinde, Havza ilçesinin Lerdüğe köyünde 1946'da H. Z. Koşay ve M. Akok tarafından yapılan bir araştırmada beş tümülüs tespit edilmiş⁷³, 1949'da da Amasya'nın Mahmatlar köyünün 1 km. güneydoğusunda aynı heyet tarafından bir kazı yapılmıştır.⁷⁴ Burada tarla süren köylüler tarafından ortaya çıkarılan Alacahöyük benzeri altın kaplar, gümüş külçeler ve tunç baltaların yanı sıra, heyet tarafından yapılan kazıda İTÇ II'ye tarihlenen çanak çömlek parçaları bulunmuştur.⁷⁵

Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Ayazmayeniköy sınırları içinde kalan Kayapınar köyünde 1952'de Raci Temizer bir kazı yapmış ve burada Kalkolitik, İT, Hitit, Frig olmak üzere dört tabaka tespit etmiştir.⁷⁶

Sinop şehir merkezinde, E. Akurgal, A. Erzen ve L. Budde yönetiminde 1951-1954 yılları arasında kazılar yapılmıştır.⁷⁷ A. Erzen, Sinop'un 16 km. güneybatısında Demirci köyündeki Kocagöz höyüğü kazmış⁷⁸, burayı 1955'te ziyaret eden C. Burney höyüğü Kalkolitik çağa tarihlemiştir.⁷⁹ Bafra, Alaçam yörelerini de ziyaret

⁷² Özgüç, gös. yer.

⁷³ H. Z. Koşay – M. Akok, "Samsun İli Havza İlçesinin Lerdüğe Köyünde Bulunan Tümülüsler", *Belleten* XII/48, 1948, s. 835.

⁷⁴ H. Z. Koşay – M. Akok, "Amasya Mahmatlar Köyü Definesi", *Belleten* XIV/55, 1950, s. 481-485.

⁷⁵ Koşay – Akok, age, s. 482 vd.

⁷⁶ R. Temizer, "Kayapınar Höyüğü Buluntuları", *Belleten* XVIII/71, 1954, s. 317-330; G. E. S. Durbin, "Iron Ages Pottery from the Provinces Tokat and Sivas", *AnSt* XXI, 1971, s. 122.

⁷⁷ E. Akurgal, "Sinop Kazıları", *TAD* VI/1, 1956, s. 47 vd.

⁷⁸ A. Erzen, "Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları", *TAD* VI/2, 1956, s. 71-72.

⁷⁹ C. Burney, "Nothern Anatolia Before Classical Times", *AnSt* VI, 1956, s. 183 vd.

eden Burney, Gökçeboğaz tepeyi ziyaret etmiş ve Karadeniz'in en sistemli yüzey araştırmalarından birini gerçekleştirmiştir.⁸⁰

Sinop ili yüzey araştırmaları 1987-1990 yılları arasında M. A. Işın tarafından yürütölmüş ve yeni bulunanlarla beraber 45 adet yerleşme yeri incelenmiştir.⁸¹ Yüzey buluntularının kronolojik değerlendirmesi Erken Kalkolitikten, Geç Frig ağına kadar olan zamanı işaret etmektedir. Bununla beraber bu zaman diliminin bütöun devirleri temsil ettiğini söylemek mümkün değildir; çünkü araştırılan höyüklerde Hitit İmparatorluk dönemine ilişkin hiçbir buluntu yoktur.⁸² M. A. Işın tarafından saptanan pek çok höyük 1997 ve 1998'de ř. Dönmez tarafından da incelenmiş ve daha çok Geç Kalkolitik, İT ve OT'na ilişkin çanak çömlek göröldüğünden, Işın'ın tespitleri doğrulanmıştır.⁸³ Sinop'taki bu araştırmalar, höyüklerde GT'nın yokluğunu ortaya koymasından önemlidir.

Tokat'ın Erbaa ilçesinde bulunan Horoztepe höyüğünün 400 m. güneyi, 1954'te mezarlık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu amaçla yapılan kazıda elektron, gümüş ve tunçtan yapılmış eserler ele geçirilmiş, bunlar çeşitli müzelere dağılmıştır. Bunun üzerine 1957'de T. Özgüç ve M. Akok tarafından yapılan kazıda modern mezarlığın altında düz yerleşme yeri belirlenmiştir. Sözü edilen yerleşme esas itibariyle Kalkolitik ve İT'nı temsil etmekte olup, iskan yerinin bitişiği İT'nda bir mezarlık olarak kullanılmış ve böylece Alacahöyük – Mahmatlar tarzında önemli bir

⁸⁰ Burney, age, s. 181-189.

⁸¹ M. A. Işın, "Sinop Bölgesi Yüzey Araştırması", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 241-259; M. A. Işın, "Sinop Region Field Survey", *AA VI*, 1998, s. 95-111.

⁸² Işın, *AA VI*, 1998, s. 110.

⁸³ Dönmez, *XVI. AST- II*, Ankara, 1999, s. 518-519; ř. Dönmez, "Sinop – Samsun – Amasya İlleri 1998 Yüzey Araştırması", *17. AST-II*, Ankara, 2000, s. 229-232.

merkez daha keşfedilmiş bulunmaktadır. Yakınındaki höyükte sistematik bir kazı yapılmadığından tabakalar hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir.⁸⁴

1943 yılında rastlantı sonucu bir Hitit tabletinin bulunmasıyla gündeme gelen⁸⁵ Maşat Höyük, Tokat'ın Zile ilçesinin 20 km. güneyinde Maşat köyünün 1500 m. batısındadır.⁸⁶ 1945 yılında E. Akurgal başkanlığında T. Özgüç, N. Özgüç ve Y. Boysal'dan kurulu olan heyet tarafından yapılan kazıda, höyükte Kalkolitik, İTÇ, Hitit ve Frig buluntuları ele geçirilmiş, en önemli tabakanın Hitit çağına ait olduğu anlaşılmıştır.⁸⁷ 1973'te T. Özgüç başkanlığında yeniden başlatılan kazılar 1985'e kadar sürdürülmüş, özellikle filolojik anlamda çok önemli sonuçlar vermiştir. Maşat kazılarını sürdüren heyet Yozgat'ın Çekerek ilçesinde yaptığı araştırmada, Kazankaya köyünde bir Hitit mezarlığı keşfetmiş, Çorum – Amasya – Tokat çevresinde bulunan tunç eserleri yayımlamıştır.⁸⁸ Bu madeni eserler, Orta Karadeniz'in maden işleme teknolojisinde ulaştığı yüksek seviyeyi kanıtlayan başka deliller olmuştur. Kuzeyden güneye uzanan yol üzerinde bulunan Maşat Höyüğü, Kaşkalar'ın işgal ettiği yöre ile Hitit merkezi arasında, stratejik bir noktayı tutmakta olduğu da anlaşılmıştır.

⁸⁴ T. Özgüç – M. Akok, “Horoztepe Eserleri”, *Belleten* XXI/82, 1957, s. 201-209; T. Özgüç, “The Statuette From Horoztepe”, *Anatolia* III, 1958, s. 53-56; T. Özgüç – M. Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı İskan Yeri*, Ankara, 1958; T. Özgüç, “Kültepe ve Horoztepe Kazıları”, *TAD* VIII, 1958, s. 26-27; B. Tezcan, “Yeni Horoztepe Buluntuları”, *Anatolia* V, 1960, s.13-28; T. Özgüç, “Yeni Horoztepe Eserleri”, *Anatolia* VIII, 1964, s. 19-25.

⁸⁵ H. G. Güterbock, “Zile Yakınında Maşat'tan Gelme Bir Eti Mektubu”, *DTCFD* II/3, 1943, s. 389-397

⁸⁶ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları*, s. 1.

⁸⁷ E. Akurgal, “Zile Maşat Höyüğü Kazısı”, *Belleten* X/37, 1946, s. 220-222.

⁸⁸ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları*, s. 19 vd.

1970 yılında Samsun’u dolaşan J. A. Dengate, topladığı metal eserleri ve Demir devri çanak çömleğini yayımlamış, M.Ö. I. Bin boyunca yörede yerleşimin ne sıklıkta yayıldığını tespiti çalışmıştır.⁸⁹

1971-1978 yılları arasında, U. B. Alkım başkanlığında bir heyet, Samsun il merkezinde ve ilçelerinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında, adlarına arkeoloji literatüründe rastlanmayan çok sayıda yerleşme yeri saptamış, M.Ö. III. II. I. Binde yoğun yerleşmelerin varlığını göstermiştir. Ayrıca, Bu bölgenin özellikle Eski Hitit çağında Orta Anadolu ile ilişkilerini ortaya koyan arkeolojik belgeler elde edilmiştir.⁹⁰

Samsun ili Bafra ilçesinin 7 km. kuzeybatısında bugünkü İkiztepe kuzeyinin hemen kuzeyinde bulunan İkiztepe höyüğü⁹¹, K. Kökten – N. Özgüç – T. Özgüç’ten oluşan bir heyet tarafından Dündartepe, Kaledoruğu, Tekkeköy kazılarının 1941 döneminden sonra girilen bir inceleme gezisi sırasında keşfedilmişti.⁹² İkisi büyük, ikisi de küçük tepeden oluşan ören yerinde kazılara 1974’te B. Alkım tarafından başlanmış, 1981’den itibaren de Ö. Bilgi başkanlık etmiştir.⁹³ Kalkolitik ve özellikle İT yerleşmesiyle dikkat çeken ören yerinde Geç Kalkolitikten, Eski Hitit Devleti’nin kuruluşuna kadar, yani M.Ö. 4000 yılından, M.Ö. 1700 yılına ve M.Ö. 650’den,

⁸⁹ J. A. Dengate , “A Site Survey Along the South Shore of the Black Sea”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 1978, I. cilt, s. 245-258.

⁹⁰ U. B. Alkım, “İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1971 Çalışmaları”, *Belleten* XXXVI/143, 1972, s. 422-426; U. B. Alkım, “İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1972 Dönemi Çalışmaları”, *Belleten* XXXVII/147, 1973, s.435-438, U. B. Alkım, *TAD* XXI-2, 1974, s. 23-26; U. B. Alkım, “Samsun Bölgesinde 1973 Çalışmaları”, *Belleten* XXXVIII/151, 1974 s. 553-556; U. B. Alkım, “Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi Çalışmaları (1971)”, *TAD* XXII-1, 1975, s. 5-12; U. B. Alkım, “1975 Samsun Bölgesi Araştırmaları ve İkinci Dönem İkiztepe Kazısı”, *Belleten* XL/160, 1976, s. 717 - 719; U. B. Alkım, “1977 Dönemi İkiztepe Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları”, *TAD* 25/1-2, 1981, s. 3-9. Samsun bölgesi yüzey araştırmaları hakkında toplu bilgi için bkz: Kızıltan, *Belleten* LVI/215, 1992, s. 213-241.

⁹¹ U. B. Alkım – H. Alkım – Ö. Bilgi, *İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (1974 – 1975)*, Ankara, 1988, s. 1.

⁹² Alkım – Alkım – Bilgi, gös. yer. ; Kökten, *DTCFD* III/5, 1945, s. 471.

⁹³ Ö. Bilgi, “Bafra İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesinin Protohistoryası”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 1; Ö. Bilgi, “M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi”, *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 63.

M.Ö. 30' a kadar yerleşmeler bulunduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Burada dikkati çeken nokta M.Ö. 1700'de yerleşimin son bulması ve Eski Hitit ile Hitit İmparatorluk çağına ilişkin buluntuların yokluğudur.

1988'de Çorum ilinde Aygül Süel tarafından başlatılan bir yüzey araştırmasında Boğazköy ile Maşat Höyük arasındaki Hitit merkezlerini tespit etmek amaçlanmış⁹⁵ ve bunun sonucunda Çorum'un 50 km. güneydoğusundaki Ortaköy ilçesinde keşfedilen Hitit şehrinin, büyük krala rezidanslık yapan Şapinuwa olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶ A ve B binaları adı verilen anıtsal yapılar⁹⁷ ile fragmanları da içeren yaklaşık 2500 adet Hititçe, Hurrice, Hattice ve Akkadca tablet⁹⁸ şehrin M.Ö. II. Binde sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır.

Devam etmekte olan İkiztepe kazısı başta olmak üzere, az sayıda diğer kazı ve yüzey araştırmaları yörenin kültür tarihinin aydınlatılmasında çok önemli sonuçlar elde etmemizi sağlamasına rağmen pek çok konu anlaşılmış olmaktan uzaktır. Ayrıca Orta Karadeniz'de arkeolojik değeri olan alanların tahribi, ülkemizin diğer bölgelerinde olduğu gibi devam etmektedir. Tarım faaliyetleri ve kaçak kazıların zarar vermediği höyük yok gibidir. Bu tahribatın boyutlarını tespit etmek, kültür varlıklarının envanterini gerçekleştirmek ve yerleşme yerlerini çağlara göre haritalar

⁹⁴ U. B. Alkım, "İkiztepe Kazısı: İlk Sonuçlar", VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1979, s. 155; J. Yakar, "Recent Contributions to the Historical Geography of the Hittite Empire", *MDOG* 112, 1980, s.84; Alkım, *TAD* 25/1-2, 1981, s. 3 vd.; Alkım – Alkım – Bilgi, *İkiztepe I*, s. 57-58; Bilgi, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 114. Yapılan kazılara göre İTÇ III sonu ile OTÇ I arasındaki "Geçiş Çağı, Er – Hitit veya Ön – Hitit" denilen (yakl. ol. M.Ö. XXI-XVII yy.'ın başı) dönemden sonra Geç Demir devrine kadar (M.Ö. 650- 330) yerleşimin olmadığı İkiztepe ören yerinde tabakalar şöyledir:

Tepe I'de İTÇ I-II ve Er – Hitit Çağı

Tepe II'de Geç Kalkolitik, İTÇ I-II

Tepe III'te İTÇ II – III, Er – Hitit Çağı, Geç Demir Devri ve Helenistik Çağ (M.Ö. 330 – 30)

Tepe IV'te Er – Hitit Çağı.

⁹⁵ A. Süel, "1988 yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaları", VII. *AST*, Ankara, 1990, s. 341 vd.; A. Süel, "1989 Yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaları", VIII. *AST*, Ankara, 1991, s. 91 vd.

⁹⁶ A. Süel, "Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı", *Belleten* LIX/225, 1995, s.271-283.

⁹⁷ A. Süel – M. Süel, "Ortaköy – Şapinuwa'nın Hitit Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 425-431.

⁹⁸ Süel, *Memory of H. G. Güterbock, Winona Lake*, 2002, s.157-165.

üzerinde sınıflayabilmek için Sinop, Çorum, Samsun, Amasya, Ordu, Tokat illerinde başlatılan yüzey araştırmaları sürmektedir. Bu çalışmalarını yapanların başında Ö. Bilgi⁹⁹, M. Özsait¹⁰⁰, Ş. Dönmez¹⁰¹ ve O. Doonan¹⁰² gelmektedir.

Çalışmalarını 1986'dan beri sürdürmekte olan ve bu çalışmaların, törenin tarihi coğrafyasına katkıda bulunduğunu ifade eden M. Özsait¹⁰³, Kalkolitikten Roma çağı sonuna kadar olan zaman dilimine ait 400'den fazla yerleşme, 10 tümülüs, 33 kaya mezarı, 2 İTÇ ve 1 M.Ö. I. Binyıl mezarlığı, 20'den fazla yazıt tespit etmiştir. İTÇ'nda yoğun olarak yerleşildiği anlaşılan yörenin, bu yoğunluğu OTÇ ve GTÇ'nda azalmıştır.¹⁰⁴

Ş. Dönmez, yüzey araştırmalarında, 22'si yeni, 76'sı ise önceden bilinen toplam 98 höyük, 5 kale tipi yerleşme, OTÇ'na ait mezarlık, 2 tümülüs incelenmiştir.¹⁰⁵

⁹⁹ Bilgi – Atasoy – Dönmez - Sumerer , 19. *AST-I*, Ankara, 2002, s. 279-296.

¹⁰⁰ M. Özsait'in yüzey araştırmaları ile ilgili kaynakça için bkz: Özsait, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2002, s. 341.

¹⁰¹ Dönmez, XVI. *AST-II*, Ankara, 1999, s.513-536; Dönmez, XVII. *AST-II*, 2000, s. 229-244; Dönmez, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000 s. 330-334; Ş. Dönmez, "1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun- Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri", *Bulleten LXV/244*, 2001, s. 873-903.

¹⁰² O. Donan – A. Gantos – D. Smart – F. Hiebert, "Sinop İli Yoğun Alan Araştırması 1997", 16. *AST-II*, Ankara, 1999, s. 359 vd.; O. Donan – A. Gantos – F. Hiebert – A. Yayıoğlu – M. Besonen, "Sinop Bölgesel Arkeoloji Araştırması 1998: Karasu Vadisi Araştırması", 17. *AST-II*, Ankara, 2000, s. 345- 356.

¹⁰³ M. Özsait, "1999-2000 Yılı Amasya – Merzifon ve Ordu – Kumru Yüzey Araştırması", 19. *AST-II*, Ankara, 2002, s. 191-206.

¹⁰⁴ Özsait, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 340.

¹⁰⁵ Dönmez, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s.333.

V- ORTA KARADENİZ BÖLGESİ'NİN ARKEOLOJİSİ

A. Başlangıcından M.Ö. II. Bine Kadar Bölge Kültürleri:

Orta Karadeniz Bölgesi'nin en eski kültürlerinin Paleolitik çağa kadar uzandığını, Sinop, Samsun, Ordu illerinde ele geçen az sayıda buluntu kanıtlamaktadır. Bölgenin geçmişinin çok eskilere uzandığını göstermesinin yanı sıra, bu Paleolitik endüstrilerin kıyı kesiminde toplandığı fark edilmektedir.

K. Kökten, Ordu'nun Ünye ilçesinde yaptığı araştırmalarda Alt Paleolitiğe ait çakmaktaşıdan bir el baltası, Orta ve Üst Paleolitikle ilgili olduğu tahmin edilen uç kazıyıcı, yuvarlak kazıyıcı, iri yonga kazıyıcılar ve dilgi çakı bulmuştur.¹⁰⁶ 1941'de Samsun Tekkeköy araştırmalarında ise Fındıcak – Çınarlık Vadisi'ndeki kaya sığınaklarında Orta Paleolitiğe işaret eden aletler toplamıştır.¹⁰⁷ Sinop ili Paleolitik aletleri, M. A. Işın tarafından, en çok sahil boyunca ırmak ağzlarında ve de iç kesimde vadiler boyunca elde edilmiştir.¹⁰⁸ Hacıoğlu'ndaki bıçakağzı endüstrisi de küçük buluntular arasındadır.¹⁰⁹

Tekkeköy Vadisi'nde A mağarasında bulunan mikrolitlerin Mezolitik çağa ait olduğunu K. Kökten ileri sürmüştü¹¹⁰, ancak bu tarihlendirmenin kesin olmadığı yolunda tartışmalar yapılmıştır.¹¹¹

¹⁰⁶ K. Kökten, "Anadolu Ünye'de Eskitaş Devri'ne (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *DTCFD* XX/3-4, 1962, s. 275-276.

¹⁰⁷ Kökten, *Ülkü* XVII/98, 1941, s. 121-124; Kökten, *DTCFD* III/5, 1945, s. 470; Kökten – Özgüç – Özgüç, *Belleten* IX/35, 1945, s. 399; K. Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *DTCFD* X/3-4, 1952, s. 171 ve hrt. 1; A. Götze, *Kleinasien*, München, 1957, s. 15.

¹⁰⁸ Işın, *AA* VI, 1998, s. 95, tablo 1, s. 112.

¹⁰⁹ Donan ve diğerleri, 17. *AST-II*, Ankara, 2000, s. 346, şekil 4.

¹¹⁰ K. Kökten, "Orta, Doğu Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Belleten* VIII/32, 1944, s. 660; Kökten, *DTCFD* III/5, 1945, s. 470; K. Kökten, "Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler", *DTCFD* V, 1947, s.225; Kökten, *DTCFD* X/3-4, 1952, s. 176, 183.

¹¹¹ E. Bostancı, "Beldibi, Belbaşı Mezolitliği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri", *Antropoloji* 3, 1965, s. 58-63

Kastamonu'da Akeramik Neolitik Sokukayası¹¹² ve yine Kastamonu'nun Araç ilçesi, Kayabaşı yerleşmesinde bulunup, Neolitik mi Kalkolitik mi olduğu anlaşılamayan az sayıda çanak çömlek¹¹³ bir yana bırakılırsa, Orta Karadeniz Bölgesi'nde yapılan yüzey araştırmalarında ve kazılarında Neolitik dönem kültürlerine rastlanmaması, Anadolu kültür tarihi açısından dikkate değer bir durumdur. Bu konuya açıklık getirmek için yapılan yorumlarda, Karadeniz Bölgesi Neolitik topluluklarının, Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da olduğu gibi avcı-toplayıcı, yerleşik yaşam biçimi yerine yine avcı - toplayıcı fakat yarı göçebe bir yaşam düzenini tercih ettikleri, yörenin alüvyon altında kalmış olması ve yeterince araştırılmamış olması üzerinde durulmuştur.¹¹⁴

Orta Karadeniz'in Erken ve Orta Kalkolitik kültürleri de henüz anlaşılmamış durumdadır. Yapılan yüzey araştırmalarında bu dönem seramiklerinin bulunduğu iddia edilen höyükler şunlardır: Amasya ili Suluova ilçesinde Aşıtepe¹¹⁵, Taşova ilçesinde Akyazı Tepesi¹¹⁶, Ordu ili Mesudiye ilçesinde¹¹⁷, Güleyazı Tepesi, Çolankaya Tepesi, Bektaş Tepesi ve Sinop ilinde Çimbek Tepe¹¹⁸. L. Tissen, İkiztepe II'ye ait İTÇ I tabakasının Erken Kalkolitiğe tarihlenmesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁹

Bunları izleyen Geç Kalkolitik dönem kültürleri Kocagöz Höyük¹²⁰, İkiztepe¹²¹,

¹¹² Donan ve diğerleri, 17. *AST-II*, Ankara, 2000, s. 346.

¹¹³ A. Özdoğan, "Orta Karadeniz Bölgesi, Gökırmak ve Araç/Ilgaz Havzaları Araştırma Projesi", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 324.

¹¹⁴ Özdoğan, gös. yer. ; J. G. Macqueen, *Hititler ve Anadolu'daki Çağdaşları*, Ankara, 2001, s.178, dn 2.

¹¹⁵ M. Özsait, "1987 Yılı Amasya – Suluova Tarihöncesi Araştırmaları", *VI.AST*, Ankara, 1989, s.290

¹¹⁶ M. Özsait, "1994 Yılı Amasya – Taşova Yüzey Araştırmaları", *XIII. AST-II*, Ankara, 1996, s. 277.

¹¹⁷ M. Özsait, "1990 Yılında Ordu – Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *IX. AST*, Ankara, 1992, s. 360-361.

¹¹⁸ Işın, *AA VI*, 1998, s. 100.

¹¹⁹ L. Thissen, "New Insights in Balkan – Anatolian Connections in the Late Chalcolithic: Old Evidence From the Turkish Black Sea Littoral", *AnSt XLIII*, 1993, s. 210, dn. 9, 215-219,220.

¹²⁰ Erzen, *TAD VI/1*, 1956, s. 71; Burney, *AnSt VI*, 1956, s. 184.

Dündartepe¹²², Maşat Höyük¹²³, Horoztepe¹²⁴ ve Kayapınar¹²⁵ gibi merkezlerin en alt tabakasında ortaya çıkarılmıştır. Sözü edilen dönem pek çok höyükte elde edilen çanak çömlekten de anlaşılabilirdi için yörenin en erken sürekli yerleşmelerinin geç Kalkolitik çağda başladığı söylenebilir.¹²⁶ Seramik açısından baktığımızda bu dönem bazı ortak özellikler göstermekte olup İç Anadolu'nun iyi incelenmiş Büyük Güllücek, Pazarlı, Alaca Höyük ve Alishar Kalkolitik kültürleriyle ve Balkanlar'la olan benzerlikleri üzerinde durulmuştur.¹²⁷ Dündartepe'de Bakır çağı (İTÇ II) olarak adlandırılan tabaka yine L. Thissen tarafından Geç Kalkolitiğe tarihlenmektedir.¹²⁸

Hamurlarına ince kum taneleri karıştırılmış olan yörenin kendinden astarlı seramiği gri, siyah, gri-siyah, kahverengi, kırmızı-kahverengi tonlarındadır. Kertikli olarak adlandırılan kaba çizgilerle yapılmış süsleri çok çeşitli olmayıp, bu çizgilerinin içi beyaz bir macunla doldurulmuş örnekleri vardır. Elle yapılmış olan çanak çömleğin biçim ve süslemelerinde yöreye has özellikleri olsa da Batı ve Orta Anadolu ile olan benzerliğin geniş ve köklü olduğu söylenebilir. Bu seramik türü Kuzey Anadolu'da uzun süre kullanılmış ve gelenek İTÇ'nda da devam etmiştir.¹²⁹

¹²¹ H. Alkım, "İkiztepe'te Geç Kalkolitik Çağ Keramiği", *AnAr* X, 1986, s. 99-116; Alkım – Alkım – Bilgi, *İkiztepe I*, s. 50-52.

¹²² Kökten – Özgüç – Özgüç, *Belleten* IX/35, 1945, s. 370.

¹²³ Akurgal, *Belleten* X/37, 1945, s. 220.

¹²⁴ Özgüç – Akok, *Horoztepe*, s. 33-36.

¹²⁵ Temizer, *Belleten* XVIII/17, 1954, s. 328.

¹²⁶ Dönmez, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 332.

¹²⁷ Kökten – Özgüç, *Ülkü* XV/89, 1940 s. 416; Burney, *AnSt* VI, 1956, s. 183 vd.; Orta Karadeniz kıyı kesimi kültürlerinin Geç Kalkolitik çağda Balkanlar'la olan ilişkileri hakkında bkz: Thissen, *AnSt* XLIII, 1993, s. 207-237.

¹²⁸ Thissen, *age*, s. 212.

¹²⁹ Kökten – Özgüç, *Ülkü* XV/89, 1940, s. 416 vd.; Kökten – Özgüç – Özgüç, *Belleten* IX/35, 1945, s. 368-369, Lev. I/1-6; Özgüç, III. *T. T. Kong.*, Ankara, 1948, s. 398; Burney, *AnSt* VI, 1956, s. 183 vd.; Özgüç – Akok, *Horoztepe*, s. 33-36; H. Z. Koşay, "Kuşsaray (Çorum) Sondajı, *TAD* XV/1, 1966, s. 90; U. B. Alkım, "İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları", *Belleten* XLIII/172, 1979, s. 892; Alkım, *AnAr* X, 1986, s. 99 vd., Lev I-VII; Alkım – Alkım – Bilgi, *İkiztepe I*, s. 50-52.

Bölge mimarisinde kısmen taş ve kerpiç, ama özellikle dışı kil ile sıvalı ahşap yapıların ağırlıklı olduğu ve bunların Geç Kalkolitik yani, M.Ö. V. Binyılın sonlarından itibaren kullanıldığı İkiztepe ve Dündartepe’de yapılan kazılardan anlaşılmıştır.

İşlenmemiş tomrukların üst üste bindirilip geçme tekniğiyle birbirine tutturulmasıyla oluşturulmuş dikdörtgen planlı İkiztepe konutları, M.Ö. V. Binin sonunda Tunç devrine göre çok büyük ve genellikle tek olarak yapılmıştır. Taş veya kerpiç temellere veya duvarlara rastlanmayan yapıların avlularında ocaklar ve içlerinde birer sunak bulunmaktadır.¹³⁰ Yangınla tahrip olmuş Dündartepe’de ise dört köşeli bir yapının çürümüş hatıl kalıntıları ve kalın sıva parçaları bulunmuştur.¹³¹

Geç Kalkolitikten, İTÇ’na geçiş akıcı olmuş, yerleşmelerin sayısı ve nüfus artmıştır. Orta Karadeniz’de yüzey araştırmaları ile saptanan höyükleri incelediğimizde, çoğunun ilk olarak İTÇ’nda iskan edildiği açıkça görülmektedir. M.Ö. II. Binde asıl Hitit bölgesi olarak adlandırdığımız Kızılırmak kavsî içi, güneyinde Kayseri yöresiyle, Kuzey Anadolu arasındaki birliğin seramik ve mimarlık açısından bu dönemde de devam ettiğini görüyoruz.

Kırmızı, kahverengi, gri ve siyahtan oluşan tek renkli seramik, kertik ve çizgilerle yapılan süslemelerini hâlâ taşımakta olup, Dündartepe ve Tekkeköy’de, orta Anadolu’dakinden farklı olarak çok miktarda fincan, bardak ve çengel biçimli kulpları olan kırmızı kaplara rastlanmıştır.¹³² İkiztepe’de de sıklıkla görülen bu

¹³⁰ Alkım, *Belleten* XLIII/172, 1979, s. 891-892; Ö. Bilgi, “Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi İlk Tunç Çağı Mimarisi”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 63-74; Bilgi, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 114-115.

¹³¹ Kökten – Özgüç – Özgüç, *Belleten* IX/35, 1945, s.368.

¹³² Özgüç, III. *T. T. Kong.*, Ankara, 1948, s. 399-400.

seramikten hareketle İTÇ I'de yörenin Ege Adaları ve Balkanlar'la olan ilişkilerinden söz edilmiştir.¹³³

Kıyı yerleşmelerinin aksine Maşat Höyük, Kayapınar ve Ortaköy'de taş temelli kerpiç yapılar dikkatimizi çekmektedir.¹³⁴ Bu dönemde İkiztepe' de göze çarpan değişiklik yapıların gruplar halinde ve boyutlarının küçük olmasıdır.¹³⁵ Kalkolitik çağdan beri süregelen ahşap mimari terk edilmemiş, bununla beraber, "Geçiş Çağı" olarak adlandırılan evreden önce ahşap - çamur karışımı mimari yerini yalnızca ahşabın kullanıldığı yapılara bırakmıştır.¹³⁶

Orta Karadeniz'de ölü gömme geleneklerine ilişkin en iyi bilgiler İkiztepe, Tekkeköy, Dündartepe, Kaledoruğu, Horoztepe, Kuşsaray, Kazankaya, Büget, Oymağaç, Göller ve Maşat Höyük'ten elde edilmiştir.

Adı geçen yerlerden Horoztepe ve belki Mahmatlar¹³⁷, bazı farklara rağmen Alaca Höyük tipinde mezarlar olarak değerlendirilmektedir.¹³⁸ Tunç, altın, gümüş, elektron ve pişmiş topraktan oluşan zengin ölü hediyeleri ve muhtemelen üzerinin ağaçla

¹³³ J. Yakar, "Northern Anatolia in the Early Bronze Age", *Tel Aviv* 2/4, 1975, s. 133-160; Alkım - Alkım - Bilgi, *İkiztepe I*, s. 50-52.

¹³⁴ Akurgal, *Bellekten X/37*, 1946, s. 220; Temizer, *Bellekten XVIII/71*, 1954, s. 318; Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları*, s. 3-4; Özgüç, *Maşat Höyük II*, s. 2; Süel, *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 427 vd.

¹³⁵ Bilgi, *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 65.

¹³⁶ G. Danışman, "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği, Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Caminin İncelenmesi", IX *T. T. Kong.*, Ankara, 1989, s. 143.

¹³⁷ Tezcan, *Anadolu V*, 1960, s. 27'de Mahmatlar'dan bir mezar olarak bahsetse de, Koşay ve Akok, *Bellekten XIV*, 1950, s. 483'te iskelet bulamadıklarından bu iskan yerinin ne olduğu konusunda açık bir fikir ileri sürememiş ve "zengin bir kişinin deposu" olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak burada ele geçen ayaklı altın bir kupa ve kulplu bir altın ibriğin Alaca Höyük mezarlarında bulunanların hemen hemen eşi olduğunu da eklemişlerdir. Özgüç ve Akok, *Horoztepe*, s. 32'de Mahmatlar'daki durumun aydın olmadığını ifade etmektedirler.

¹³⁸ Özgüç - Akok, *Horoztepe*, s. 25-32; Özgüç, *TAD VIII*, 1958, s.27; Tezcan, *Anadolu V*, 1960, s. 27.

örtülü oluşu bakımından Horoztepe¹³⁹, Alaca Höyük'ü andırmakta, yalnız şehir dışı mezarlılığı oluşu dolayısıyla ondan ayrılmaktadır.¹⁴⁰

Yine kazısı yapılmış bütün bu merkezlerde ölümlerin küplerden çok basit toprak mezarlara gömüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁴¹ İkiztepe, Maşat Höyük, Dündartepe ve Kaledoruğu'nda evlerin tabanlarının altında mezarlara rastlanmış olup¹⁴², İkiztepe ören yerindeki Tepe I'de İTÇ III'e ait 1000 metrekareden fazla bir alanı kaplayan defin yeri ayrı bir öneme sahiptir. 600'den fazla basit toprak mezarda hoker tarzına rastlanmaması ve ölümlerin sırt üstü yatırılması dikkati çekmektedir.¹⁴³

İTÇ'da Orta Karadeniz Bölgesi'nin en önemli özelliklerinden biri son derece gelişmiş maden işleme teknolojisine sahip olmasıdır. Bu çağda yörede nüfusun artmasının nedeni Kalkolitik çağdan beri işlenen zengin bakır ve gümüş madenlerinin insanları buraya çekmesinde aranabilir. Geç Kalkolitik çağda saf bakır, daha sonraları ise arsenli bakırdan silah, alet, takı ve semboller yapan Kuzey Anadolu halkı bu maden kaynaklarını işlemesini çok iyi öğrenmiş ve böylece özellikle İTÇ III'te tunç eserlerin sayısının arttığı gözlenmiştir.

Alaca Höyük'te keşfedilen zengin ölü hediyelerinin benzerlerinin Horoztepe¹⁴⁴, Mahmatlar¹⁴⁵, Kayapınar¹⁴⁶, Oymaağaç¹⁴⁷ ve Göller¹⁴⁸'de bulunması Çorum –

¹³⁹ Herhangi bir ağaç kalıntısına rastlanmamasına rağmen, mezarın kütüklerle çevrelendiği düşünülmektedir. Özgüç – Akok, *age*, s. 25; Tezcan, *age*, s. 27 ve dn. 82.

¹⁴⁰ Özgüç – Akok, *Horoztepe*, s. 26.

¹⁴¹ T. Özgüç, *Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, 1948, s. 26; M. Akyurt, *M. Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, s. 52-53 ve 55-56; Kuşsaray, Göller, Büget köylerinde, İkiztepe ve Maşat'ta az da olsa küp ve çömlek içinde iskeletler görülmektedir.

¹⁴² Tekkeköy, Kaledoruğu, Dündartepe mezarları için bkz: Kökten – Özgüç – Özgüç, *Bulleten IX/35*, 1945, s. 384-388, 391-394, 398; Özgüç, III. *T. T. Kong.*, Ankara, 1948, s. 408-411, 414-415; Özgüç, *Ölü Gömme*, s. 10-15, 56-59. Maşat mezarlığı için bkz: Akurgal, *Bulleten X/37*, 1946, s. 220-221; Özgüç, *Ölü Gömme*, s. 12. İkiztepe için: Alkım – Alkım – Bilgi, *İkiztepe I*, s. 80-94; Bilgi, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 116-117.

¹⁴³ Bilgi, gös. yer.

¹⁴⁴ Horoztepe eserleri için bkz: Özgüç – Akok, *Horoztepe*, s. 26-32; Özgüç, *Anadolu III*, 1958, s. 53-56; Tezcan, *Anadolu V*, 1960, s. 13-28; Lev. XV-XXX; Özgüç *Anadolu VIII*, 1964, s. 19-25.

¹⁴⁵ Koşay – Akok, *Bulleten XIV*, 1950, s. 481-485, Lev. XXX-XLII.

¹⁴⁶ Temizer, *Bulleten XVIII/71*, 1954, s. 325.

Amasya – Tokat yöresinin çok önemli bir metalurji merkezi olduğunu ortaya koymuş, hatta Alaca Höyük eserlerinin daha kuzeyden ithal edildiği şeklinde bir yoruma neden olmuştur.¹⁴⁹ Dündartepe – Kavak – Tekkeköy kazılarında¹⁵⁰, Ordu'dan elde edilenler¹⁵¹ ve Geç Kalkolitik tabakalarından itibaren İkiztepe'de bulunan takı ve çok sayıdaki silahı¹⁵² da düşünecek olursak yöre insanının çeşitli ve zengin cevher kaynaklarına rahatça ulaşmış onları işletebildiği kolayca anlaşılmaktadır

Eskiçağ Anadolu halkının yüzlerce yıldır süregelen madencilik geleneği ve bu alanda ulaştığı üstün teknik konusunda araştırmalar son yıllarda hızla artmaktadır.¹⁵³ Öte yandan, başta bakır ve kalay olmak üzere maden kaynaklarının nerede olduğu, çeşitli silah, takı ve aletleri başarıyla üretmiş olan İkiztepe halkının, çok yakın çevresinde bakır kaynağı da olmadığına göre¹⁵⁴, bu madeni nasıl elde ettiği tartışmaları yapılagelmiştir. İkiztepe ören yerinde yapılan kazılarda da herhangi maden filizi kalıntısı veya cüruf bulunamaması¹⁵⁵, metal kaynaklarının başka yerlerde olduğu fikrini doğrulamaktadır.

¹⁴⁷ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları*, s. 31-36.

¹⁴⁸ Özgüç, gös. yer.

¹⁴⁹ Özgüç, *TAD VIII*, 1958, s. 27.

¹⁵⁰ Kökten – Özgüç – Özgüç, *Belleten IX/35*, 1945, s. 361-400. Lev. LXIII-LXXIII; Özgüç, III *T. T. Kong.*, Ankara, 1948, s. 393-419, Lev. I-X.

¹⁵¹ S. Przeworski, “Grottendfund von Ordu”, *ArOr VII/3*, 1935, s. 396 vd.; S. Przewoski, “Der Grottendfund von Ordu. Ein Beitrag zu den Kleinasiatische Kaukasischen Bezeihungen am Ende Des II. JHT V. CHR”, *ArOr VIII/1*, 1936, s. 49-68.

¹⁵² Ö. Bilgi, “Metal Objects from İkiztepe – Turkey”, *BAVA 9-10*, 1990, s. 119-219; Ö. Bilgi, “Samsun Müzesi Protohistorik Çağ Silahları ve Orta Karadeniz Bölgesi Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler”, XI. *T. T. Kong.*, Ankara, 1994, s. 253-268, Lev. 53-58; Ö. Bilgi, “İkiztepe’de Ele Geçen Son Buluntuların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler”, XII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1999, s. 41-50; Ö. Bilgi, *Protohistorik Çağda Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri, Hint-Avrupalılar’ın Anavatana Sorununa Yeni Bir Yaklaşım*, İstanbul, 2001; Ö. Bilgi, “Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi”, *Belleten LXV/242*, 2001, 1-35.

¹⁵³ P. S. de Jesus, *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia*, Oxford, 1980, 2 cilt, K. Aslıhan Yener, *The Domestication of Metals: The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia*, Leiden, 2000.

¹⁵⁴ P. S. de Jesus, “Metal Resources in Ancient Anatolia”, *AnSt XXIII*, 1978, s. 99, hrt. 1.

¹⁵⁵ Bilgi, *İstanbul Üniversitesi ve Türkiye Arkeolojisi*, Ankara, 2000, s. 115; Bilgi, *Protohistorik Çağda*, s. 13.

Genelde mezarlarda bulunan ve çoğunluğu arsenli bakırdan yapılmış olan İkiztepe metal eserlerinin¹⁵⁶ maden kaynağını belirlemek için yapılmış olan yüzey araştırmalarında iki bölge üzerinde durulmuştur: Merzifon'un kuzeyindeki Tavşan Dağı'nda yer alan Bakırçay ile Peynirçay Vadisi ve Sinop'un Durağan ilçesindeki yataklar.¹⁵⁷ Bu araştırmalar sonucunda Tavşan Dağı'ndaki Bakırçay civarında bakırın, Peynirçay Vadisi ve Durağan'da da arseniğin bol miktarda bulunduğu tespit edilmiştir. Sözü edilen yerlerde görülen filiz yatakları ve tonlarca ağırlıktaki cüruf kalıntıları eskiçağ madenciliğinin kanıtı olmakla beraber geç dönemlerde de sürdürülen yoğun faaliyet Kalkolitik ve İTÇ metalurji izlerini silmiştir.¹⁵⁸ Tunç üretimi için gerekli olan ve Anadolu'da bulunmayan kalayın nereden getirildiği ise anlaşılamamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Bilgi, *Protohistorik Çağda*, s. 12-13.

¹⁵⁷ E. Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Merzifon – Bakırçay Yöresindeki Kalıntılar", III. *Ark. S. T.*, Ankara, 1987, s. 225-234; H. Özbal – A. Adriaens – B. Earl – B. Gedik, "Samsun – Amasya – Tokat İlleri Yüzey Araştırması", 15. *Ark. S. T.*, Ankara, 2000, s. 47-54; H. Özbal – N. Pehlivan – B. Earl, "Durağan ve Bakırçay Arsenik Cevherleşmelerinin Jeolojik, Mineralojik ve Kimyasal İncelenmesi", 16. *Ark. S. T.*, Ankara, 2001, s. 29-40.

¹⁵⁸ Özbal – Adriaens – Earl – Gedik, *age*, s. 47. Tokat Kozlu'da yapılan bir araştırmada bir bakır kaynağı bulunmuş ve buradaki metalurji faaliyetlerinin, radyokarbon testi sonucunda İTÇ I (M.Ö. 2800)'e tarihlendiği anlaşılmıştır: D. L. Giles – E. P. Kuijper, "Stratiform Copper Deposit, Northern Anatolia, Turkey – Evidence for Early Bronze I (2800 B C.) Mining Activity", *Science* 186, 1974, s. 823.

¹⁵⁹ J. Mellart, "Anatolia 2300 – 1700 B. C.", *CAH* I/2, 1971, s. 691; Macqueen, *Hititler*, s. 44-47.

B. M.Ö. II. Binyıl Orta Karadeniz Bölgesi Yerleşmeleri:

İncelemelerin 1980'den sonra yoğunlaştığı Orta Karadeniz Bölgesi'nde başta seramik olmak üzere, tunç silah ve aletlerle tanımlayabildiğimiz M.Ö. II. Binyıl yerleşmelerinin sayısı hızla artmaktadır. Kazısı yapılan merkezleri de dahil ettiğimizde, yüzey araştırmaları ile saptanan bu dönem höyük ve düz yerleşmelerinin sayısı 110'un üzerindedir. Sözü edilen bu yerleşmelerden elde edilen bilgileri Asur Ticaret Kolonileri çağı ve özellikle Hitit dönemi metinleri karşılaştırdığımızda kimi sonuçlar ortaya çıkmakta, tarihi coğrafyaya ilişkin fikirler ileri sürülebilmekte ancak yörenin kültür tarihi tam anlamıyla aydınlatılamamaktadır. Kapsamlı yüzey araştırmaları devam ettikçe M.Ö. II. Binyıl iskan yerlerinin sayısının artacağı beklenebilir ve böylece Hitit kültürünün, Orta Karadeniz'in kıyı ve kara kesiminde ne şekilde yayılıp geliştiği biraz daha açıklığa kavuşabilir.

Kazısı yapılan yerleşmelerden M.Ö. II. Binyıla ait maddi örnekler sergileyenler İkiztepe, Dündartepe, Kaledoruğu, Tekkeköy, Kayapınar ile güzel bir Hitit sarayı ve tabletleri ortaya koymuş olan Maşat Höyük ve Ortaköy'dür. Bunlara Yozgat ili Çekerek ilçesinin 30 km. kuzeybatısındaki Kazankaya ve Çorum'un 8 km. kuzeyindeki Büget köyü Hitit mezarlıklarını da ekleyebiliriz. Horoztepe mezarlığı ve Mahmatlar İTÇ yerleşmeleri olup, Horoztepe höyüğünde sistematik bir kazı yapılmadığından tabakaları hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir. Ancak höyükten Hitit çanak çömleği toplanmıştır.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Özgüç – Akok, *Horoztepe*, s. 45; Özgüç, *Anadolu VIII*, 1964, s. 23.

1940 ve 1941 yıllarında kazılan Dündertepe’de Eneolitik (Kalkolitik), Bakır (İTÇ), ve Hitit dönemi (OTÇ ve GTÇ) olmak üzere üç tabaka belirlenmiş, III. ve son kültür katı arkeologlar tarafından Hitit olarak tanımlanmıştır.¹⁶¹ Ancak Hitit çağı olduğu ifade edilen III. kültür katının, İkiztepe’nin Er – Hitit ya da Geçiş Çağı dediğimiz I. kültür katı ile aynı dönemde olduğu, yani Hitit öncesi döneme diğer bir ifadeyle OTÇ’nın Asur Ticaret Kolonileri ile çağdaş erken evrelerine (M.Ö. 2000-1750) tarihlenmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁶²

Tekkeköy¹⁶³,de ve Kavak Kaledoruğu¹⁶⁴,nda İTÇ tabakaları üzerinde Dündertepe ile çağdaş seramikler elde edilmiştir. Bu üç merkezde çok bol miktarda bulunan çanak, tas, tabak, çömlek ve küp biçimleri, Alaca Höyük, Alishar yani Orta Anadolu kültürlerinden farksızdır. Çarkta yapılmış bu seramik türü devetüyü, toprak rengi ve bilhassa kırmızı renklidir. Çoğu boya astarlı olup hamuruna kum katılmıştır.¹⁶⁵ Dündertepe’de bulunan damga mühürler, iğneler, ok uçları ve yassı baltalar hem Boğazköy’de bulunanları hatırlatmakta hem de Anadolu buluntularına yenilikler katmaktadır.¹⁶⁶ Bu kültürün dağılımı Karadeniz sahilinde Sinop’tan Yeşilirmak ağzına kadardır. Amasya – Merzifon yöresi ve Yeşilirmak ile Aşağı Kelkit Vadisi’ni de içine alır. Suşehri onun doğu, Devrekani (Kastamonu’nun kuzeyi) yakınlarındaki İmrentepe ise batı sınırlarını oluşturur.¹⁶⁷

C. Burney, K. Kökten – N. Özgüç – T. Özgüç tarafından yapılan yüzey araştırmaları ve kazılardan elde edilen ilk sonuçlar göstermektedir ki Orta

¹⁶¹ Kökten-Özgüç- Özgüç, *Bulleten* IX/35, 1945, s.378-381; Özgüç, III. *T. T. Kong.*, Ankara,1948,s.408.

¹⁶² Dönmez, *Bulleten* LXV/244, 2001, s. 876.

¹⁶³ Kökten – Özgüç – Özgüç, *Bulleten* IX/35, 1945, s. 382-384; Özgüç, III. *T. T. Kong.*, Ankara, 1948, s.408.

¹⁶⁴ Kökten – Özgüç – Özgüç, age, s.379; Özgüç, age, s. 405, 408, 413.

¹⁶⁵ Kökten – Özgüç – Özgüç, age, s.379, 383-384; Özgüç, age, s.405, 408, 413..

¹⁶⁶ Kökten – Özgüç – Özgüç, age, s. 378-380; Özgüç, age, s. 404.

¹⁶⁷ J. Mellart, “Anatolia 4000-2300 B.C.”, *CAH* I/2, 1971, s. 400.

Anadolu'nun kuzeyi, Kuzey Anadolu dağ silsileleri ve Karadeniz'in sebep olduğu görelî coğrafi yalıtımına rağmen Hitit öncesi ve Hitit çağı boyunca, Orta Anadolu ile olası politik ve bazı kültürel ilişkilerini sürdürmüştür. Fakat tarihi coğrafya ve bölgedeki kültürel aktivite açısından baktığımızda sonuçlar yetersizdir. Düdartepe ve diğer yerleşmelerdeki küçük buluntular bir süre için Hitit yerleşimini akla getirir de mimari kalıntılar daha az kalıcı ve yarıda kesilmiş bir iskan işaret etmektedir. Sonuçta, bu bölgede GTÇ yerleşmelerinin varlığı sorunu özellikle Hitit politik ve askeri ilgisinin zirveye ulaştığı zamanda, tartışmalı olarak kalmaktadır.

İki büyük iki de küçük tepeden oluşan ve Orta Karadeniz Bölgesi'nin kültür tarihinin aydınlatılmasında çok önemli veriler ortaya koymuş olan İkiztepe ören yerinde M.Ö. II. Binyıla işaret eden kültür katları belirlenmiştir. Er – Hitit ya da Geçiş Çağı olarak adlandırılan bu tabakalar Tepe I, III, IV'te saptanmış olup ören yerinin Asur Ticaret Kolonileri devri ile çağdaş olan OTÇ katlarıdır.¹⁶⁸

Höyüklerdeki en üst yerleşme dediğimiz Geçiş Çağı (I. Kültür Katı) tam olarak M.Ö. XXI.–XVIII. yy.'ın başına tarihlenmekte olup, İT III sonlarını da kapsamaktadır.¹⁶⁹ I. katta görülen kültürün M.Ö. II. Bine ait özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Başta metal işçiliği olmak üzere bu eserlerin büyük değişimler geçirdiği ortaya çıkmıştır. İT geleneklerininse az da olsa sürdüğü söylenebilir.

Renk, biçim ve hamur bakımından İT özelliklerinden ayrılan kaplar hızlı bir seramikçi çarkında şekillendirilmiştir. Kap biçimleri, gaga ağızlı testi, kadeh, çaydanlık, ibrik, maşrapa ve düz ya da saplı bardaklardan oluşur.¹⁷⁰ Günlük gereçler, süs eşyası ve silah olmak üzere üç bölüme ayırabileceğimiz bronz eserlerse İT döneminden büyük bir farklılık sergiler. Mezarlarda görülen mızrak uçları İT III ve

¹⁶⁸ İkiztepe'nin kültür katmanları için bkz: s. 26, dn. 34.

¹⁶⁹ Alkım, VII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1979, s.152-153; Alkım – Alkım – Bilgi, *İkiztepe I*, s. 58.

¹⁷⁰ Bilgi, III. *Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s. 64.

OT I başına (ykl. ol. M.Ö. XXIII – XX. yy) tarihlendiğinden M.Ö. II. Binde bu silahtan söz etmek mümkün değildir. Bu dönemin silahlarını hançer ve baltalar oluşturur. Günlük gereçlerden dikiş iğneler biz ve deliciler çok miktarda ele geçirilmiştir.¹⁷¹

Evler, temel çukurları kazılmadan düzeltilmiş zeminler üzerine yatırılan ve birbirine geçme olarak bağlanan hatıllar üzerine inşa edilmiştir. Bu hatıllar ve yatay biçimde üst üste konulmuş tomruklardan oluşan duvarlardaki boşluklar çamur sıva ile kapatılmıştır. Ancak Geçiş Çağı'nda maden teknolojisi geliştiği için ev yapımında düzleştirilmiş tahtalar kullanılmış bu nedenle birbirine sıkıca geçirilerek yükseltelen ahşap duvarlarda artık kalın sıvaya çok gerek duyulmamıştır.¹⁷²

Geç Kalkolitik çağdan itibaren geliştiği anlaşılan ahşap mimari Düdartepe, Kaledoruğu, Tekkeköy ve Orta Anadolu ile yakından ilgili olan seramik, çok çeşitli ve bol miktarda bulunan metal alet ve silahların İkiztepe'nin en göze çarpan noktaları olduğu söylenebilir. Özellikle İTÇ mezarlarında bulunan ve OTÇ I'e dek sürekli gelişip değişen metal eserler göz önüne alındığında İkiztepe'yi Tokat, Amasya, Çorum çevresinin maden endüstrisi içinde değerlendirmek mümkündür.

Büyük Kral'ın temsilcileri olan bazı yüksek rütbeli memurların oturduğu Maşat Höyük'te¹⁷³ 5 Hitit yapı katı ortaya çıkarılmıştır. Saray ve aşağı şehirde yapılmış kazılar sonucunda V. Yapı katının Asur Ticaret Kolonileri çağına, IV. Katın OTÇ'nin geç evrelerine yani Hitit İmparatorluk çağına ait olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁴

Maşat Höyük'ün en önemli aşamasının Hitit çağının III. yapı katı ile temsil edilen

¹⁷¹ Bilgi, age, s. 64-65; Alkım – Alkım – Bilgi, *İkiztepe I*, s. 101-110.

¹⁷² Alkım, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1979, s. 154; U. B. Alkım, "1980 Dönemi İkiztepe Kazısı", III. *KST*, Ankara, 1981, s. 26; H. Alkım, "İkiztepe Kazılarında Saptanan Kültür Katları ve Elde Edilen Madeni Eserlerden Örnekler", IX. *T. T. Kong.*, Ankara, 1986, s. 119-120.

¹⁷³ S. Alp, "Maşat Höyük'te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri", VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978, s. 174.

¹⁷⁴ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları*, s. 3; T. Özgüç, "Maşat Höyük Tapigga Kazıları 1980 Çalışmaları", *Bellekten XLV/2-179*, 1980, s.371-374.

bölümünü oluşturmaktadır. Bu döneme ilişkin kazılarda kuzey duvarı en az 100 m., doğu duvarı 800 m. uzunluğunda bir saray ortaya çıkarılmıştır.¹⁷⁵ Tapikka şehrinin bu sarayının doğuya bakan kısmında 8 ve 9 numaralı odalarda 1000 adet çivi yazılı tablet ele geçirilmiştir.¹⁷⁶ Bu belgeler sayesinde saray M.Ö. 1400 yıllarına tarihlenmektedir.¹⁷⁷ İki tablet üzerindeki damga mühür baskılarında Tuthaliya'nın ve karısının isimleri vardır. Bu mühürlerin birinden, adı geçen Tuthaliya'nın I. Šuppiluliuma'nın babası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Bu kral III. Tuthaliyadır.¹⁷⁹ Maşat Höyük'ün III. yapı katı sarayı, Boğazköy gibi, bu kral zamanında Kaşkalar tarafından tahrip edilmiş ancak kısa bir süre sonra kudretli kral I. Šuppiluliuma zamanında (M.Ö. 1380-1335) yeniden inşa edilmiştir. Bu kralın, II. yapı katına ait binada mühür baskısı keşfedilmiştir.¹⁸⁰ Örgü tekniğiyle Kültepe, Achemhöyük, Boğazköy ve Alaca Höyük yapılarının tekniğinden ayrılan sarayda Hitit mimarisinin bütün inceliğini görmek mümkündür.¹⁸¹ Büyük ihtimalle İTÇ'ndan beri iskan edilmiş bir alana kurulan bu sarayda Maşat Höyük'e özgü bir tekniğin kullanıldığı görülmektedir: Temel taşlarının iç ve dış yüzeyleri, duvar boyunca örülen ufak taşlarla kaplanmıştır.¹⁸²

30 ölüden fazlasının gömülü olmadığı Kazankaya mezarlığı OTÇ'na tarihlenmektedir; ancak İTÇ mezarlarının aksine bu Hitit mezarlığına madeni eşya bırakılmamıştır.¹⁸³

¹⁷⁵ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları*, s. 3.

¹⁷⁶ Özgüç, *age*, s. 7-8.

¹⁷⁷ Çivi yazısı işaretlerinin biçiminin Orta Hitit dönemine ait olması bunu kanıtlamaktadır. Bu konuda bkz: Alp, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978, s. 194 ve S. Alp, *Hethitische Briefe aus Maşat Höyük*, Ankara, 1991, s. 109-112.

¹⁷⁸ Alp, *Hethitische Briefe*, s. 48-52.

¹⁷⁹ Alp, *gös. yer.*

¹⁸⁰ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları*, s. 12-14.

¹⁸¹ Özgüç, *age*, s. 3.

¹⁸² Özgüç, *age*, s. 3.

¹⁸³ Özgüç, *age*, s. 16-30.

R. Temizer tarafından kazılan Artova – Kayapınar höyüğünde de Orta Hitit veya Hitit İmparatorluk dönemine ait seramik toplanmıştır.¹⁸⁴ Bu yerleşmenin Maşat Höyük kadar önemli olmadığı söylenebilir.

Boğazköy ve Maşat kaynaklarından tanıdığımız idari bölgesinde birçok şehir bulunan Ortaköy (Şapinuwa)¹⁸⁵, de yapılan kazı çalışmaları muhtemelen askeri, idari ya da dini olarak görev yapmış A ve B binaları ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁶ Sözüünü ettiğimiz A binası, bölgedeki sivil mimari örneklerinin yıkılıp, boşlukları ve eğimli arazinin doldurulması ile inşa edilmiştir.¹⁸⁷ Bu tür topraktan yığma teraslar Hattuša'da Büyükkale'nin güney kesimi güney şehir sur bölümündeki Yerkapı'da görülmektedir.¹⁸⁸ Yığma toprağın heyelan tehlikesi olduğundan, bu alanda sağlam toprağa kadar hendekler açılmış, zeminden yukarıya doğru moloz taştan kareler halinde ızgara bir doku örülmüş ve ağırlığın sağlam zemine binmesi sağlanmıştır.¹⁸⁹ Bahsedilen bu başarılı mimari tekniği, kütleli yapısı ve tablet arşiviyle A binasının, Şapinuwa için çok büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Bu binanın 160 m. güneydoğusunda yer alan ve B yapısı adı verilen alanda yapılan kazılar, içi erzak küpleriyle dolu, depo diyebileceğimiz bir mekanı ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁰

Şapinuwa'nın asıl önemi toplam dört dilde yazılmış çok sayıda tabletten kaynaklanır ve bu tabletlerin içeriği şu şekilde sıralanabilir:¹⁹¹ Hititçe olanların çoğunu mektuplar oluşturmaktadır. Ardından dini metinler ve fal metinleri

¹⁸⁴ Temizer, *Bellekten* XVIII/71, 1954, s. 323.

¹⁸⁵ Süel, *Bellekten* LIX/225, 1995, s. 271-283.

¹⁸⁶ A. Süel, "1994 yılı Çorum – Ortaköy Kazı Çalışmaları", XVII. *KST- I*, Ankara, 1996, s.263-282; A. Süel, "1995 yılı Ortaköy – Şapinuwa Kazı Çalışmaları", XVIII. *KST- I*, Ankara, 1997, s. 339-351.

¹⁸⁷ Süel, XVII. *KST-I*, Ankara, 1996, s. 265.

¹⁸⁸ Süel – Süel, *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşme ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 427.

¹⁸⁹ Süel, XVII. *KST-I*, Ankara, 1996, s. 265-266; Süel – Süel, age, s.427.

¹⁹⁰ Süel – Süel, age, s. 430

¹⁹¹ Süel, *Memory of H. G. Güterbock*, Winona Lake, 2002, s. 163-164.

gelmektedir. Hurrice olanların büyük miktarı itkalzi ritüellerini içerir. Akkadça tabletler yanında Hititçe-Hurice, Hititçe-Akkadca, Hititçe-Hattice olmak üzere 2 dilli olanlar da vardır. Boğazköy'den sonra en büyük arşive sahip Ortaköy'ün tabletleri, yazı üslubundan hareketle Orta Hitit dönemine tarihlenmektedir.¹⁹² Kimi şehir adlarının ilk defa görüldüğü bu metinlerin, Kuzey Anadolu'nun tarihi coğrafyasına büyük katkılar sağlayacağı açıktır.

Yüzey araştırmaları ile saptanan M.Ö. II. Binyıla ait yerleşmelerin Samsun ve Amasya'da yoğunlaştığı gözlenmektedir. Sinop'ta OTÇ'nin erken evrelerine yani Asur Ticaret Kolonileri çağı ve Eski Hitit Dönemine ait 5 yerleşme tespit edilmiştir.¹⁹³ Samsun ili sınırlarında yürütülen incelemelerde bulunan M.Ö. II. Bin yerleşmeleri şunlardır.¹⁹⁴

Bafra Ovası'nda : Dede Tepe, Kelbeştepe, Tepecik(Kolay), Sivritepe, Tepe Tarla, Azay Tepe, Tödüğün Tepe, Elmacık Tepe, Tepecik, Karaşey, Evren Uçağı, Paşaşey, Hacıibaba Tepesi, Aşağı Tepe, Katırdamı Beylik Köy(Tepecik), Şirlektepe.

Samsun merkezde: Akalan, Dedeüstü, Bağ Tepe, Gök Tepe, Tümbü Tepe.

Vezirköprü-Havza-Ladik-Kavak Çevresinde: Hakim Tepe I, Hakim Tepe II, Taşkaracaören Tepe, Dökme Tepe I, Oymaağaç(Höyük Tepe), Çeş Tepesi, Patlanguç Tepe, Belalan Tepe, Doğan Tepe, Dedealtı Tepesi, Devşerkaya Tepesi, Tombul Tepe, Kilise Tepe, Kale Tepe, Yurtyeri Tepesi, Kümbet Tepe, Yük Tepe(Salur), Ay Tepe, Danabasan Tepesi, Kaleyeri Tepesi, Kale Tepe, Hacıibaba Tepesi, Güney Tepesi.

¹⁹² Süel, age, s. 165

¹⁹³ Işın, AA VI, 1998, vd.

¹⁹⁴ Başlıcaları U. B. Alkım tarafından yapılan bu araştırmalar için bkz: s. 25, dn. 30.

Amasya'da M. Özsait ve Ş. Dönmez'in yürüttüğü çalışmalarda ise 50 adet M.Ö. II. Bin iskan yeri keşfedilmiş, bunların bir kısmı yayımlanmıştır.¹⁹⁵

Samsun'daki höyüklerin en önemlilerinden biri Oymaağaç Höyük(Höyük Tepe)'dir. Vezirköprü'nün 7 km. kuzeybatısındaki Oymaağaç köyünün 500 m. kadar batısında yer alır.¹⁹⁶ K. Kökten – N. Özgüç – T. Özgüç tarafından keşfedilen bu tepeden Kalkolitik, Tunç ve Hitit dönemi çanak çömleği toplanmıştır.¹⁹⁷ U.B. Alkim, buraya yaptığı gezide, köylülerin açığa çıkardığı ve bir poterni ? andıran monolit bloklar görmüş, inşa tekniğine göre bunu M.Ö. II. Binyıl Hitit çağına tarihlemiştir.¹⁹⁸ J. Yakar – A. Dinçol¹⁹⁹, Ö. Bilgi²⁰⁰, Ş. Dönmez²⁰¹ gibi araştırmacılar Vezirköprü yöresinde ve bu höyükte GTÇ'na kadar varan iskandan söz etmektedirler. Bu önemli Hitit yerleşmesinden ötürü, J. G. Macqueen²⁰², höyükte Nerik Şehrini, Ö. Bilgi²⁰³ ise Zalpa'yı görmek istemiştir. Çok stratejik bir noktada olduğu anlaşılan bu yerleşme, muhtemelen Karadeniz sahilini Vezirköprü yöresine bağlayan dağ yolunun güney girişlerini kontrol altında tutuyordu.

Amasya yöresinin göze çarpan önemli höyüğü ise Doğan-tepe'dir. Höyük, Amasya'nın 25 km güneybatısında ve Amasya-Çorum yolunun 7 km kuzeybatısındaki Doğan-tepe köyünde yer almaktadır.²⁰⁴ Köyün güneyindeki kayalık kesimde, muhtemelen kayaya oyulmuş bir yol vardır. Höyüğün asıl önemi, burada

¹⁹⁵ M. Özsait, "Amasya'da M.Ö. II. Binyılı Yerleşmeleri", *III. Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s. 457 vd.; Dönmez, *Belleten* LXV/244, 2001, s. 873 vd.

¹⁹⁶ Alkim, *TAD* XXI/2, 1972, s. 25.

¹⁹⁷ Kökten – Özgüç – Özgüç, *Belleten* IX/35, 1945, s. 395.

¹⁹⁸ Alkim, *TAD* XXI/2, 1974, s. 25; Alkim *TAD* XXII-1, 1975, s. 6, res. 9-11.

¹⁹⁹ A. Dinçol – J. Yakar, "Nerik Şehrini Yeri Hakkında", *Belleten* XXXVIII/244, 2001 s. 880-881, 887.

²⁰⁰ Bilgi, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 2.

²⁰¹ Dönmez, *Belleten* LXV/244, 2001, s. 880-881, 887.

²⁰² Macqueen, *AnSt* XXX, 1980, s. 187.

²⁰³ Bilgi, *III. Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s. 69; Bilgi, *Protohistorik Çağda*, s. 18.

²⁰⁴ S. Alp, "Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli İle Diğer Hitit Eserleri", *Anadolu* VI, 1961/1962, s.192; Dönmez, *Belleten* XLV/244, 200 s. 884.

tunçtan bir Hitit tanrısı heykelciği, tunçtan bir damga mühür ve pişmiş topraktan iki adet hayvan başı bulunmasından kaynaklanmaktadır.²⁰⁵ Bir Kült merkezi ya da bulunduğu müstahkem mevkinden ötürü Kaşkalar'a karşı kullanılan öncü bir kale olarak tanımlanan²⁰⁶ bu yerleşmede İTÇ II-III, OTÇ ve Demir devrine ait çanak çömlek toplanmıştır.²⁰⁷

Amasya yöresi höyüklerinden en ilginç buluntu vereni Büyük Küllük Tepe olmuştur. Merzifon'un Ortaova köyü yakınlarında yer alan höyükte M.Ö. II. Binin ilk yarısına ait, pişmiş topraktan törensel içki kabı parçası olan, koç başı bulunmuştur.²⁰⁸

Sinop, Samsun, Ordu illeri yüzey araştırmalarında saptanan M.Ö. II. Binyıl yerleşmelerini incelediğimizde karşımıza çıkan en temel özellik höyüklerin II. Binin ilk çeyreğinden sonra terk edildiği, yani bu dönem iskan yerlerinin OTÇ'nin Asur Ticaret Kolonileri ile çağdaş (M.Ö. 2000-1750) erken evrelerine tarihlendiğidir. Söz konusu durum İkiztepe ve Dündartepe'nin tabakaları ile doğru orantılıdır. Orta Karadeniz'in kara kesiminde yer olan Çorum-Amasya ve Tokat'ın incelediğimizde ise OTÇ'nin Eski Hitit çağı ile çağdaş geç evrelerine (M.Ö. 1750-1450) ve hatta GTÇ'na ait yerleşmelerin yoğunluğunu görüyoruz.²⁰⁹

Kıyı kesimindeki bu iskan boşluğu Kaşka saldırıları ile açıklanmak istenmiş²¹⁰ ve hatta Ş. Dönmez, bu durumun Kaşka halkının egemenlik sınırlarını çizdiğini de

²⁰⁵ Alp, age, s. 193 vd.

²⁰⁶ Alp, age, s. 193.

²⁰⁷ Dönmez, *Belleten* LXV/244, 2001, s.885.

²⁰⁸ M. Özsait, "1995 ve 1996 Yıllarında Amasya – Merzifon ve Gümüşhacıköy Yüzey Araştırmaları", XV. *AST-II*, Ankara, 1998, s. 150-151.

²⁰⁹ Dönmez, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 333; Dönmez, *Belleten* LXV/244, 2001, s. 886-888 ve kronoloji tab.

²¹⁰ Dönmez, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 333; Dönmez, *Belleten* LXV/244, 2001, s. 888; Özsait, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 340.

belirtmiştir.²¹¹ J. Yakar bu sınır Kargı-Merzifon-Taşova ya da Taşköprü-Boyabat-Durağan-Vezirköprü şeklinde açıklamış²¹² ve A. Dinçol'la birlikte yaptıkları çalışmada da Kaşka ülkesini Amasya-Merzifon hattının kuzeyine Sinop-Samsun-Ordu illerine koymuşlardır.²¹³ Adı geçen sınır hattının güneyinde kalan kesim Kaşka saldırılarına karşı tampon bölge görevini üstlenmiş ve çivi yazılı metinlerde geçtiği üzere, Hititler ve Kaşkalar arasında sıkça el değiştiren toprakların da yine bu hat boyunca ve onun kuzeyinde aranması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Sonuçta Orta Karadeniz Bölgesi'nde Erken ve Geç Kalkolitik'te yerleşmelerin çok az olduğu, İTÇ'nda nüfusun giderek arttığı söylenebilir. M.Ö. II. Binyılın ilk yarısında yani Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit çağında iskan yoğunluğu azalmış ve bu durum Hitit İmparatorluk döneminde de sürmüştür.

Boğazköy, Kültepe ve Maşat metinlerinin dikkate aldığımızda karşımıza yaklaşık 2000 adet şehir adı çıkmaktadır.²¹⁴ Hitit metinleri sadece tarihi olaylar bağlamında geçen yer adlarından söz ettiğinden Orta ve GTÇ'nda Anadolu'da yerleşmelerin gerçek sayısının daha büyük olabileceği varsayılır. Bununla beraber şimdiye kadarki arkeolojik araştırmalarda keşfedilen nispeten az sayıda Hitit çağı yerleşmeleri toplamın ancak bir kısmına işaret etmektedir. Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki M.Ö.II. Bin yerleşmeleri ise 100'ün üzerindedir. Bafra ve Çarşamba Ovaları'ndaki höyüklerin M.Ö.1750'den sonra iskan edilmediği düşünüldüğünde bu yerleşimlerin tanımlanmasında Hitit metinlerinin pek fazla yarar sağlamayacağı açıktır.

²¹¹ Dönmez, *Belleten* LXV/244, 2001, s. 888.

²¹² J. Yakar, *Ethnoarchaeology of Anatolia. Rural Socio – Economy in the Bronze and Iron Ages*, Jerusalem, 2000, s. 296.

²¹³ Dinçol – Yakar, *Belleten* XXXVIII/152, 1974, s. 564.

²¹⁴ A. Ünal, "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö. 2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar", *Anadolu* XXI 1981/1983,s.

VI – M.Ö. II. BİNDE ORTA KARADENİZ BÖLGESİ'NE İLİŞKİN ÇİVİ YAZILI BELGELERDEN ELDE EDİLEN BİLGİLER

İlk Tunç çağının sonunda başlıca zenginliği tarım ve madencilığe dayanan Anadolu M.Ö. II. Bine girilirken büyük değişikliklere uğramaktadır. Hititler'in ya da daha genel bir ifadeyle Hint – Avrupalı kavimlerin göçüne sahne olan ve izlerini M. Ö. III. Bine kadar takip edebildiğimiz Anadolu - Mezopotamya ticaretinin doruğa ulaştığı II. Bin Anadolu'su pek çok siyasi gelişmenin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk yazılı belgelerden anladığımız kadarıyla bu dönemde kimi küçük krallıkların birbiriyle mücadelesine sahne olan Anadolu toprakları, Hitit Devleti gibi büyük bir politik organizasyonun kuruluşuna da tanıklık etmiştir. 1906 yılından itibaren Boğazköy'de ele geçirilmeye başlanan yazılı kaynakların dilini B. Hrozny 1915'te Hint – Avrupalı olarak açıklamış ve böylece bu dil ailesinin en eski üyesi keşfedildiği gibi belgelerin incelenmesiyle M.Ö. 14 ve 13. yy. boyunca Eski Önasya'nın en önemli güçlerinden biri olan Hitit Devleti bütün ihtişamıyla ortaya çıkmıştır.

Ne var ki bu keşif bitmek bilmeyen bir tartışmayı, Hint – Avrupalı kavimlerin Anadolu'ya göç tarihleri ve giriş yolları sorununu da beraberinde getirmiştir.

Elimize geçen maddi kültür belgeleri kesinlikle Hint – Avrupalıdır diye tanımlanamadığından²¹⁵ ve varsayımsal Ön – Hint – Avrupa diline²¹⁶ ilişkin hiçbir yazılı belgemiz olmadığından söz konusu kavimlerin anavatanları bir türlü tam

²¹⁵ A. M. Dinçol, *Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, s. 109; A. Ünal, *Hititler – Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1999, s. 3.

²¹⁶ Hint – Avrupa teorisi, çeşitli diller arasında benzerliğin geriye doğru gidildikçe arttığı ve bizi ortak bir ataya götürdüğü inancına dayanmaktadır. Bu anlamda benzer sözcüklerin yeniden kurulmuş biçimlerine hiçbir yazılı kaynakta rastlanmamakta olup, bunlar aslında dilbilimsel bir yapılandırmanın ürünüdür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: J. P. Mallory, *Hint – Avrupalıların İzinde Dil, Arkeoloji ve Mit*, Ankara, 2002, s. 20-21.

olarak tespit edilememektedir. Dolayısıyla bu kavimlerin Anadolu'ya giriş yolları da karanlıktadır. Ancak Hint – Avrupalı toplulukların anavatanının Hazar Denizi'nin ve Karadeniz'in kuzeyinde bulunduğu ve M. Ö. III. Binin son çeyreğinde güneye doğru göç etmeye başladıkları genelde kabul edilmektedir.²¹⁷

Bu nedenle Anadolu'ya yapılan söz konusu göçün doğudan veya batıdan gerçekleştiği savunulagelmiş bununla beraber bu yönlerin ikisi için de inandırıcı ve kesin deliller henüz ortaya konamamıştır. Anadolu'nun coğrafi konumu göz önüne alındığında, teoride Hititler'in göçü için doğuda Kafkasya²¹⁸ ve batıda Boğazlar²¹⁹ yönü mümkün görünmekte olup doğu rotasını iddia edenlerin birkaç nedeni vardır:

Bunlardan ilki II. Muwatalli'ye ait bir duadan kısa bir parçaya dayanır. Bir diğeri Hititler'in çivi yazısının Koloni çağında Anadolu'da kullanılan Eski Asur değil Eski Babil üslubunda olması ve bu nedenle yazıyı Anadolu'ya doğudan gelirken getirdikleri görüşüdür.²²⁰

Bizim konumuzu ilgilendirmesi açısından H. Otten'in teorisine değinmekte yarar vardır. H. Otten, Hititler'in Kafkaslar'dan Anadolu'ya girdikten sonra Karadeniz'in doğu sahili boyunca ilerleyip Kızılırmak'ın denize döküldüğü yere geldikleri, oradan da güneye doğru göç ettiklerinin savunmuştur.²²¹ Bu iddia Kaniş Kraliçesi adlı belgeye dayanmaktadır.²²² Adı geçen metinde Kaniş Kraliçesi doğurduğu 30 erkek

²¹⁷ R. A. Crossland, "Immigrants From the North", *CAH* I/2, 1971, s. 859 vd. ; F. Kortland, "The Spread of the Indo – Europeans", *JIES* 18/1-2, 1990, s. 131 vd.; Mallory, age, s. 168-211 ve 255 vd.

²¹⁸ U. B. Alkım, *Anatolien I*, München, 1968, s. 180; C. Burney – D. M. Lang, *The Peoples of the Hills*, London, 1971, s. 87-88; Crossland, age, s. 833; A. Kammenhuber, "Indogermanen", *RIA* 5 , 1976, s. 94; E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul, 1995, s. 10.

²¹⁹ I. Gelb, *Inscriptions from Alishar and Vicinity*, *OIP* 27, Chicago, 1935, s. 17; G. Steiner, "The Role of the Hittites in Ancient Anatolia", *JIES* 9, 1981, s. 169; G. Steiner, "The Immigration of the First Indo – Europeans Into Anatolia Reconsidered", *JIES* 18, 1990, s. 205; Macqueen, *Hititler*, s. 28-34.

²²⁰ Söz konusu iddiaların ayrıntısı için bkz: Steiner, *JIES* 18, 1990, s. 189 vd.

²²¹ Otten, *StBot* 17, Wiesbaden, 1973, s. 64, dn. 1

²²² KBo XXII 2; KBo III 38 (2 BoTU 13), (CTH 3); Otten, age, s. 6-7; Türkçe çevirisi için bkz: S. Erkut, "Hititlerden Eski Bir Anadolu Hikayesi", *Argos Gemicileri* 6, 1998, s. 24.

çocuğu Kızılırmak olduğu varsayılan ırmağa sepet içinde koymuş ve ırmak onları Zalpuwa ülkesinde denize çıkartmıştır. Tanrılar tarafından büyütölen çocuklar Neşa'ya doğru yola çıkmışlardır. Otten bu efsanede, Zalpa'nın Bafra'da olduğunu düşünerek, kuzeyden Orta Anadolu'ya yapılan bir göçü görmek istemiş²²³, ancak bu metindeki Zalpa'nın mutlaka Bafra çevresinde aranan Zalpa olması gerekmediği belirtilmiştir.²²⁴

Doğu rotasını iddia ederken, Kafkaslar ve Hazar'a kadar Orta ve Doğu Anadolu'da Hatti²²⁵ ve Hurri²²⁶ halklarının egemen oldukları unutulmamalıdır. Ayrıca "Gürcistan'da ve Hititler'in olası geçiş yolu üzerindeki diğer bölgelerde arkeolojik açıdan köklü bir değişikliğe rastlanmaz."²²⁷

Bununla beraber Luvice ve Palaca gibi Hint - Avrupa dillerinin Batı Anadolu'da yayılmış olması²²⁸ ve özellikle Luvice'nin Çukurova ve Kuzey Suriye'ye doğru yoluna devam etmesi²²⁹ bu dilleri konuşan halkların batıdan göç ettikleri şeklinde bir yoruma sebep olmuştur. İTÇ III'te (M.Ö. 2300) Batı Anadolu höyüklerinde görölen yangın tabakaları söz konusu göçe atfedilmektedir.²³⁰

Anadolu'daki Hint – Avrupalılara ilişkin bir başka görüş onların dışarıdan gelmedikleri ve en azından Neolitik çağdan beri Anadolu'da buldukları

²²³ Bkz: dn. 7.

²²⁴ Ünal, *Anadolu* XXII, 1981/83. s. 17.

²²⁵ P. Taracha, "Hittites in Alaca Höyük? An old question reconsidered", *Archaeologia Polona* 29, 1991, s. 76: "Hint – Avrupalı olmayan Kaniş yer adı ve Buruşhattum Ülkesi ifadesinin gösterdiği üzere Hattiler, Orta Anadolu'nun güneyine doğru daha geniş bir alanda yerleşmişlerdi."

²²⁶ Ünal, *Hititler*, s. 97: "Huriler M.Ö. III. Binin sonuna kadar Kafkasya ve Anadolu'da bulunuyorlardı ve III. Binin ortalarında Mezopatamya'ya göç etmeye başlamışlardır." Ayrıca bkz: C. Burney, "Hurrians and Proto – Indo – Europeans : Ethnic Context of the Early Trans – Caucasian Culture", *T. Özgüç'e Armağan*, Ankara, 1989, s. 45-51.

²²⁷ Macqueen, *Hititler*, s. 31.

²²⁸ I. Singer, "Hittites and Hattians in Anatolia at the Beginning of the Secon Millenium B.C.", *JIES* 9, 1981, s. 119.

²²⁹ Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, s. 14-16.

²³⁰ Macqueen, *Hititler*, s. 28-34.

düşüncesidir.²³¹ Anavatamı Anadolu kabul eden ya da Hint – Avrupalıların Anadolu'ya daha erken tarihlerde geldiklerinin söyleyen araştırmacılara göre altın, gümüş ve tunçtan oluşan zengin gömü hediyeleriyle tanıdığımız Alaca Höyük kral mezarları da Hint – Avrupalılar'la ilişkilidir.²³² Neolitik çağdan itibaren tanıdığımız birtakım inançların, İTÇ hatta Hitit devrine kadar süregelmiş olması ve Kafkasya kurganlarındaki metal eserlerle Alacahöyük ve Horoztepe'dekilerin şekilce benzerliği Hint – Avrupalılar'ın Anadolu'daki erken varlığı için delil olarak sayılmaktadır. İkiztepe hafri Ö. Bilgi de bu görüşlere katılmakta olup, bu bölgenin Hint – Avrupalılar'ın anavatamı olduğunu iddia etmektedir.²³³

“1- M. Ö. 2100 yılları öncesi metal eserlerin %90'ının Orta Karadeniz Bölgesi dışında benzeri olmaması nedeniyle, bu bölge halkının dışarıdan gelmiş olması mümkün değildir.

2- Ön – Hint – Avrupa dilindeki bitki, hayvan ve değişik alet adları yaşadıkları ülkenin engebeli ve dağlık bir yer olduğuna işaret etmektedir. Bu bölgenin de Karadeniz'in kuzeyinde değil de, arkeolojik verilerin desteklediği gibi Anadolu'da olması gerekir.

3- Hititlere mal edilen çok hızlı çarkta yapılmış bej veya kırmızı rengin tonlarında astarlı, iyi pişirilmiş, parlak perdahlı seramiğin Anadolu'nun yerel yeni bir ürünü olduğu anlaşılmıştır. İkiztepe'de bu çanak çömlek türü Orta Anadolu'da olduğu gibi M. Ö. 2100 yıllarında ortaya çıkmıştır. Bu tür kullanılmadan önce Orta Karadeniz Bölgesi'nde İT II çanak çömleği kullanan insanlara ait mezarlardan ele

²³¹ T. V. Gamkrelidze – V. V. Ivanov, “The Early History of Indo – European Languages”, *Scientific American*, March, 1990, s. 82-89; C. Renfrew, “The Origins of Indo – European Languages”, *Scientific American*, October, 1989, s. 82-90; Bilgi, III. Hititoloji Kongresi, Ankara, 1998, s. 66 vd.; Bilgi, *Protohistorik Çağda*, s. 15-20; Bilgi, XI. T. T. Kong., Ankara, 1994, s. 259-261.

²³² M. J. Mellink, “The Royal Tombs at Alaca Höyük and the Aegean World”, *Studies Presented to H. Goldman*, New York, 1956, s. 54 vd. ; E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1998, s. 27.

²³³ Bilgi, III. Hititoloji Kongresi, Ankara, 1998, s. 66 vd.; Bilgi, *Protohistorik Çağda*, s. 15-22, Bilgi, XI. T. T. Kong., Ankara, 1994, s. 259-261.

geçirilen iskeletlerin incelenmesinden bunların Alaca ve Horoztepe mezar iskeletlerinden daha farklı olduğu ve bunların bütün Karadeniz'in etrafında oturan halkla aynı ırktan geldiği antropolojik açıdan saptanmıştır. Bu durumda Orta Karadeniz halkının zaten Proto – Hint – Avrupa kökenli olduğu ortaya çıkmaktadır.

4- Alaca Höyük standartları üzerinde görülen boğa, geyik, panter gibi hayvanların Anadolu olduğu da Neolitik çağ yerleşmesi Çatal Höyük'teki buluntulardan açıkça bellidir ve bunların Anadolu dışında herhangi bir din ile ilişkisi olmadığı da bir gerçektir. Neolitik kökenli bu figürlerin Alaca Höyük'te kullanılmış olmasından bunları kullananların Proto – Hint – Avrupalı olduklarını kabul etmek gerekir.”

Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki kurgan adını verdiğimiz mezar tipleri, yine bunların benzerleri olduğu iddia edilen Alaca Höyük mezarları ile burada bulunan metal eserler Hint – Avrupalılığa ve Hititlerin öncülerine mal edilirken bunların niçin sonraki Hitit döneminde karşımıza çıkmadığı sorusu ise şimdilik cevapsız kalmaktadır.

Sonuçta çağlar ve bölgeler arası benzerliklerin, ister yüzyıllar boyu süren ticaretten ileri geldiği, isterse genetik bir bağın sonucu olduğu iddia edilsin Hint – Avrupalı halkların Asur Ticaret Kolonileri çağında Anadolu'da olduklarını rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Bu dönemde Hititlerin Anadolu'ya çoktan girmiş oldukları, dil ve varlıklarını duyurdukları Eski Asurca metinlerden anlaşılmaktadır.²³⁴

M. Ö. II. Binin ilk çeyreğinde, zenginliğini çevresiyle yaptığı ticaretle sağlayan Asur şehri Anadolu içlerine kadar uzanmış ve tüccarlar aracılığıyla, yerli beylerle karşılıklı çıkar ilişkisi içinde iyi örgütlenmiş bir pazar ağı kurmuştu. Başta Kültepe

²³⁴ S. Alp, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kaneş/Neşa'da Hititler'in Varlığı ve Yoğunluğu (Bilimsel Bir Oluşumun Öyküsü), *Anadolu Arşivleri* 3, 1997, s. 5 vd.

(Kaniş) olmak üzere Boğazköy ve Alişar gibi şehirlerde rastladığımız karum ve wabartum adı verilen ticaret merkezleri Asur'la sıkı ilişki halinde olan tüccarları barındırıyordu. Anadolu ve Kuzey Mezopotamya arasındaki ticaretin temelini Asur'dan getirilen kalay ve dokuma ürünleri ile Anadolu'dan Asur'a götürülen bakır, gümüş ve altın oluşturuyordu. Kültepe ve Hattuş'un yanı sıra Acemhöyük ile Konya Karahöyük bu dönemin zenginliğini en iyi şekilde yansıtmaktadır. M. Ö. 1750'ye gelindiğinde ise henüz tam anlaşılmayan sebeplerle bu ticaret ağı aniden kesilmiştir.²³⁵

Kuşkusuz ki söz konusu dönemin en önemli özelliği tüccarların beraberlerinde yazılı da getirmiş olmalarıdır. Çoğunlukla ticari kayıtlar içeren Eski Asurca çivi yazılı tabletlerin büyük bir kısmı Kaniş karumunun II ve Ib tabakalarında bulunmuştur. Sayıları yaklaşık onbin civarında olan bu belgeler sayesinde Anadolu, tarihi devirlere girmiş ve M. Ö. II. Bin başlarının siyasi ve kültür tarihi biraz olsun aydınlanabilmiştir. Böylece şehir devletlerinin mücadelesi içinde, Hatti, Hurri, Hitit, Luvi ve Sami toplulukların bir arada olduğu bir tablo ortaya çıkmıştır.²³⁶

Pek çok Hititçe belgede olduğu gibi Kapadokya Tabletleri de Anadolu'nun tarihi coğrafyasının araştırmasında başlıca dayanak noktalarımızdandır. Hitit çağında adını sık sık duyduğumuz kimi şehirlerin geçmişinin Koloni çağına kadar gittiğini bu belgelerden anlayabiliyoruz. Ne var ki başta şehir adları olmak üzere, diğer coğrafi adların aranmasında başlıca güçlük, temel çıkış noktalarının azlığı ve bu nedenle de her araştırmacının ortaya koyduğu coğrafya arasında çelişkilerin olmasıdır. Eğer bazı

²³⁵ Dönemin ticaret sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için : L. L. Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Mouton, 1970, s. 45 vd.; M. T. Larsen, *The Old Assyrian City State and its Colonies*, Copenhagen, 1976, s. 255 vd.; P. Garelli, *Les assyriens en Cappadoce* Paris, 1963, s. 171 vd.; H. Lewy, "Anatolia in the Old Assyrian Periods", *CAH* I/2, 1971, s. 723 vd.; F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998, s. 74 vd.; Macqueen, *Hititler*, s. 19-22; Dinçol, *Hititler*, s. 21-22,

²³⁶ Dönemin siyasi görünümü için bkz: dn. 22'deki kaynakça. Ayrıca K. Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Ankara, 1957, s. 32-34, 58-66; N. Baydur, *Kültepe(Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1970, s. 37-48.

sabit noktalar bulabilirsek kimi şehirleri bunlara bağlama olanağına da sahip olabiliriz. Ancak burada karşımıza çıkan başka bir sorun da yüzey araştırmalarının lokalizasyon denemelerini destekleyip destekleyemediğidir. Yerini tespit etmeye çalıştığımız şehrin Anadolu'daki sayısız höyük arasında hangisi olduğunu söylemek kolay kolay mümkün olmadığı gibi bu iş yapılırken kullandığımız ses benzerliği yöntemi de bizi yanılgılara götürebilmektedir.²³⁷ Üzerinde bu tartışmaların yapıldığı şehirlerden biri de Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit döneminde önemli bir tarihi rol oynadığı anlaşılan Zalpa'dır.

²³⁷ Bu konuda iki ilginç örnek Kizzuwatna ve Pala-Tummana'nın yerinin aranması sırasında nedeniyle yaşanmıştır. III. Hatuşili'ye ait bir mektupta Asur kralının demir isteğinin, mevsimin elvermemesi yerine getirilemeyeceği belirtilmiştir. Klasik çağlarda, demirin, Karadeniz'de oturan bir halk olan Hlybler tarafından keşfedildiğine inanıldığından Kizzuwatna, Kuzey Anadolu'da aranmıştır. S. Erkut, "Çivi Yazılı Boğazköy Kaynaklarına Göre Hitit Çağında Demir", 1983, s. 3. (yayımlanmamış doktora tezi); Götze, *Kizzuwatna*, s. 27.

A. Zalpa:

Her şeyden önce iki adet Zalpa²³⁸ şehrinin olduğu bunlardan birinin Güneydoğu Anadolu veya Kuzey Suriye’de bir diğerrinin Orta Karadeniz Bölgesi’nde Bafra civarında arandığını belirtmek gerekir. Neden iki adet Zalpa olduğu iddia edilmektedir ve bu şehirlerden biri neden Güneydoğu’da diğeri de Kuzey Anadolu’da olmalıdır?

Götze, Zalpa/Zalpuwa ve Zalpah şeklinde iki farklı yazılıştan dolayı bu fikri ileri sürmüştür.²³⁹ Birtakım coğrafi kriterler de bu konuda etkili olmuştur: Mari mektuplarında geçen Zalpa şehri, Ahuna Zerqi, Tutul, Abattum, Emar gibi Kuzey Suriye şehirleriyle yakından ilişkilidir.²⁴⁰ Ayrıca Suriye ile yapılan bir savaşa ilişkin Hititçe bir metinde²⁴¹ “Zalpa Adamı” ifadesi Emar prensi Yarimlim’le beraber geçmektedir. Hitit arşivlerindeki tarihi ve efsanevi nitelikli başka bir metinde²⁴² ise Mama kralı olarak tanıdığımız Anum – Hirbi, Zalpa ile mücadeleye girmiştir. V. Haas²⁴³, burada sözünü ettiğimiz Zalpa’nın Orta Karadeniz’de olduğunu düşünerek Anum – Hirbi’nin nüfuz alanını Güneydoğu Anadolu’dan Karadeniz’e kadar

²³⁸ Zalpa’nın yazılışları, metin yerleri ve lokalizasyonları ile ilgili bibliyografya için bkz: H. Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973 s. 161-162; G. F. del Monte – J. Tischler, *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte (RGTC VI/1)*, Wiesbaden, 1978, s. 490-492; G. F. del Monte – J. Tischler, *RGTC VI/2*, Wiesbaden, 1992, s. 191.

²³⁹ Götze, *Kleinasien*, s. 74, dn. 12; A. Götze, “Remarks on the Old Babylonian Itinerary”, *JCS XVIII*, 1964, s. 116 vd.

Kültepe tabletlerinden birer ticaret merkezi olduğunu anladığımız bu şehirlerden hangisinin karum hangisinin wabartum olduğu açık değildir. Orlin, *Assyrian Colonies*, s. 88’de karum Zalpa’yı Çorum çevresinde bir yere koyarken, Kuzey Suriye’ye wabartum Zalpa’yı yerleştirmiştir. Larsen, *The Old Assyrian*, s. 240, 248-249 ve K. R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Leiden 1972, s. 292, dn. 423’te tam tersi görüştedirler.

²⁴⁰ Götze, *JCS* 18, 1964, s. 116 vd.; W. W. Hallo, “The Road to Emar”, *JCS* 18, 1964, s. 78-79; G. Steiner, “Acehhüyük = Karum Zalpa Im Meer”, *N. Özgüç’e Armağan*, Ankara, 1993, s. 584; W. Röllig, “Zalpa”, *Festschrift für F. K. Dörner*, Leiden, 1978, s. 762-764.

²⁴¹ KUB XL 5, KBo XXII 4 (Dubl. KBO XXII 13) II 3 vd. (CTH 14), Otten, *StBoT* 17, 1973, s. 60.

²⁴² KBo XII 3 II (CTH 2), W. Helck, *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I. cilt, s. 274; Otten, age, s. 66.

²⁴³ V. Haas, “Zalpa, die Stadt am Schwarzen Meer und das althaitische Königum”, *MDOG* 109, 1977, s. 17.

uzattığını ileri sürmüşse de bizce sıralamış olduğumuz belgeler güneydeki Zalpa'dan bahsetmektedir.

1970 yılında Boğazköy'de bulunan ve Kaniş Kraliçesi olarak adlandırdığımız belge²⁴⁴ ise Zalpa'nın yeri konusunda bize yeni fikirler vermiştir: "Kaniş Kraliçesi bir yıl içinde 30 erkek çocuk doğurdu. 'Ben ne biçim bir şey doğurdum?' dedi; kapları pislikle doldurdu, çocukları içine koyup, ırmağa bıraktı. Irmak onları Zalpuwa ülkesinde denize çıkardı..."

Bu metindeki ifadeden Zalpa'nın Bafra'daki İkiztepe olabileceği iddia edildi.²⁴⁵ Ancak İkiztepe ve Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü çevrede Koloni çağına ait hiçbir maddi eser bulunamadı.²⁴⁶ Halbuki Zalpa Şehri Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit çağında önemli bir rol oynamıştır.²⁴⁷ Bu nedenle Zalpa, İkiztepe dışında ama Orta Karadeniz sahillerinde değil de daha iç kesimde aranmalıdır.²⁴⁸ I. Arnuwanda – Aşmunikal dönemine ait Kaşkalar'ın yaşadıkları Hitit kent ve eyaletlerinin sayıldığı bir metinde²⁴⁹ Zalpuwa da geçmektedir.

Özellikle Anadolu'nun zengin bakır yatakları nedeniyle güçlü bir ticaret ağının kurulduğu Koloni çağında Asurlular'la Anadolu'nun yerli halkının hammadde

²⁴⁴ Bkz: s. 47, dn. 8.

²⁴⁵ Otten, *StBoT* 17, 1973, s. 58; Alkım, *TAD XX/2*, 1973, s. 9; Alkım, VIII, *T. T. Kong.*, 1979, s. 157; H. Alkım, IX *T. T. Kong.*, 1986, s. 121. Her ne kadar birtakım tarihi gerçekleri barındırdığı düşünülse de Kaniş Kraliçesi adlı belge yorumlanırken bunun aslında mitolojik içerikli olduğu unutulmamalıdır. Söz gelimi yukarıda belirttiğimiz 30 erkek çocuğun Kaniş'e gelmeleri H. Otten tarafından bir Hint – Avrupa göçü olarak yorumlanmış (bkz: s. 47-48), S. R. Bin - Nun ise *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, THeth 5, Heidelberg, 1975, s. 145-146'da prenslerin suya bırakılması motifini Kaniş Kraliçesi'nin, kız çocuklarının taht varisleri olarak statülerini koruma amacıyla yaptığı bir girişim şeklinde değerlendirmiştir. Bu iddiaların gerçeği ne derece yansıttığı şüphelidir.

²⁴⁶ Yakar, *MDOG* 112, 1980, s. 84; Bilgi, III. *Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s. 69.

²⁴⁷ Haas, *MDOG* 109, 1977, s. 15 vd.

²⁴⁸ Zalpa'nın lokalizasyonu ile ilgili bazı görüşler için bkz: Bilgi, III. *Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s. 69 (Vezirköprü, Oymaağaç Höyüğü); E. Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", *Belleten X/38*, 1946, s. 405 (Kırşehir civarında); Balkan, *Mektup*, s. 36 (Alişar yakınında); Götze, *Kleinasien*, s. 72 (Boğazköy – Merzifon arası); Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 20 (Çorum yakınında).

²⁴⁹ KUB XVII 2 II 21 vd. KUB XXIII 115. (CTH 375), Von Schuler, age, s. 156. Arnuwanda ve Aşmunikal'in Duası olarak adlandırdığımız bu metnin Türkçe çevirisi için bkz: Alp, *Hitit Çağında*, s. 73.

açısından birbirine olan bağımlılığı, beraberinde barışçıl bir ilişkiyi de getirmiş olmalıdır. Ancak bu döneme ilişkin metinlere baktığımızda şehir devletleri arasındaki mücadele de açıkça görülmekte olup Koloni çağının sonlarına doğru Kuşşara krallarının güçlendiği görülmektedir. Eski Hitit devri ana kaynaklarının ilki olan ve Hititçe yazılan, ayrıca M. Ö. 1750 yıllarının siyasi durumunu çok iyi yansıtan Anitta metnine baktığımızda bu mücadeleye Zalpa krallığının da dahil olduğu görülmektedir.

Olayların bir tarih sırasına göre anlatıldığını gördüğümüz metinde Kuşşara kralı Pithana bir fetih hareketi başlatmış ve Kaneş şehrini ele geçirmiştir. Bu andan itibaren Kaneş, Kuşşara sülalesinin başkenti olmuştur. Bu zaferden sonra Zalpa kralı Uhna, Pithana'ya karşı başarılı bir sefer düzenler ve tanrı Šiuš'un heykelini Neša'dan Zalpa'ya götürür. Pithana'nın oğlu Anitta ise giriştiği bir sıra mücadele sonrasında Zalpa kralı Huzziya'yı yenerek tanrı heykelini geri getirmeyi başarır.²⁵⁰

Belge şu şekilde sona ermektedir: “ Ben sefere çıkınca, Puruşhandalı adam bana armağanlar getirdi; bunlar demirden yapılmış bir taht ile, yine demirden yapılmış bir asa idi. Neša'ya geri dönerken Puruşhandalı adamı da birlikte götürdüm. O taht odasına girince önümde sağda oturacak.” Metnin B nüshasında taht odası ifadesi Zalpa olarak değişmektedir.²⁵¹ Buradan anlaşıldığına göre Zalpa tamamen Kaneş krallığının hakimiyetine alınmıştı. Anitta'dan sonra da bu kente karşı yürütülen savaşlar onun tam anlamıyla bozgun ve tahribiyle sonuçlanmıştır.

Eski Hitit çağına ait bir metinden I. Labarna dönemine kadar çıkarabildiğimiz bu mücadelenin I. Murşili çağında doruğa ulaştığı anlaşılmaktadır. Buna göre Zalpa, Hattušu'ya karşı mücadelesinde yenik düşünce bu şehrin yaşlıları “kralın babasına”

²⁵⁰ Neu, *StBoT* 18, Wiesbaden, 1974, s. 10-15,17 vd.; Haas, *MDOG* 109, 1997, s. 20-21; Dinçol, *Hititler*, s. 26-27; Alp, age, s. 53-55.

²⁵¹ Haas, age, s. 24; Dinçol, age, 27; Neu, age, s. 15.

başvurup oğlu Hakkarpili'yi Zalpa'ya gönderir; ancak o babasına karşı isyan eder.²⁵² Adı geçen kral I. Murşili, babası ise I. Hattuşili'dir.²⁵³ Daha sonra I. Murşili oğlu Happi'yi Zalpa'ya kral yapar; ancak o da babasına karşı ayaklanır ve yapılan savaşta Zalpa yenilir.²⁵⁴ Sonuçta defalarca tekrarlanan kuşatmalarla bu şehrin sonu gelir. I. Hattuşili'nin Murşili'ye söylediği şu sözler Zalpa'nın Hitit saldırılarından ne derece etkilendiğini açıkça ifade etmektedir: “Zalpa kralı babamın sözlerini bir tarafa atmıştı. Bak işte o Zalpa'nın halini gör!”²⁵⁵ Yukarıda sıkça sözünü ettiğimiz Zalpa'nın Orta Karadeniz'de olduğu düşünülerek I. Hattusili'nin iktidarı altında Hitit topraklarının kuzeyden, güneyde Kızılırmak çevresini de içine alarak muhtemelen Akdeniz'e kadar uzandığı iddia edilmiştir.²⁵⁶

Hititler'in uzun yıllar boyunca Zalpa'ya büyük bir ilgi gösterdikleri bu tarihi olaylardan açıkça anlaşılmaktadır. Eğer bu şehir gerçekten Karadeniz'de ise bu ilginin sebebini anlamak mümkündür. Bu yöre bakır madeni bakımından son derece zengindir. Koloni çağında burada bir ticaret merkezi bulunduğu da unutulmamalıdır. Hititler'in yanı sıra Kaneş ve çevresindeki karum ve wabartumlarda yaşayan Asurlular'ın da bu çevrenin zenginliğinden yararlanmış oldukları açıktır. Bunların yanı sıra Hititler'in bu şehirle organik bir bağı olduğu Hatti kökenli bir yapı rituali olan KUB XXIX 1'de saltanatın denizden gelmiş olduğunun belirtilmesi nedeniyle iddia edilmiştir.²⁵⁷ Hattili taht tanrıçası Halmaşuit ile kral arasında egemenlik sahaları paylaşıldığında taht tanrıçası “dağların arkasındaki ülke” ile yetinmiştir. Bu

²⁵² KBo XXII 2 (KBo III 38 = 2 BoTU 13); Otten, *StBoT* 17, 1973, s. 8-9.

²⁵³ Helck, *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I cilt, s. 280.

²⁵⁴ KBo XXII 2 (KBo III 38 = 2 BoTU 13); Otten, *StBoT* 17, 1973, s. 12-13.

²⁵⁵ Ünal, *Anadolu* XXII, 1981/82, s. 23.

²⁵⁶ Kempinski – Koşak, *Tel Aviv* 19, 1982, s. 98-99.

²⁵⁷ Haas, *MDOD* 109, s. 1977, s. 24 vd. Ayrıca bkz: A. Ünal, *Anadolu* XXII, 1981/83, s. 30.

ülke Zalpa olarak yorumlanmıştır.²⁵⁸ Ayrıca bir Hitit kralının Zalpa'da gömüldüğünden bahseden Hitit ölü ritüeli²⁵⁹ düşünüldüğünde bu organik bağ biraz daha anlaşılır olmaktadır.

²⁵⁸ Haas, age, s. 25.

²⁵⁹ Haas, gös. yer.

B. M.Ö. II. Binde Yörenin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bilgiler:

M. Ö. II. Binin ilk çeyreğine ait Kapadokya tabletleri çoğunlukla ekonomik veya ticari içerikli olduğundan bu belgelerden Anadolu tarihi hakkında fazla bilgi elde edilememektedir. Bu dönemin sonundan, Hitit kralı I. Hattuşili (II. Labarna – M.Ö. 1650) devrine dek Anadolu yaklaşık olarak 100 yıllık yazısız bir döneme girmekte ancak bu tarihten sonra Hititçe belgelerin yardımıyla tarihi coğrafya ve siyasi tarih alanındaki açığımız biraz olsun kapatılabilmektedir. Bu metinlerden Karadeniz Bölgesi ile ilgili elde ettiğimiz bilgilere baktığımızda karşımıza doğuda Azzi – Hayaşa, Orta Karadeniz’de Kaşka ve batıda Pala – Tummana ülkeleri çıkmakta, Yukarı Ülke ise Kaşka ve Azzi – Hayaşa ülkeleri arasında biraz daha güneyde yer almaktadır. Ayrıca bu ülkelerin sınırları tam olarak çizilemediği gibi bölgelerin genişliği de Hitit askeri gücüne göre değişmekteydi. Orta Karadeniz söz konusu olduğunda da Kaşka – Hitit çekişmesinde pek çok şehrin iki taraf arasında el değiştirdiği metinlerden rahatlıkla anlaşılmakta, sahilin ardındaki kimi stratejik noktalara sahip olamayan Hitit ordusunun yörenin hakimiyetini de zaman zaman kaybettiği görülmektedir.

Belgeler incelenirken araştırmacıların üzerinde durdukları başlıca konulardan biri Kaşka halkının yaşadıkları yerler ve ülkelerinin sınırlarıdır. Kaşka ülkesinin Merzifon – Amasya çizgisinin kuzeyinde Sinop – Ordu arasındaki bölgede bulunduğu ilişkin genel bir uzlaşma vardır.²⁶⁰ Bu fikri ilk kez ortaya atan A.Götze

²⁶⁰ Dinçol – Yakar, *Bellefen* XXXVIII/152, 1974, s. 564; A. Götze, “Bemerkungen zu dem Hethitischen Text AO 9608 des Louvre”, *RHA* 1, 1930-32, s. 24 vd.; A. Götze, “The Roads of Northern Cappadocia in Hittite Times”, *RHA* 61, 1965, s. 92, dn. 23; J. Garstang, “Hittite Military Roads in Asia Minor”, *AJA* 47, 1943, s. 59 vd., harita; Garstang – Gurney, *Geography*, harita 1; Von Schuler, *Die Kaşkaer*, s. 12-15. E. Cavaignac’ın, Kaşkalar’ın Kuzey Ege sahillerine kadar yayıldıkları şeklindeki görüşü geçerliliğini kaybetmiştir. Bkz: E. Cavaignac, “L’extension de la zone des Gaşga a L’ouest”, *RHA* 4, 1931, s. 109.

şöyle söylemektedir:²⁶¹ “III. Tuthaliya’nın talihsiz iktidarlığı döneminde başkent bir Kaška saldırısına maruz kaldığı için sınırın başkente oldukça yakın bir mesafede olduğu söylenebilir. Bir Kaška baskının tehlikesi, Hititlerin düzenledikleri askeri seferleri acele ile sonuçlandırmalarını gerektiriyordu. Güney ve güneybatıda tamamiyle kabul edildiği gibi başka ülkelerin bulunduğu bilindiği için bu seçenek daha başlangıçta çürütülmüş oluyordu. Geriye doğu ve kuzey kalıyordu. Doğunun Harput ile Trabzon arasında kalan kuzeydeki kısmı, Kuzey Suriye’ye kadar henüz kralın sınırsız yetkisinin olmadığı bir dönemde bilinmezliğini korumaktadır. Hayaşa ülkesi sınırları içinde bulunan Azzi bu bölgeye yerleştirilmekteydi. Azzi’nin, imparatorluğunun doğu eyaleti olan ve muhtemelen Yukarı Kızılırmak civarında bulunan Yukarı ülke ile sınırdaş olması da bu durumu kanıtlar nitelikte başka bir veridir. Hititlerin doğu sınırının bahsi geçen kısmında, ki bu bölüm Erzurum – Erzincan güzergahını içermektedir, Azzi – Hayaşa olduğuna hiç şüphe olmayan büyük politik bir gücün etkisinin bulunduğu düşünülebilir.” Geriye Hattuša’nın kuzeyindeki bölge kalmaktadır. Bu coğrafyada von Schuler’e göre birbirinden bağımsız, politik bir birlik içinde olmayan üç ayrı Kaška grubundan söz edilebilir. Bunlardan biri Batı Kaška grubu olarak adlandırılmıştır ve bu grup Kızılırmak’a dökülen Gökırmak’ın kuzeyinde yerleşmiş olup Pala – Tummana’yı tehdit altında tutmaktadır. Merkezdeki grup Kızılırmak ile Çekerek arasındadır. Doğu Kaška grubu ise Kelkit Vadisi’nin kuzeyinde bulunuyordu ve Azzi – Hayaşa’ya kadar uzanıyordu.²⁶² Kaşkalar’ın Karadeniz sahillerinde yaşayıp yaşamadıklarına dair hiçbir fikrimiz yoktur.

²⁶¹ Götze, *RHA* 1, 1930-32, s. 24-25

²⁶² Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 13-14; Von Schuler, “Kaškaer”, *RIA* 5, 1976-1980, s. 461.

Orta Anadolu'nun kuzeyinde geçerli olan siyasi ve askeri koşulları gösteren metinlere baktığımızda Hititler'in Kızılırmak Havzası'nı Kaşka kabilelerinin saldırılarından korumak için Orta Karadeniz'deki şehirlere çok önem verdikler, buralarda tahkimat yaptıkları anlaşılmakta ancak pek çok şehrin lokalizasyonu henüz yapılamadığı için bu ezeli düşmanlarının yayılım sahası tam anlamıyla tespit edilememektedir. Söz gelimi Arnuwanda – Aşmunikal çiftinden kalan dua metninde²⁶³ Kaşkalar'ın işgal ettiği şehirler Nerik, Hurşama, Kaştama, Şerişa, Himuwa, Taggašta, Kamaya, Zalpuwa, Kapiruha, Hurna, Dankuşna, Tapaşawa, Tarukka, İlaluha, Zihhana, Şipidduwa, Waşhaya ve Patalliya şeklinde geçmekte ancak bunlardan sadece Şarişa'nın tam yeri bilinmektedir.²⁶⁴ Bununla beraber son zamanlarda yapılan yüzey araştırmaları sayesinde doğudan batıya Kargı – Merzifon – Taşova ya da Taşköprü – Boyabat – Durağan – Vezirköprü şeklinde sıralanan hattın Kaşkalar'ın güney sınırını oluşturduğu düşünülmektedir.²⁶⁵ Söz konusu bu doğal yolun kuzeyinde yani Sinop – Samsun – Ordu illerini kapsayan alanda Eski Hitit çağına ait (M. Ö. 1750-1450) yerleşimlerin yokluğu Kaşka saldırıları ile açıklanmaktadır.²⁶⁶

Bu saldırılardan Yukarı Ülke'nin de nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Doğuda Fırat ile batıda Yukarı Kızılırmak'ın küçük kolları ile çevrili dağlık bölgeleri kapsayan bu yöre Hatti topraklarının doğu uzantısı olarak kabul edilmekte, kuzeyinde Kaşka, kuzeydoğuda Azzi – Hayaşa ile sınır olup bu bölgelerden düşman güçleri tarafından zaman zaman işgale uğramaktadır.²⁶⁷ Yukarı Ülke'nin coğrafi konumu hakkında ilk bilgileri edindiğimiz Orta Hitit dönemine tarihlenen Maşat mektuplarına

²⁶³ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 156.

²⁶⁴ Kaşkalar'la ilgili diğer yer adları için bkz: Von Schuler, *age*, s. 94-100.

²⁶⁵ Yakar, *Ethnoarchaeology*, s. 296.

²⁶⁶ Dönmez, *Bulleten LXV/244*, 2001, s. 888.

²⁶⁷ Garstang – Gurney, *Geography*, s. 34 vd.; Bryce, *Tel Aviv* 13, 1989, s. 89.

baktığımızda III. Tuthaliya'nın idaresi altında olan bu bölgenin asker vermekle yükümlü olduğu görülmektedir. Buradan toplanan askeri birlikler Maşat'ta görevli olan Kaşşu'nun emrindeydi.²⁶⁸ Kaşka, Azzi – Hayaşa ve Hitit ana bölgesi arasında bir tampon bölge olduğunu anladığımız bu yöre özellikle III. Hattuşili'nin idaresi boyunca kuzeyli düşmanlara karşı girişilen sürekli savaşlarda Hattuşa ve çevresindeki kentleri korumak görevini de üstlenmiştir.²⁶⁹

Kaşka akınlarını önlemek için Hattuşa'nın kuzeyinde sınır hattı oluşturmak imparatorluk dönemi boyunca Hitit krallarının sürekli uğraş konusu olmuştur. Bu anlamda bölgenin en stratejik noktasının Amasya ile eşitlenen Hakmiş olduğu söylenebilir. Yine bu çevrede aranan Hattena ve İştahara, Nerik'e uzanan yolların güneyinde bulunuyordu.²⁷⁰ Hakmiş'ten doğuya uzanan sınır çizgisi ise bugünkü Turhal'da bulunan Gaziura'ya ulaşıyor ve buradan Yukarı Kızılırmak'a varıyordu. Bu yörenin hemen kuzeyinde Hitit ve Kaşka kuvvetleri arasında sürekli çarpışmaların yaşandığı anlaşılan ve Kelkit Irmağı ile eşitlenen Kummeşmaha'nın doğal bir sınır olduğu anlaşılmaktadır.²⁷¹ III. Hattuşili'ye ait bir metinde Hitit Devleti'nin ilk kralları olan Labarna ve I. Hattuşili zamanında Hitit – Kaşka sınırı olarak Kummeşmaha Irmağı'ndan söz edilmektedir.²⁷²

Kaşka tehdidi altında olan başlıca Hitit eyaletleri arasında Pala – Tummana²⁷³ da yer almaktadır. Burası ilk defa E. Forrer tarafından Paflagonya'daki, Strabon'un

²⁶⁸ L. Murat, "Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve DTCF Sempozyumu*, Ankara, 1998, s. 182.

²⁶⁹ Murat, age, s. 186.

²⁷⁰ Macqueen, *Hittiter*, s. 58.

²⁷¹ Macqueen, gös. yer.

²⁷² KUB XXI 29 Öy 1-5. Von Schuler, *Die Kaşkaer*, s. 19.

²⁷³ Metin yerleri, yazılışları ve toplu bibliyografya için bkz: Ertem, *Dizin*, s. 105,146-147; Ertem, *Pala-Tum(m)ana*, s. 6-19; Del Monte-Tischler, *RGTC VI/1*, s. 297-298, 437-438; Del Monte-Tischler, *RGTC VI/2*, s. 118,173.

Blaene – Domanitis olarak bahsettiği yöre ile²⁷⁴ Hitit metinlerinde daima yanyana geçen ve birbirine komşu olduğu düşünülen bu iki ülke ile ilgili bilgilerimizin çoğu I. Şuppiluliuma ve oğlu II. Murşili devrinden kalan belgelerden elde edilmektedir.²⁷⁵ Söz konusu iki kral da Pala - Tummana üzerine yürümüş ve bıraktıkları metinlerde, Kaşka tehlikesinden arındırıp tahkimat yaptıkları şehirleri teker teker sıralamışlardır. Buna göre özellikle Tummana ülkesi çok engebeli bir araziye sahiptir. Söz gelimi II. Murşili, Tummana ülkesine yaptığı seferde ünlü Kaşka şehirlerinden Timmuhala'yı şöyle tanımlamaktadır: “Dağların üzerinde, yolları kullanışlı olmayan, ormanla kaplı, iyi korunmuş.”²⁷⁶ Tummana'nın aksine Pala'nın daha elverişli bir arazide olduğu anlaşılmaktadır. KBo V 8 II satır 25'te Pala ülkesi kastedilerek şöyle söylenmektedir: “Düz bir yerde iskan edilmiş bir ülke idi.”²⁷⁷ Metinlerde geçen coğrafi verileri inceleyen H. Ertem, Hitit ordusunun Tummana'ya varabilmesi için nereden olursa olsun Maraşşantiya (Kızılırmak) Irmağını geçmek zorunda olmasından hareketle Tummana ülkesini Kastamonu çevresine yerleştirmiştir.²⁷⁸ Ancak metinlerde Pala ile ilgili olarak Maraşşantiya'dan hiç bahsedilmemesi nedeniyle Pala ülkesinin yeri için Osmancık ve Saraycık kasabaları arasını önermiştir.²⁷⁹

²⁷⁴ E. Forrer, “Bala”, *RIA* 1/5, 1931, s. 393. Strabon'dan hareketle Domanitis'in Ilgaz Dağı'nın kuzeyinde Kızılırmak ve Gökırmak (Klasik Amnias) birleşimine dek uzanan bölgeyi, Blaene'nin ise güneydeki Devrez Çayı vadisini kapsadığı kabul edilmektedir. Bkz: K. Baran, “Paphlagonia'daki Pompeipolis Antik Kenti”, *Belleten* LXVI/247, 2002, s. 829, dn. 65; H. ten Cate, *Anatolica* 1, 1967, s. 45-46 ve 57'deki harita.

²⁷⁵ Pala eyaleti siyasi açıdan ilk kez I. Şuppiluliuma zamanında ortaya çıkmaktadır. Ancak Palalıların Anadolu'ya nereden ve ne zaman geldiklerine ilişkin hiçbir bilgimiz yoktur. Palaca'nın Hititçe'ye yakın Hint-Avrupalı bir dil olduğu anlaşılmaktadır. Bkz: Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 7.

²⁷⁶ KUB XIX 37 Öy II (Dupl. KBo IX 76; KUB XXXI 39), Ertem, age, s. 42-44. Metnin transkripsiyon ve çevirisi için bkz: s. 83-87.

²⁷⁷ Ertem, age, s. 56.

²⁷⁸ Ertem, age, s. 16-18.

²⁷⁹ Ertem, age, s. 13.

Pala – Tummana'nın yerinin aranmasında yörenin en önemli dağlarından olan Kaşşu Dağı ve Dahara Irmağı belli başlı dayanak noktalarını oluşturmaktadır. Kaşşu Dağı yine E. Forrer tarafından Olgassys, bugünkü Ilgaz ile bir tutulmuştur.²⁸⁰ Strabon'da geçtiği üzere Domanitis'ten akan Amnias Irmağı²⁸¹, W. Ruge ve K. Bittel'e göre Gökırmak olup²⁸², Güterbock bunun Hititçe Dahara Irmağı olduğunu iddia etmiştir.²⁸³ Çünkü I. Şuppiluliuma oraya Tummana'dan ulaşmaktadır:²⁸⁴ “Babam Tummana ülkesine girdi, fakat o, Tummana kentinden ayrılıp Kaşşu dağına tırmandı ve [] – naggara ülkesini yaktı. Daha önce yendiği Dahara Irmağı ülkesi tekrar düşmanca davrandı. Bunun üzerine o, Dahara Irmağı ülkesine girdi ve Dahara Irmağı ülkesini ve Tapapanuwa ülkesini yaktı.” Buradaki yön önce kuzeyden güneye, Kaşşu Dağı'na; sonra yine kuzeye, Dahara Irmağı ülkesine doğrudur.²⁸⁵ Bu durumda Kuzeybatı Anadolu'da kuzeyden güneye Dahara Irmağı, Tummana ülkesi, Kaşşu Dağı ve Pala ülkesi şeklinde bir tablo oluşmaktadır.²⁸⁶ Metinlerden Tummana'nın dağlık bir alanda, Pala'nın ise daha elverişli bir arazide olduğu anlaşıldığına göre bu sıralamanın yörenin coğrafyası ile uyumlu olduğu görülmektedir.

III. Hattuşili'nin, tahta çıkmadan önceki olayları ile tahta çıkışı konusundaki savunmasını içeren ve otobiyografi adını verdiğimiz ünlü belgesinde Büyük Kral'ın

²⁸⁰ Ertem, age, s. 35.

²⁸¹ Strabo, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çevr. A. Pekman), İstanbul, 1993, XII. 3. 40: “Bundan başka, Pontos eyaletinin, Halys Nehri'nin dışındaki kısmı kaldı, yani Sinopis yakınındaki Olgassys Dağı etrafındaki ülkeyi kastediyorum. Olgassys Dağı olağanüstü yüksek ve tırmanması zordur. Bu dağın her yerinde kurulmuş olan tapınaklar Paphlagonyalılar'ın elindedir. Etrafındaki Blaene ve Domanitis oldukça verimli topraklardır. İkincisinin içinden Amnias Nehri geçer.”

²⁸² W. Ruge – K. Bittel, “Paphlagonie”, *RE XVIII/4*, 1944, s. 2490'daki harita.

²⁸³ H. G. Güterbock, “The Nort-Central Area of Hittite Anatolia”, *JNES XX*, 1961, s. 95, dn.48.

²⁸⁴ KUB XIX 13 Öy I 41-46. Ertem, *Pala-Tum(m)ana*, s. 82-83.

²⁸⁵ Ertem, age, s. 38.

²⁸⁶ H. ten Cate, *Anatolica* 1, 1967, s. 46.

“Boş Ülkeler” diye adlandırdığı ülkeler şu şekilde sıralanmaktadır:²⁸⁷ “İşhupitta, Marişta, Hişşaşhapa, Katapa, Hanhana, Darahna, Hattena, Durmitta, Pala, Tummana, Gaşşiya, şappa, Hulana Irmağı ülkesi.” Bu ülkelerin hepsinin kesin yerini tanımlamak mümkün değildir. Bununla beraber adı geçen ülke ve şehirlerin Kızılırmak Havzası’nın kuzey yarısında, Merzifon’un çevresinde bulunan geniş bir coğrafi alanda yayıldığı sanılmaktadır. Otobiyografinin tamamına göz attığımızda biz, Hattuşili’nin sorumluluk alanına ait ve Kuzey Anadolu boyunca uzandığı varsayılan bu ülkelere birkaç tanesini daha ekleyebiliyoruz. Ayrıca bu belgelerden kral II. Muwatalli’nin, kardeşi Hattuşili’yi bugün genelde Amasya ile eşitlenen Hakmiř²⁸⁸, te kral yaptığını da öğreniyoruz.

III. Hattuşili’nin hakimiyet alanına giren ve pek çok tartişmalara neden olan şehirlerden biri de Durmitta²⁸⁹, dır. Kültepe metinlerinde Turhumit olarak geçen bu şehirde bir karum olduğunu ve iyi cins bakır çıkarıldığını biliyoruz.²⁹⁰ Burası, Koloni çağını inceleyen araştırmacılar tarafından genelde Kaniş’in kuzeyine Sivas – Tokat çevresine yerleştirilmektedir.²⁹¹ Pek ok Eski Asurca metinde Wahşuşana ve şalatuwar’dan önce sayılmasına ve Puruşhattum da daima bunlarla birlikte geçmesine rağmen Turhumit’in bu üç şehre yakın olmadığı sonucuna varılmiştır.²⁹² Ticari seyahat sırasında yapılan masrafların kaydedildiği bir Kültepe metninde Kaniş

²⁸⁷ Otten, *StBoT* 24, Wiesbaden, 1981, s. 14-15.

²⁸⁸ Bu eşleştirme ilk defa A. Götze tarafından, *RHA* 1, 1930-32, s. 26’da yapılmıştır. Diğer kaynakça ve yazılışları için bkz: Ertem, *Dizin*, s. 35-36; Del Monte – Tischler, *RGTC VI/1*, s. 65-67; Del Monte – Tischler, *RGTC VI/2*, s. 22-23.

²⁸⁹ Metin yerleri, yazılışları ve toplu kaynakça için bkz: Ertem, *Dizin*, s. 27-28; Del Monte – Tischler, *RGTC VI/1*, s. 442-444; Del Monte – Tischler, *RGTC VI/2*, s. 175.

²⁹⁰ Bilgiç, *Bulleten* X/38, 1946, s. 408-409. Hititçe bir metne göre burada tuz üretildiği de unutulmamalıdır: S. Erkut, “Hititler’de Tuz ve Kullanımı”, *Bulleten* LIV/209, 1990, s. 4.

²⁹¹ Bilgiç, gös. yer.; Gelb, *OIP* 27, Chicago, 1934, harita; N. Aydın, “Ev Satışıyla İlgili Bir Kültepe Tableti İle Etdk Tabletlerde Geçen Yer Adları ve Karum Nahria”, *Bulleten* LVIII, 1994, harita.

²⁹² Bilgiç, gös. yer.; Aydın, age, s. 35-36.

– Wašhaya – Nenašša – Ulama – Puruštattum sırası vardır.²⁹³ Boğazköy’de bulunan ve kült ile ilgili bir teslimat listesi olan KBo XII 53(+ KUB XLIII 105)’te birer çift çizgiden sonra Öy 18 vd.’nda “Durmitta Şehri Ülkesi” işlenmektedir.²⁹⁴ Bu çift çizgiden önce Wašhaniya, çizgiden sonra ise Nenašša – Uwalma görülmektedir. Bu sıra, yukarıda bahsettiğimiz Kültepe tableti ile uyum içindedir.²⁹⁵ Söz konusu bu şehirler Asur Ticaret Kolonileri çağının en ünlü merkezler olup genelde Kaniş’in güneyinde aranmaktadır.²⁹⁶ Yine bir Kültepe metninde “başka bir yoldan” kaydı ile verilen Turhumit – Wahšušana – Šalatuwar sırası görülmektedir. Yani Turhumit’ten kalkılarak Kaniş’e uğramadan Niğde civarında bulunduğu düşünülen Wahšušana ve Šalatuwar’a ulaşılmaktadır.²⁹⁷ Anlaşıldığı üzere Turhumit, Kayseri’nin güneybatısına giden bir ticaret yolunun en kuzeyinde yer almaktadır. Durmitta’nın adı geçen bu şehirlere sık sık anılmasına rağmen, Orta Karadeniz’e yerleştirilmesinin nedeni Hitit metinlerine göre sürekli Kaška istilası altında olmasıdır.

Bildiğimiz kadarıyla Durmitta, hiç değilse I. Šuppiluliuma’nın iktidarının sonlarında Kaşkalar tarafından işgal edilmiş ve onun yakın yörelerine akınlar yapılmıştı. II. Muršili’nin yıllıkları, bu kralın iktidarının ilk yıllarında Durmitta şehrinde, onunla savaşmak için yeterli kuvvette olan ve Durmitta ülkesinin diğer şehirlerine saldırabilecek, dayanıklı bir Kaška varlığından söz etmektedir. Buna karşılık II. Muršili belli başlı Kaška şehirlerinden olan Halila ve Duduška’yı tahrip ettiği bir Durmitta seferi düzenlemiştir.²⁹⁸ A. Götze, burasının Merzifon ile

²⁹³ Bilgiç, *Belleten* X/38, 1946, s. 387.

²⁹⁴ Archi – Klengel, *AoF* VII, 1980, s. 143 vd.

²⁹⁵ Turhumit’in bu şehirlerle olan yakın ilişkisi hakkında bkz: Archi – Klengel age, s. 152-155; M. Forlanini, “Appunti de Geografia Etea”, *Studia Mediterranea*, *Pierro Meriggi dicata* 1/1, Pavia, 1979, s. 173-178.

²⁹⁶ Bilgiç, *Belleten* X/38, 1946, s. 386 vd.; Aydın, *Belleten* LVIII, 1994, harita.

²⁹⁷ Bilgiç, age, s. 409.

²⁹⁸ Götze, *MVAeG* 38, 1993, s. 22-25.

Boğazköy arasındaki bölgede olabileceğini söylemektedir.²⁹⁹ Durmitta'nın Gökırmak'la eşitlenen Dahara Irmağı'na komşu olması ve otobiyografide III. Hattuşili'nin hakimiyet alanına ilişkin şehirler sayılırken Pala'dan önce gelmesi sebebiyle H. ten Cate, bu şehri Havza civarına yerleştirmektedir.³⁰⁰ Hattuşili sınır bölgesindeki bir Kaška saldırısını üç ayrı güzergahtan yola çıkararak anlatır. Başlangıç noktalarından bir Durmitta olup, sonuçta Hakmiş ve İştahara tahrip edilmekten kurtulmuştur.³⁰¹

Kaška hakimiyet bölgesinin coğrafi konumu ve bu coğrafyada yayılmış olan kentler hakkında bize önemli bilgiler veren çivi yazılı Hitit kaynaklarını incelediğimizde Kaşkalar'ın, Hattuşili'ye ayrılan Kuzey Anadolu'daki pek çok bölgeye iyice yerleştiklerini anlayabiliyoruz. I. Şuppiluliuma'dan önceki uzun süren düşman akınları kimi yerleşmelerin geçici, kimilerinin ise kalıcı olarak kaybına yol açmıştır. Çok muhtemel ki düşman istilası ve baskınları bölgedeki nüfusun büyük çoğunluğunun Hitit krallarının egemenliği altında kalan yörelere göçüne de yol açmıştı. Orta Tunç çağından itibaren boş bırakılan pek çok höyük bunun kanıtıdır.

Yine bu belgelere baktığımızda, Nerik ve Tiliura gibi yıkık ve terk edilmiş; Tummana, İştahara, Yukarı Ülke, Marišta, Şaddupa, Karahna gibi Kaşkalar tarafından işgal edilip sonradan Şuppiluliuma'nın geri aldığı ve Durmitta ile İshupitta gibi Kaška varlığının kalıcı olduğu ülke ve şehirler şeklinde bir sınıflamanın mümkün olduğunu görmekteyiz.³⁰²

I. Şuppiluliuma'dan itibaren Hitit krallarının Kaşkalar'a karşı mücadelesi kuzey bölgesinin işgalini bir ölçüde azaltmada başarılı olmuştur. Kral Şuppiluliuma,

²⁹⁹ Götze, *Kleinasien*, s. 22-25.

³⁰⁰ H. ten Cate, *Anatolica* 1, 1967, s. 47,49 ve 57'deki harita.

³⁰¹ Götze, *RHA* 1, 1930-32, s. 25.

³⁰² Bryce, *Tel Aviv* 13, 1986, s. 88-99.

gelecekteki düşman saldırılarına karşı yukarıda sözünü ettiğimiz bu şehirlerde tahkimat yaptıktan sonra, onların yeniden iskan edilmesini sağlayacak bir politika oluşturmuştur.³⁰³

Sonraki krallar da Kaška istilasının bir sonucu olarak kısmen veya tamamen terk edilmiş şehirleri yeniden yerleşime açmak için bazı girişimlerde bulundularsa da Kaška sorununa uzun süreli bir çözüm getirmede başarısız olmuşlardır. Kaška fetih ve istilasıyla karşı karşıya kalan Hattuša'nın kuzeyindeki toprakların yaşadığı tehlike, II. Muwatalli'nin iktidarında, özellikle başkent Tarhuntašša'ya taşınmasından dolayı ciddi boyutlara ulaşmıştı.

Şuppuliuma'nın iskan faaliyetlerini sürdüren III. Hattušili'nin yeni şehirler kurduğu anlaşılmaktadır. Nerik sınırında olduğu anlaşılan Nera ve Haštira kentlerini de büyük olasılıkla ilk kez Hattušili kurmuştur. KUB V 1'de Nerik yöresindeki pek çok kent adı saymasına rağmen bu kentlerden söz edilmez.³⁰⁴

İşte Orta Anadolu'nun kuzeyinde Hitit krallarının giriştiği bu iskan politikasında, yeri konusunda araştırmacıların görüş birliğine varamadığı ve Fırtına Tanrısı'nın bir tapınağı olduğunu öğrendiğimiz Nerik³⁰⁵ şehrinin özel bir önemi vardır.

III. Hattušili, bir kült merkezi olan Nerik'in Hantili zamanında Kaşkalar'ın eline geçtiğini bildirir. Aynı haberi IV. Tuthaliya da vermektedir.³⁰⁶ Arnuwanda – Ašmunikal terk edilen Nerik'in kült objelerinin daha iyi korunan Hakmiš'e naklini ve bu iş yapılırken Hitit konvoyunun, tanrılara yaptıkları bu hizmet için büyük

³⁰³ Bryce, age, s. 91.

³⁰⁴ F. Cornelius, "Der Text des Hattušili III, geographisch erlaurt", *RHA* 65, 1959, s. 110.

³⁰⁵ Lokalizasyonu hakkında toplu bilgi için bkz: Del Monte – Tischler, *RGTC VI/1*, s. 286-289; A. Ünal, *Hattušili III, THeth I/2*, Heidelberg, 1974, s. 204-206.

³⁰⁶ O. R. Hardy, "The Old Hittite Kingdom, A Political History", *AJSL* 58, 1941, s. 207; Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 23; Haas, *Der Kult von Nerik*, s. 6; Ünal, age, s. 34.

zorluklarla karşılaştıklarını anlatır.³⁰⁷ Sonradan başa geçen kralların yorulmak bilmeyen gayretleri sonucu Nerik kurtarıldığı gibi kültlerinin de yeniden canlandırıldığını söylemek mümkündür. Ancak, bu işi başaran, Nerik tarafına yaptıkları sayısız akınlara rağmen I. Şuppiluliuma ve II. Murşili değil, III. Hattuşili olmuştur. O, Nerik ülkesini tekrar ele geçirdiği gibi yeniden kült merkezi haline getirmişti.³⁰⁸ IV. Tuthaliya döneminde ise önemli bir eyalet merkezi olarak organize edilmiştir.³⁰⁹

Uzun süre Kaşka halkının elinde kalmış olduğu bilinen Nerik şehrinin yerini saptamak için pek çok girişim yapılmıştır. Bu çalışmalar yapılırken akılda tutulması gereken noktalardan biri bu kentin denizle olan yakın ilişkisidir. Murşili'nin yıllıklarından bazı fragmanlar³¹⁰, Hitit kralının denize makul surette yakın alanlarda mücadele ettiğini netleştirmektedir. Bu metinler, Kaşka veya Nerik'le ilişkilendirilebilen yer adlarını içeren bölgelerdeki seferlerin ayrıntılarını içerir. KBo XXIII 36'da orduların hareket ettiği şehrin adı yoktur; ancak birlikler zorunlu geçit yeri olan Şapinuwa ve İştahara'ya ulaşırlar. I. sütunda mevcut olan uzun bir boşluk Murşili'nin güzergahını açıkça belirtmeye engeldir. II. Sütunun giriş kısmında ise düşmanın takibi ve yakalanması kaydı vardır. Kral bu noktadan denize ulaşmak niyetini açıklar ve o zamana kadar hiçbir Hatti kralının ulaşmadığı yere giderek Hititler tarafından unutulmuş yolları geçmek ister. Sonraki etaplar elbetteki denize doğru olup, III. sütunun giriş tarafı deniz ve Nerik'i konu eder.³¹¹ Bahsi geçen deniz

³⁰⁷ Von Schuler, age, s. 160-161.

³⁰⁸ Ünal, *Hattuşili III*, I/1, s. 123.

³⁰⁹ Von Schuler, *Die Kaşkaer*, s. 60.

³¹⁰ KBo XIX 76, KBo XXIII 36. H. ten Cate, *Florilegium Anatolicum, Melanges offerts a E. Laroche*, Paris, 1979, s. 157 vd.

³¹¹ Metnin transkripsiyon ve tercümesi için bkz: H. ten Cate, age, s. 165-167.

Karadeniz olmalıdır. Benzer bir şekilde Nerik’le ilişkilendirilen İlluyanka Miti’nde, Fırtına Tanrısı ve ejder arasındaki savaş denizde geçmektedir.³¹²

Bir başka önemli nokta Nerik’in Kızılırmak’la olan yakın ilişkisidir. H. G. Güterbock, KUB XXXVI 89 ‘a dayanarak bu önemli kült şehrinin Kızılırmak kenarında veya yakınında bulunduğunu iddia etmiştir.³¹³ Metnin 12-14. satırları şöyledir: “Maraššanta Irmağı eskiden başka bir yönde akardı. Fakat Fırtına Tanrısı onu çevirdi ve onu Tanrıların Güneş Tanrısı’na doğru akıttı. Onu Nerik şehrine yakın tuttu.”³¹⁴ Güterbock, bunun gerçek bir yön değiştirmeyi işaret ettiğine inanıp, Nerik’in Kızılırmak’ın doğuya yaptığı keskin dirsek yakınında olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda KUB V 1 ve KUB XXII 25’teki metinleri ele alarak Nerik etrafındaki yerleşme yerlerini, dağ ve ırmakları gözden geçirmekte ve Nerik’in etekleri üzerinde bulunduğu anlaşılan Haharwa Dağı’nı, Kargı yakınındaki Adadağı ile eşitlemektedir.³¹⁵

Bu yörede yaptıkları yüzey araştırmasında A. Dinçol ve J. Yakar Hitit dönemine ilişkin hiçbir yerleşmeye rastlanmamışlardır. Halbuki metinlere göre Nerik çevresi sık yerleşilen bir yerdir. Bu nedenle de Güterbock’un teorisini reddetmişler ve Nerik’in Boyabat – Durağan – Vezirköprü hattının kuzeyine, Kızılırmak ile İsfendiyar Dağları’nın batıya uzanan uçları arasında aranmasını teklif etmişlerdir.³¹⁶ Bu durum hem Kaşkalar’ın Nerik’i kolayca ele geçirmelerini hem de II. Murşili’nin çevredeki şehirleri onlardan geri almasına rağmen Nerik’e ulaşamamasını açıklamaktadır.³¹⁷

³¹² Macqueen, *AnSt* XXX, 1980, s. 179.

³¹³ Güterbock, *JNES* XX, 1961, s. 92-97; Dinçol – Yakar, *Belleten* XXXVIII/152, 1974, s. 565-566.

³¹⁴ Güterbock, *age*, s. 93; Dinçol – Yakar, *age*, s. 565.

³¹⁵ Güterbock, *age*, s. 93-95.

³¹⁶ Dinçol – Yakar, *Belleten* XXXVIII/152, 1974, s. 597-571.

³¹⁷ Dinçol – Yakar, *age*, s. 571-572.

Yukarıda sözünü ettiğimiz KUB XXXVI 89 numaralı metnin devamını, satır 14-21'i inceleyen J. G. Macqueen³¹⁸, Nerik şehrinin yine Kızılırmak ve denizle, bunun yanı sıra pınarlarla (TUL) ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu durumda Havza çevresinin zengin yer altı su kaynaklarını hatırlatan yazar, Vezirköprü kuzeyindeki Oymaağaç Tepe'nin Nerik için en ideal yer olduğu görüşündedir.³¹⁹ Ona göre eğer Nerik bu çevredeyse Haharwa Dağı da Adadağı değil Merzifon'un kuzeyindeki Tavşan Dağı olmalıdır.³²⁰ Bu dağ, Güterbock'un Haharwa Dağı'nın tek bir dağ adı değil de bir dağ silsilesinin adı olduğu şeklindeki görüşüne³²¹ çok iyi uymaktadır. Yine Nerik ve Haharwa Dağı çevresinde Taşmaha, Tanizila, Aştigurka, Taggašta, Talmaliya, Hanhana gibi daha pek çok yer adı sayılmaktadır.³²² Tavşan Dağı'nın kuzeyindeki pek çok höyük, (Oymaağaç Tepe de bunlardan biridir) düşünüldüğünde bu teori biraz daha anlam kazanmaktadır. Ancak Hanhana'yı, İnandık'a lokalize eden S. Alp, A. Dinçol ve J. Yakar'ın tekliflerine göre Nerik'in Hanhana'ya çok uzakta kaldığını söyleyerek, onların görüşünü şüpheyle karşılamış, Nerik için Devrez Çayı vadisinin Kızılırmak'a yakın olan taraflarını önermiştir.³²³

Tokat ilinde Zile'nin 30 km. güneybatısındaki Maşat Höyük'te 1973-1977 yılları kazılarında 113 adet tablet ve tablet fragmanı ortaya çıkarılmış ve bunlar sayesinde Maşat Höyük'ün Hitit çağındaki Tapikka olduğu anlaşılmıştır.³²⁴ Metin türleri bakımından tabletlerin çoğu mektuplardan oluşmakta ve bunlar III. Tuthaliya

³¹⁸ Macqueen, *AnSt* XXX, 1980, s. 181-182.

³¹⁹ Macqueen, age, s. 185-187. M. Forlanini de aynı görüştedir: "Le Spedizioni Militari Ittite Verso Nerik I Percorsi Orientali", *Rendiconti* 125/2, 1991, s. 301.

³²⁰ Macqueen, age s. 186. H. Ertem'e göre Tavşan Dağı, Tehşina Dağı'dır.

³²¹ Güterbock, *JNES* XX, 1961, s. 94.

³²² Güterbock, age, s. 94 vd.

³²³ S. Alp, "Hitit Kenti Hanhana'nın Yeri", *Belleten* XLI/161, 1977, s. 649 vd. J. G. Macqueen bu görüşü, Hanhana'nın Kızılırmak'ın batısında olduğuna dair belirtinin olmaması, Nerik gibi merkezlerle yakın bağlantısının oraya konumlandırılmasını zorlaştırması ve İnandık'ın Eski Hitit dönemine tarihlenmesine karşın, Hanhana'nın imparatorluk döneminde göze çarpması gibi sebeplerle reddetmektedir: Macqueen, *Hititler*, s. 181, dn. 46.

³²⁴ Alp, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978, s. 165 vd.

dönemine tarihlenmektedir.³²⁵ Bilindiği gibi Boğazköy’de bu çağa ait tabletler çok zayıf temsil edildiğinden³²⁶, Maşat metinlerinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmakta Hitit coğrafyasına yaptığı katkılar da bu önemi pekiştirmektedir. Bu mektuplardan Tapikka’nın bir eyaletin merkezi olduğu anlaşılmış³²⁷, aynı zamanda belgelerde düşman hareketleri, takviye kuvvet istekleri, ekin ekilmesi ve biçilmesi, görevlilerin majestenin huzuruna çağırılması gibi konular işlenmiştir.³²⁸ S. Alp, Maşat mektupları ışığında Zuliya’yı Çekerek Irmağı ile, Şakadduduwa, Şişpinuwa, Şarpunwa ve Hapidduini dağlarını Maşat Höyük’ün kuzeybatı ve kuzeyindeki Karadağ, Buzluk Dağı, Emir Dağı ve Yapraklı Tepe ile tanımlamış³²⁹ ve Bu iddialarını III. Hattuşili dönemine ait KBo XVI 36 (KUB XXXI 20) numaralı Boğazköy metninden desteklemiştir.³³⁰ Adı geçen belgede şöyle söylenmektedir: “Ona bir yandan Şakaddunuwa Dağı (halkı) düşman idi. Diğer yandan ona Şişpinuwa Dağı (halkı) düşman idi. Diğer yandan Şarpunwa Dağı(halkı) ona düşman idi. Onun orada olduğunu bütün düşmanlar karşıdan işitince, Kaşkalılar’ın hepsi oraya vardılar ve ona karşı Zuliya Irmağının önünde köprüyü tuttular.”

Buna göre bu dağların arasından Zuliya Irmağının aktığı anlaşılmaktadır.³³¹

Ortaköy tabletlerinden de Şakaddunuwa Dağı’nın Karadağ olduğu onaylanmış³³², aynı şekilde Boğazköy metinlerinde Şapinuwa ile ilgili verilen coğrafi konumun

³²⁵ Alp, *Hethitische Briefe*, s. 48-52. Maşat’taki görevlilerin Ortaköy’le haberleştiği anlaşılmış bu nedenle Şapinuwa tabletleri de aynı döneme tarihlenmiştir. A. Süel, “Ortaköy Şapinuwa Tabletlerinin Tarihlendirilmesi”, *III. Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s. 554 vd.

³²⁶ Alp, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978, s. 195.

³²⁷ Alp, IX. *T. T. Kong.*, Ankara, 1986, s. 229.

³²⁸ Alp, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978 s. 177.

³²⁹ Alp, *Bulleten* XLI/164, 1977, s. 637 vd. S. Alp, bir költ şehri olan Karahna’yı onunla yakın ilişkide olan Hapidduini Dağı’nın, Maşat’ın kuzeyinde olmasından hareketle Maşat Höyük kuzeyinde aramaktadır: IX. *T. T. Kong.*, Ankara, 1986, s. 231.

³³⁰ Alp, *Bulleten* XLI/164, 1977, s. 643-646.

³³¹ Alp, *age*, s.642.

³³² Süel, *Memory of H. G. Güterbock*, Winona Lake, 2002, s. 160. Maşat metinlerinde görülüp de Boğazköy metinlerinde olmayan kimi şehir adları Ortaköy tabletlerinde de geçmektedir: Süel, *Bulleten*

Ortaköy'deki belgelerle uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Buna göre, Hanziwa, Kamama, İškamaha, Šuppiluliyā, Šapantalliyā, Waratta, İttuma, Malazziya gibi şehirlerin Šapinuwa'ya çok yakın olduğu anlaşılmaktadır.³³³

Tarihi coğrafya çalışması yaparken ne yazık ki tek başına Hitit metinlerinden kesin kıstaslar beklemek mümkün değildir. Çünkü bu belgelerde adı sık sık geçen şehirlerin yerini tespit etmeye yarayacak veriler yoktur. Ancak tabletlerin sayısı arttıkça lokalizasyonu yapılan kentler de artacaktır. Maşat Höyük tabletleri buna güzel bir örnektir. Aynı katkıyı Ortaköy tabletlerinin de yapacağı kesindir. Boğazköy ve Maşat metinlerine baktığımızda Orta Karadeniz ve yakın çevresindeki yeni kesin olarak tespit edilmiş veya neresi olabileceği öne sürülmüş şehir, dağ ve ırmak adlarından en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:³³⁴

Ortaköy - Šapinuwa³³⁵, Maşat Höyük - Tapikka³³⁶, Zile - (Klasik Zela) Anziliya³³⁷, Daziman (Tokat) - Tahazimuna³³⁸, Turhal - (Klasik Gaziura) Gaziura³³⁹, Kastamonu - Kaštama³⁴⁰, İnandık - Hanhana³⁴¹, Amasya - Hakmiš³⁴²; Emir Dağı - Šarpunwa³⁴³, Yapraktepe - Hapidduini³⁴⁴, Buzluk Dağı - Šiřpinuwa³⁴⁵, Karadağ - Šakaddunuwa³⁴⁶, Saraycık ve Yabancı Dağları - Elluriya Dağı³⁴⁷, Ilgaz -

LIX/225, 1995, s. 282. Bu durum Šapinuwa ve Tapikka şehirleri çevresindeki bazı yerleşim yerlerinin identifikasyonunun yapılabilmesine işaret etmektedir.

³³³ Süel, *Bellekten* LIX/225, 1995, s. 281-228.

³³⁴ Değişik araştırmacılara göre diğer tüm coğrafya adları için bkz: Del Monte - Tischler, *RGTC VI/I*, Wiesbaden, 1978.

³³⁵ Süel, *Bellekten* LIX/225, 1995, s. 271 vd.

³³⁶ Alp, *Bellekten* XLI/164, 1977, s. 637 vd.; Alp, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978, s. 195-196; Alp, IX. *T. T. Kong.*, Ankara, 1986, s. 227 vd.

³³⁷ Alp, gös. yer.

³³⁸ Alp, gös. yer.

³³⁹ Götze, *RHA* 1, 1931-32, s. 26.

³⁴⁰ S. Erkut, "Hitit Kenti Kaštama'nın Yeri Üzerine", XII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1999, s. 129-132.

³⁴¹ Alp, *Bellekten* XLI/164, 1977, s. 649 vd.

³⁴² Götze, *RHA* 1, 1930-32, s. 26.

³⁴³ Alp, bkz: dn. 77.

³⁴⁴ Alp, gös. yer.

³⁴⁵ Alp, gös. yer.

³⁴⁶ Alp, gös. yer.

Kaššu³⁴⁸, Adadağ – Haharwa³⁴⁹; Sakarya – (Sangarios) Šahiriya³⁵⁰, Devrekani Çayı – Hulana³⁵¹, Gökırmak – Dahara³⁵², Devrez – Dahašta³⁵³, Kızılırmak – Maraššantiya³⁵⁴, Yeşilırmak – Azzi³⁵⁵, Kelkit(Yeşilırmak) – Kummešmaha.³⁵⁶

³⁴⁷ H. ten Cate, *Anatolica* 1, 1967, s. 47 vd.; Ertem, *Pala-Tum(m)ana*, s. 20-21.

³⁴⁸ E. Forrer'e ait bu teori için bkz: Ertem, *age*, s. 35-37.

³⁴⁹ Güterbock, *JNES* XX, 1961, s. 95

³⁵⁰ Garstang – Gurney, *Geography*, s. 85.

³⁵¹ Ertem, *Pala-Tum(m)ana*, harita.

³⁵² Güterbock, *JNES* XX, 1961, s. 95, dn. 48.

³⁵³ Alp, *Bulleten* XLI/164, 1977, s. 652.

³⁵⁴ Garstang – Gurney, *Geography*, s. 4

³⁵⁵ A. Ünal, "Zum Status der Augures bei den Hethitern", *RHA* XXXI, 1973, s. 48,50.

³⁵⁶ Macqueen, *Hittiter*, s. 58; Güterbock, *JNES* XX, 1961, s. 96.

C . Kaşkalar ve Orta Karadeniz Bölgesi'nde Hitit Etkinliği:

Hititler'e ait tarihi belgelerin çoğunda Kaşkalar'a rastlamak mümkündür. Özellikle Yeni Hitit Devleti döneminde Büyük Kralların çoğu onlarla savaşmak zorunda kalmışlar ve yıllıklarında onlardan ayrıntılı olarak bahsetmişlerdir. Devlet antlaşmaları ve dini metinlerden de Kaşkalar'ın yaşayışları hakkında birtakım bilgiler çıkarmak mümkündür. Hititler'e kolay kolay baş eğmeyen bu kavim hakkında ayrıntılı bilgiler edindiğimiz başlıca metinler şunlardır: I. Arnuwanda ve Ašmunikal'in duası, I. Šuppiluliuma'nın kahramanlıkları metni, II. Muršili'nin yıllıkları ve III. Hattušili'nin otobiyografisi. Hititler, Orta Karadeniz Bölgesi'ni daima kendi toprakları olarak kabul ettiklerinden ve bu yörenin başkente olan yakınlığından dolayı, Kaşkalar'ın yöredeki hakimiyetini bir türlü kabul edememişlerdir. Bu nedenle de hemen her belgede onlardan bahsetmişler ve savaşçı özelliklerini defalarca vurgulamışlardır. Diğer devlet ve krallarla yapılan antlaşmaların yanı sıra, onlara karşı kazandıkları başarıları vurgulamak amacıyla yazdıkları veya onları tanrılara şikayet ettikleri dini metinlerde de Kaşkalar'ın adı sık sık anılmıştır. Bu metinleri incelediğimizde Kaşkalar'ın sosyal ve siyasi yapıları hakkında az da olsa bilgi elde edebilmekte hatta onların diğer bazı Anadolu halklarından farklı olarak yalnızca bağımsızlıklarını korumaya çalışmaktan başka, Hititler'den toprak kopardıklarını da rahatlıkla anlayabilmekteyiz.

Ne var ki bu metinler Kaşkalar'ın kökenini aydınlatmada yetersiz kalmakta çünkü Kaška dili hakkında bilgi vermemektedir. Az miktardaki kişi adları³⁵⁷ dil akrabalığını belirlemek için yetersizdir.³⁵⁸ Kaška halkının Anadolu'nun yerli halkı mı olduğu yoksa Kuzey Anadolu'ya sonradan mı geldikleri de soru işaretlerinden biridir. Orta

³⁵⁷ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 89-94.

³⁵⁸ J. P. Mallory, Kaška dilinin Hint – Avrupalı olmadığını kabul etmektedir: *Hint – Avrupalılar'ın İzinde*, s. 32'deki harita.

Karadeniz’de wabartum Zalpa’nın varlığı, karum Turhumit’in bu civarda bulunması, tüccarların yörenin zenginliğinden yararlandığı sonucunu düşündürmekte ancak bu dönem metnlerinin hiçbirinde Kaška adına rastlanmamaktadır. Hititler’in kendi ataları olarak kabul ettikleri Anitta’nın adıyla anılan belge de onların adını anmamaktadır. Eski Hitit dönemi metnlerinin doğrudan onlar hakkında bilgi vermemesi Kaşkalar’ın Karadeniz bölgesini sonradan işgal ettiklerini düşündürmektedir. Hitit İmparatorluk dönemi metinleri de bunu doğrulamaktadır. Kaşkalar’ın ilk kez ortaya çıkmalarıyla ilgili bilgiler Eski Hitit Devleti dönemine ait olmakla beraber bunu haber veren belgeler imparatorluk döneminde yazılmıştır. Buna karşılık bu metinlerden Kaşkalar’ın Kuzey Anadolu’ya doğudan mı yoksa batıdan mı geldiklerine dair açık bir bilgi elde edilememektedir.

Ekonomilerinin tarım ve hayvancılığa dayandığını anladığımız Kaşkalar’ın aynı zamanda domuz çobanı ve keten dokumacısı oldukları anlaşılmaktadır.³⁵⁹ Kaşkalar’ın devlet niteliği taşıyıp taşımadığı da tartışma konusudur. Bir boyla antlaşma yapıldığında diğer bir boyun buna uymayıp saldırı halinde olması bu ihtimali düşük tutmaktadır.³⁶⁰ Metinlerde Kaşkalar’a “kabile” (ŠUTE) dendiğini görüyoruz.³⁶¹ Örnek olarak I. Šuppiluliuma, Pala – Tummana’da 9 ve 12 Kaška kabilesine karşı savaşmıştır.³⁶² Ancak bağımsız boyalar halinde yaşadığını söylediğimiz Kaşkalar, II. Murşili döneminde Tipiya ülkesindeki Pihhuniya’nın

³⁵⁹ Von Schuler, *RIA* 5, 1976-80, s. 463. II. Murşili, Kaška ülkelerine karşı yaptığı bir seferde şöyle söylemektedir: “Benim farkında olmayan düşman, ekinleri biçmeye koyulmuştu. Onlara saldırdım, sivil halkı, sığırları ve koyunları yakaladım.” Alp, *Hitit Çağında*, s. 127. Ayrıca II. Murşili ve II. Muwatalli, seferleri sırasında Nerik etrafındaki tarlaları tahrip etmişlerdir. Haas, *Der Kult von Nerik*, s. 8, dn. 5 ve s. 9, 10, dn. 1-2.

³⁶⁰ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 30 vd.

³⁶¹ H. Hoffner, “The Hittite Word for Tribe”, *Studia Mediterranea, Pierro Meriggi dicata* 1/1, Pavia, 1979, s. 262.

³⁶² Güterbock, *JCS* 10, 1956, s. 65, 67 (Fragm. 13 ve 14).

idaresinde toplanmayı başarmışlar³⁶³ ve Pittagatalli adlı Kaška reisi de I. Şuppiluliuma'dan itibaren Tummana ülkesinde egemenlik kurmuştur.³⁶⁴

Kuzeydeki toprakların yağmalanması karşısında Hititler'in çaresiz kaldıkları ve dinsel görevlerini yerine getiremedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda tanrıları yardıma çağırmaktan başka çareleri kalmayan Hititler için onların desteği her şeyden önemliydi. Öyle ki savaştan önce yapılan ayin adlı belgede³⁶⁵ Kaška tanrılarına bile seslenilmektedir.

Çivi yazılı metinlere göre Hattuša'nın kuzeyindeki topraklar durmak bilmeyen Hitit – Kaška çekişmesine sahne olmuştur. Zaman zaman krallığın yıkılmasına kadar varabilecek tehditler oluşturan Kaška kabilelerine karşı Hitit merkezi bölgesini korumak için Orta Karadeniz Bölgesi'ne çok önem verildiği anlaşılmaktadır. İstila edilmiş şehirleri tahkim etmek, yöreyi terk edenleri yeniden yerleştirmek, Büyük Kral'a sadık kalan nüfusun güvenliğini sağlamak ve stratejik yollarda ileri karakollar kurmak gibi önlemlerin alındığı bu coğrafyada, Hititler'in askeri ve siyasi faaliyetlerinin Eski Hitit Devleti'nin başlarına kadar gittiği görülmektedir.

Bu dönemin ana kaynaklarının ilki olan Anitta metninde, Kaniş Kraliçesi öyküsündekine benzer şekilde, “deniz kenarındaki Zalpa” ifadesi görülmektedir.³⁶⁶ Zalpa şehri, I. Hattuşili'nin yıllıkları ve vasiyetnamesinde de karşımıza çıkar. Anitta'nın genelde Kaniş ve Tuz Gölü'nün güneyinde, I. Hattuşili'nin de Kuzey Suriye'de fetihlerde bulunduğunu düşünürsek bu Zalpa, güneydeki olmalıdır. Ancak sözünü ettiğimiz yıllıklarda I. Hattuşili'nin, Amasya çevresinde aranan Şanahuitta

³⁶³ KBo III 4 Ay III vd.; Götze, *MVAeG* 38, 1933, s. 86-97; Dinçol, *Hititler*, s. 41.

³⁶⁴ KBo V 8 Ay III 1 vd.; KUB XIX 13 + 14, Öy I 1 vd.; Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 60-64, 79-83.

³⁶⁵ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 168-173; Dinçol, *Hititler*, s. 64-65.

³⁶⁶ Neu, *StBoT* 18, Wiesbaden, 1984, s. 13; Alp, *Hitit Çağında*, s. 54.

şehrini imha ettikten sonra Zalpa'yı da tahrip etmesi nedeniyle burada adı geçen Zalpa'nın Orta Karadeniz'deki Zalpa olduğu iddia edilmiştir.³⁶⁷

KBo X 1 ve 2'de Hattuşili'nin "onu yıkmadım ama topraklarını imha ettim" dediği³⁶⁸ Şanahuitta şehri Eski Hitit çağında özel bir öneme sahiptir. Çünkü I. Hattuşili vasiyetnamesinde büyükbabasının, oğlu Labarna'yı Şanahuitta şehrinde veliahtlığa atadığından söz etmektedir.³⁶⁹ Şanahuitta³⁷⁰'nin yeri konusunda iki temel nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Koloni çağı metinlerde Şinahutum olarak geçen bu şehrin, adı geçen dönemde, Hattuşa'ya karşı bir isyanda Ankuwa ile olan ilişkisidir.³⁷¹ İkincisi onun, birazdan sözünü edeceğimiz CTH 13'e göre Hakmiş'e olan yakınlığıdır. Bu yakınlık bazı coğrafi metinlerde de görülür.³⁷²

I. Hattuşili'nin "ayrıntılı yıllıklar" adını verdiğimiz belgesinde³⁷³ Orta Karadeniz Bölgesi en iyi tasvir edilen yörelerden biridir. 6. paragrafta bu bölgeye yerleştirilen ve adına pek sık rastlanmayan aşağı yukarı 5 adet şehir sayıldıktan sonra Hurriler'e dönülür. Ankuwa'da geçtiği sanılan bazı olaylardan sonra 36 ve 47. satırlar arasında sayılan Tarukka, Şanahuitta, Hakmiş, Hattena şehirleri Hattuşa'nın kuzeyinde aranmaktadır.

Bunlardan Tarukka, I. Arnuwanda'nın iktidarı döneminde Kaşkalar'a kaptırıldı ise de I. Şuppiluliuma zamanında yakılıp yıkılmıştır. Bu şehrin yeri konusundaki en iyi bilgileri edindiğimiz Murşili dönemi belgelerine baktığımızda Tarukka'nın

³⁶⁷ Kempinski – Koşak, *Tel Aviv* 9, 1989, s.98.

³⁶⁸ Melchert, *JNES* 37/1, s. 7.; Alp, *Hitit Çağında*, s. 65.

³⁶⁹ Hardy, *AJSL* 58, 1941, s. 186; O. R. Gurney, "Anatolia 1750-1600 B. C.", *CAH* II/1, 1973, s. 240; Alp, age, s. 71.

³⁷⁰ Metin yerleri, yazılışları ve toplu kaynakça için bkz: Ertem, *Dizin*, s. 119; Del Monte – Tischler, *RGTC VI/1*, s. 342.

³⁷¹ A. Ünal, "Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lakolizasyonu Hakkında", *Belleten* XLV/2-180, 1981, s. 439.

³⁷² Garstang – Gurney, *Geography*, s. 8-10.

³⁷³ A. KBo III 46 + KUB XXVI 75; B. KBo III 53 + KBo XIX 90 (CTH 13); Kempinski – Koşak, *Tel Aviv* 9, 1982, s. 89 vd.

Tummana ülkesinde, Kaşu Dağı, Şapidduwa şehri ve Dahara Irmağı civarında olduğu anlaşılır.³⁷⁴

Hattena ise, I. Şuppiluliuma'nın Tummana üzerine yaptığı seferde hareket noktalarından biridir.³⁷⁵

Eski Hitit dönemine tarihlenen metinler M. Ö. 17. yy.'da Kaşkalar'ın Anadolu'da var olduklarına ilişkin hiçbir bilgi vermemektedir. Fakat III. Hattuşili, Kaşkalar'ın ilk kez ortaya çıkışını Hitit Devleti'nin ilk kralları Labarna ve I. Hattuşili zamanına kaymakta ve bu iki kral döneminde Hititler ile Kaşkalar arasında sınır olarak Kummeşmaha Irmağı'ndan söz etmektedir.³⁷⁶ I. Hattuşili'nin, Orta Karadeniz'deki şehirlerden bahsederken Kaşkalar'ın adını anmaması bu bilginin doğruluğunu şüpheye düşürmektedir.

Sonraki kral I. Murşili'nin de güneydoğuda, Fırat çevresinde mücadele ettiğini ve hatta Babil'i ele geçirdiğini biliyoruz. Ancak yukarıda adını andığımız şehirler bu dönemde de önemini korumuş görünmektedir.³⁷⁷

I. Murşili'yi izleyen karışık dönemle ilgili bilgi edindiğimiz en önemli belge Telipinu Fermanı'dır.³⁷⁸ Buna göre I. Murşili, kayınbiraderi Hantili tarafından öldürülmüştür. Bu andan itibaren Hitit Devleti bir bocalama dönemine girmiştir.

I. Hantili zamanında Hurriler, Hitit ülkesinin doğusunu işgal ettiler ve özellikle güneydoğuda, I. Hattuşili ve I. Murşili tarafından fethedilmiş olan toprakların tamamına yakın bir kısmı kaydedildi.³⁷⁹ Bu fırsattan yararlanan Kaşkalar'ın, İç Anadolu'ya değin akınlar yaparak devlet için çok tehlikeli durumlar yaratmaya

³⁷⁴ Güterbock, *JCS* 10, 1956, s. 110.

³⁷⁵ Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 2.

³⁷⁶ KUB XXI 29 Öy II 1-5; Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 19,146; Gurney, *CAH* II/1, s. 246.

³⁷⁷ Hardy, *AJSL* 58, 1941, s. 200; Kempinski – Koşak, *Tel Aviv* 9, 1982, s. 98.

³⁷⁸ Dinçol, *Hititler*, s. 30-32; Alp, *Hitit Çağında*, s. 59-63.

³⁷⁹ Hardy, *AJSL* 58, 1941, s. 206-207; Gurney, *Hititler*, s. 31; Gurney, *CAH* II/1, 1973, s. 659-660; Dinçol, *age*, s. 30.

başladıkları görülmektedir. III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya kült merkezi Nerik'in ve Tiliura'nın, Hantili zamanında Kaşkalar'ın eline geçtiğini haber vermektedirler.³⁸⁰ Bu nedenle Hantili, Hattuşa'nın istihkamlarını güçlendirme gereği duymuştur.³⁸¹ Bu dönemden itibaren boş bırakılan ve II. Murşili ile III. Hattuşili dönemine değin yeniden inşa edilemeyen Nerik kentinin kaybı, Hitit kralları için büyük üzüntü kaynağı olmuştur.

Yine Telipinu metninden öğrendiğimize göre I. Hantili'den sonra kral ailesinin taht mücadelesi ve saray katliamları devam etmiş, Telipinu'ya kadar Zidanta, Ammuna ve Huzziya'nın iktidarı söz konusu olmuştur. Zidanta'nın çok kısa sürmüş olması gereken iktidarı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Oğlu Ammuna ise, Eski Hitit dönemine ait bir metinden³⁸² anlaşıldığına göre Yukarı Ülke'de ve yine Kaşkalar'a ait olduğu anlaşılan Tipiya şehrinde birtakım askeri faaliyetlerde bulunmuştur. İleride görüleceği üzere Tipiya kenti özellikle II. Murşili döneminde Hititler'in başına dert olmuş şehirlerden birisidir.

Huzziya'dan sonra Telipinu, iktidarı devraldığında Hitit Devleti için durumun hiç de iç açıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Kral Telipinu, taht kavgaları yüzünden devletin içine düşmüş olduğu sıkıntıları önlemek üzere yeni kurallar koymuştur. Ünlü belgesi, tahta çıkışın kesin bir kanuna bağlanışının ve soyluların uyması gereken bir sıra kuralın ilan niteliğindedir. Bu dönemde başkent kuzeyindeki istilanın

³⁸⁰ Nerik için: Otten, *StBoT* 24, Wiesbaden, 1981, s. 20-21; Alp, *Hitit Çağında*, s. 139. Ayrıca IV. Tuthaliya dönemine ait bir kült metni KUB XXV 21 Öy III 1 vd. (CTH 524): Götze, *BASOR* 122, 1951, s. 24-25; Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 186-187. Tiliura için: KUB XXI 29 Öy I 11 (CTH 89): Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 146.

³⁸¹ Dinçol, *Hititler*, s. 30; Hardy, *AJSL* 58, 1941, s. 207.

³⁸² KUB XXVI 71 (CTH 18), Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 25-26, 185-186, Götze, *BASOR* 122, 1951, s. 22.

durdurulduđu söylenmektedir.³⁸³ Adını andığımız metinde geçen ve bir Kaška şehri olan Marišta bu durumla ilgili olsa gerekir.

Murşili'nin yıllıklarından öğrendimize göre Marišta, Taggašta ülkesinden gelen Kaška birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Kaška saldırıları karşısında, Murşili Taggašta'ya bir sefer düzenledi ve onun fetihleri bu çevrede Hitit otoritesini kısa bir süre için yeniden kurdu; ancak Marišta ve onunla beraber sık sık adı geçen Karahna II. Muwatalli'nin iktidarında yeniden düşmana kaptırıldı. Burası III. Hattuşili'nin Yukarı Ülke'de sorumluluk alanına giren şehirlerden biridir. Bu dönemde, Pişhuru ve Daiştipaşša ülkesi isyan etmiş, Marišta'yı tahrip ettikten sonra Kızılırmak'ı geçip Kaneş ülkesine saldırmaya başlamışlardır. Marišta, Karahna ile beraber, Kaška bölgesinin doğu sınırında aranmaktadır ve şimdi Maşat metinleri sayesinde bu teori daha da güvenilir kılınmıştır.³⁸⁴

Telipinu'nun iktidarından itibaren tarihi kaynaklar hızla azalmaktadır ve kendinden sonra gelen kralların isimleri ile sırası kesin olarak bilinmemektedir.

Görüldüğü üzere Eski Devlet döneminde Hititler'in Orta Karadeniz'deki faaliyetlerinin çok yoğun olmadığını veya belge kıtlığının bizi bu konuda fazla aydınlatmadığını söyleyebiliriz. Yine bu dönem kaynakları Kaşkalar'ın adını bile anmamaktadır. III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya'ya göre, Hantili'nin idaresinde, Kaşkalar'ın ilk kez ortaya çıkması ve bu nedenle Hattuşa'nın tahkimi, bitip tükenmek bilmeyen Kaška tehlikesinin ilk işaretleridir diyebiliriz.

Telipinu sonrası ile başlayan dönemde egemenliği çok kısa sürmüş bir sıra kraldan sonra karşımıza II. Tuthaliya ve eşi Nikalmati çıkmaktadır. Büyük Kral II. Tuthaliya kaybedilen kraliyet topraklarının çoğunu geri almayı başarmıştır. Kuzeyde

³⁸³ Gurney, *Hititler*, s. 31.

³⁸⁴ Alp, *Hethitische Briefe*, s. 28.

Kaşkalar'a karşı kazanılmış bir zaferin kayıtlı olduğu II. Tuthaliya'nın yıllıklarından daha öncesine ait hiçbir dökümanda onlardan bahsedilmemektedir. Buna göre Hitit kralı, Aşşuwa ülkeleri ile savaş halindeyken, Kaşkalar Hatti ülkesine akınlar yapmışlardır. II. Tuthaliya geri döndüğünde onları başkent Hattuşa'dan uzaklaştırmış ve düşman birlikleri ile Tiwara'da savaşmıştır. Böylece bu saldırı fazla zarar vermeden atlatılmıştır.³⁸⁵

Halefi I. Arnuwanda zamanında Hititler için en büyük sorun yine Kaşkalar olmuştur. Onlardan ilk defa ayrıntılı olarak daha önce adını andığımız, Arnuwanda ve karısı Aşmunikal'e ait bir dua metninde bahsedilmektedir.³⁸⁶ Bu belge Hitit Devleti'nin Kaşkalar karşısında düştüğü aciz durumu çok çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. Devletin kuzey sınırlarının kötü durumuna işaret eden metinde Kaşkalar'ın eline geçen bölgelerin adları bir liste halinde verilmektedir. Hitit kralının en çok üzen durum, Fırtına Tanrısı'nın kült merkezi Nerik'in tahribidir. Bir başka yakınma konusu Nerik yerine Hakmiş kentinde kurulan Fırtına Tanrısı tapınağına gönderilmek istenen eşyanın da yine Kaşka saldırılarından kurtarılamamasıdır. Bunların yanı sıra Kaşkalar'ın dinsizliğinden şikayet edilmektedir.

Kaşkalar'ın beylerine yapılan toprak bağışlarına ait belgeler de elimize geçmiştir. Bu belgeler üzerinde Arnuwanda ve Aşmunikal'in mühürleri yer almaktadır.³⁸⁷ Böylece Kaşkalar'ın Hatti ülkesine bağlanması ve bundan sonraki istilaların önüne geçilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Orta Karadeniz Bölgesi'ne iyice yerleşen ve sürekli genişlemek arzusunda olan Kaşkalar'a karşı I. Arnuwanda başka önlemler de almak ihtiyacını hissetmiştir. Bu nedenle devletin kuzey eyaletleri olan Kinnara,

³⁸⁵ KUB XXIII 11 (CTH 142); Garstang – Gurney, *Geography*, s. 120-121; Gurney, *CAH II/1*, 1973, s. 677; Gurney, *Hititler*, s. 33.

³⁸⁶ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 30, 152 – 163; Dinçol, *Hititler*, s. 35; Alp, *Hitit Çağında*, s. 72-75.

³⁸⁷ Dinçol, gös. yer.

Kalaşma, Harranaşsi ve Kişsiya'nın yöneticilerine, Hitit kralına ihanet etmemeleri ve onları kötülüğe kışkırtanları Büyük Kral'a teslim etmeleri konusunda yemin ettirip, bunları yazılı hale getirmiştir.³⁸⁸

Bu dönemde devletin güçsüzlüğü nedeniyle Kaşkalar'la antlaşma yoluna gidilmiş³⁸⁹ ve Kuzey Anadolu topraklarının geri alınması için uğraşılmamıştır. Ancak yukarıda sıraladığımız önlemlerin pek işe yaramadığı ve antlaşmalara çok az sadık kalındığı görülmektedir. Bizzat I. Arnuwanda sözünü ettiğimiz dua metninde Kaşkalar'ın yapılan antlaşmaları bozmasından yakınmaktadır.

Kaşkalar'ın Hitit Devleti için oluşturduğu tehlike III. Tuthaliya döneminde doruk noktasına ulaşmış ve Hatti ülkesi büyük bir felaketle karşı karşıya kalmıştır.

Orta Anadolu'ya doğru hareket eden Kaşkalar, Ziharriya ülkesindeki dağlık Tarikarimu'yu işgal etmişler ve başkent Hattuşa'ya saldırmışlardır.³⁹⁰ KBo VI 28'den yine Kaşkalar'ın Nenaşsa şehrine kadar Hitit topraklarını işgal ettiğini de öğreniyoruz.³⁹¹ Bu şehrin Niğde civarındaki klasik Nenossos olduğu sanılmaktadır. Böylesi bir olayın I. Şuppiluliuma devrinden önceki, uzun süren istikrarsız dönemin sonunda III. Tuthaliya döneminde meydana gelmiş olması normal karşılanmalıdır.³⁹²

II. Murşili, dedesi III. Tuthaliya'dan bahsederken şöyle demektedir: “Maşa ve Kammala ülkeleri, Kaşsiya ve Hulana Irmağı ülkesine saldırınca, büyükbabam

³⁸⁸ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 32; Gurney, *CAH* II/1, 1973, s. 679.

³⁸⁹ KUB XXXVI 115 + 117 (CTH 137), Von Schuler, age, s. 134-138; Neu, *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I. cilt, s. 396.

³⁹⁰ KBo III 4 Ay III 57-66; Götze, *MVAeG* 38, 1933, s. 80; Von Schuler, age, s. 33.

³⁹¹ KBo VI 28 Öy I 6-8; Götze, *Kizzuwatna*, s. 21 vd.; Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s.97; Gurney, *Hititler*, s. 34. Bu metin III. Hattuşili dönemine aittir.

³⁹² Yukarıdaki metinde geçen, “Aşağı Ülke'nin ötesinden, Arzawa'dan düşman geldi ve o da Hatti kentlerini yağmaladı ve Tuwanuwa ile Uda'yı kendine sınır yaptı. Daha öteden Araunna'dan düşman geldi ve Kaşsiya topraklarını tamamen yağmaladı. Azzi'den düşman geldi ve Yukarı Ülke'nin tümünü mahvetti, Şamuha'yı kendine sınır yaptı. İşuwa'dan düşman geldi, Tegarama'yı yağmaladı. Armatana'dan da düşman geldi ve Kizzuwatna'yı kendi sınırı yaptı ve Hattuşa kenti yakılıp yıkıldı” sözleri Hitit Devleti'nin içine düştüğü zor durumu açıkça göstermektedir. Bkz: dn. 35. Ancak söz konusu felaketlerin tek bir kralın döneminde olmadığı düşünülmektedir. Bkz: Gurney, *Hititler*, s. 34.

Yukarı Ülke'den aşağı geldi. Maša ve Kammala ülkeleri ile savaşarak onları yendi. Büyükbabam Kammala ülkesindeyken babam da onunlaydı fakat Kaşkallı düşman tekrar silahlara sarıldı ve boş şehirleri yıktı.”³⁹³

Buna göre Hulana Irmağı ve Kaššiya'nın Kaška ve Yukarı Ülke'nin sınırı olduğu ayrıca Maša ve Kammala'nın Hulana ve Kaššiya'ya yakın olduğunu söylemek mümkündür. Maša'dan dönen Tuthaliya, Kaşkalar'ın tahrip edip, altın ve gümüş eşyalarını aldıkları Kathariya ve Gazzapa kentlerine gider ve onları yener.³⁹⁴

Yukarıda sözünü ettiğimiz Kaššiya'nın, Tummana Ülkesi'nde yer aldığı³⁹⁵ ve önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. I. Arnuwanda dönemi belgelerine göre kralın, yönetimini başka görevlilere devrettiği şehirlerden olan Kaššiya muhtemelen kuzeybatıdaki Arawanna'dan gelen istilacıların eline düşmüştü.³⁹⁶ Kaššiya'nın bir bölgenin merkezi olduğu ve Tummana ile olan yakın ilişkisi KUB XLVIII 105 (KBo XII 53) Ay 31 vd.'ndan da anlaşılmaktadır.³⁹⁷ Bu kült metninde bir çift çizgiden sonra “Kaššiya şehri ülkesi” işlenmektedir. KUB XXVI 24 Öy I 3 – 5'te ise Kašša şeklindeki yazılışı ile Arawanna ve Šappa arasında geçer.³⁹⁸ III. Hattušili, otobiyografisinde kendi sorumluluk alanını sayarken, Pala, Tummana, Kaššiya, Šappa, ve Hulana Irmağı ülkesi'nin adını anar. Anlaşıldığına göre Kaššiya'nın çevresindeki ülke, kent ve akarsular, Arawanna ülkesi, Maša ülkesi, Hulana Irmağı ülkesi, Šappa, Tummana ve Kaška ülkeleridir.

III. Tuthaliya zamanında Boğazköy'deki belge kılığına karşılık Maşat ve Ortaköy tabletleri bu dönemdeki eksikimizi kapatmaktadır. Buna göre Maşat Höyük, Yukarı

³⁹³ KUB XIX 10 Öy I 7-19; Güterbock, *JCS* 10, 1956, s. 65 vd.

³⁹⁴ KUB XIX 10 Öy I 29-39; Güterbock, *age*, s. 66.

³⁹⁵ Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 31-34.

³⁹⁶ Bkz: dn. 36.

³⁹⁷ Archi – Klengel, *AoF* VII, 1980, s. 146-147.

³⁹⁸ Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 33.

Yeşilirmak Havzası'nı Kaşka tehlikesine karşı koruyan bir üs konumundaydı. Bu engeli aşan Kaşka kuvvetleri için Buzluk Dağı'nı geçip, Ortaköy'e ulaşmak çok zor bir iş değildi. Bu nedenle iki şehir birbiriyle sık sık haberleşiyor ve söz konusu tehlikeye karşı alınması gereken önlemler Maşat mektuplarında vurgulanıyordu. Yakın çevredeki İshupitta şehri ve Şakaddunuwa Dağı gibi yerlerden sağlanan askeri birlikler, Tapikka'daki Kaşşu ve Pipappa adlı iki görevlinin emrindeydi. Ayrıca Kaşşu, Kaşkalar'la yapılan barış görüşmelerinde önemli bir rol oynuyordu.³⁹⁹

Yine bu dönemde I. Şuppiluliuma'nın, babası III. Tuthaliya ile beraber Kuzey Anadolu'da bazı askeri faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Kaşkalar'a karşı savaştığı ve boşalmış şehirleri yeniden iskan edip tahkimat yaptığı anlaşılmaktadır. Kaşkalkı Piyapili'nin hareketleri karşısında, isteği üzerine babası Tuthaliya onu göndermiş, aynı zamanda Arzawalı ve Hayaşalı düşmanın üzerine de yürümüştür.⁴⁰⁰ Bütün bunlarda babasının hastalığı da etken olmuştur.

Anlaşıldığı üzere bu dönem, Orta Karadeniz'de yoğun askeri seferlerin başladığı dönem olmuştur. I. Arnuwanda zamanının aksine Hititler, Tummana ülkesinden Yukarı Ülke'ye kadar Karadeniz'de Kaşka tehlikesini etkisiz kılmak için çok uğraş vermişlerdir. Askerlikten anlayan ve bu konuda başarılı olan Şuppiluliuma'nın da söz konusu girişimlerde çok katkısı olduğu görülmektedir. İktidarı sırasında da, Orta Karadeniz'deki başarılarında, gençlik yıllarında elde ettiği deneyimin yararını görmüştür.

I. Şuppiluliuma iktidarı devraldığında, Hatti topraklarını içine düştüğü zor durumdan kurtarmak için birbiri ardı sıra pek çok askeri sefere girişmiştir. Bu seferlerin kronolojik sırasını saptamak zordur. Ancak önce Anadolu içinde birliği

³⁹⁹ Alp, *Hethitische Briefe*, s. 13-14, 70 vd.

⁴⁰⁰ KUB XIX 10 Öy II 12-19; KBo XIX 3 III 1 vd.; Güterbock, *JCS* 10, 1956, s. 65-68; Dinçol, *Hititler*, s. 37.

sağlamayı düşünmüş olmalıdır. Onun söz konusu askeri ve siyasi çalışmalarını elimizdeki pek çok belgeden öğrenebiliyoruz. Bu devrin olayları en başta, oğlu II. Murşili tarafından yazdırılan Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları adlı tabletlerde görülmektedir. Bundan başka bu devre ait belgeler de bulunmaktadır. Suriye'deki krallıklarla yapılan antlaşmalar, Mitanni kralı Mattiwaza ile yapılan antlaşma, Hukkana antlaşması, çeşitli mektuplar ve Nişantaş kitabesi gibi.⁴⁰¹

Anadolu'nun dört bir tarafında mücadeleye girişmesi ve bir belgeye göre Hatti ülkesindeki durumu sağlamlaştırmaya çalıştığı bu mücadelenin 20 yıl sürmesi⁴⁰², Šuppiluliuma'nın nasıl bir güçlkle karşı karşıya kaldığının göstergesidir. Azzi – Hayaša ile antlaşma yaptıktan sonra Büyük Kral, İšuwa'ya yöneldi ve burayı hiçbir güçlkle karşılaşmadan ile geçirdi. Ardından Kargamış, Halep ve diğer Suriye krallıkları fethedildiği gibi Mitanni de Hititler'e bağlanarak, Asur'a karşı tampon bir devlet konumuna getirdi. Bu arada Mısır firavununun dul eşi Šuppiluliuma'ya mektup yazıp oğullarından biriyle evlenmek istemiş, ancak Mısır'a gönderilen prens yolda öldürülmüştür. I. Šuppiluliuma, batıdaki olaylarla ilgilenemeyecek kadar Suriye ile meşgul olduğundan bu bölgedeki sorunun çözümü de diğer oğlu II. Murşili'ye kaldı.⁴⁰³

Bunların yanı sıra I. Šuppiluliuma'nın başlıca uğraşı konularından biri yine Kaşkalar olmuş, onların bitmek bilmeyen akınları ile başa çıkabilmek için yıllık seferler gerekmiştir. Hayaša krallığına karşı yola çıkan Šuppiluliuma aniden

⁴⁰¹ Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 101, dn. 49.

⁴⁰² KUB XIX 9 (CTH 83); Kinal, *age*, s. 101, dn. 50; Gurney, *Hititler*, s. 34.

⁴⁰³ Bu devrin siyasi ve askeri olayları ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz: Kinal, *age*, s. 101-106; Dinçol, *Hititler*, s. 37-40; Gurney, *age*, s. 34-37; Macqueen, *Hititler*, s. 50-51.

karşısında Kaşkalar'ı bulmuş, esir aldığı pek çok Kaşkalyı ve ganimetleri üs olarak kullandığı Şamuha'ya getirmiştir.⁴⁰⁴

Büyük Kral ayrıca Orta Karadeniz'de Hakmiş ve Takkupta'ya saldırı da bulunmuştur.⁴⁰⁵ Takkupta şehrinin Nerik'e çok uzak olmadığı düşünülmekte ve Muwatalli'nin iktidarı sırasında Hitit egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine bu dönemde Kaşkalar'a kaptırılan şehir III. Hattuşili tarafından yeniden ele geçirilip, inşa edilmiştir.⁴⁰⁶

Yüzünü, Tummana'ya çeviren Şuppiluliuma burada pek çok şehri tahkim etmiş ve yöreyi terk eden halkı tekrar yerine yerleştirmiştir. Ancak Hitit ordusunda çıkan veba salgınını fırsat bilen Kaşkalyı düşman yine saldırıya geçmiştir. Bu tehlike de kısa sürede bertaraf edilmiş, pek çok sivil tutsak alınmış ve Tummana ülkesi tekrar Hatti ülkesinin bir parçası yapılmıştır. Kışı Hattuşa'da geçiren Büyük Kral ertesi sene de İştahara ülkesini düzene koymuştur.⁴⁰⁷

Hititler'in Kuzey Suriye'de Kargamış, Kinza ve Amka gibi krallıklarla ilgilenmesinin fırsat bilen Kaşkalar, Kuzey Anadolu şehirlerini teker teker ele geçirmeye başlarlar. Bu nedenle Şuppiluliuma, Amasya çevresinde aranan Hattena ve İştahara'dan doğuya doğru harekete geçer, Tehşina Dağı ve Maraşşantiya Irmağını geçen Büyük Kral, Darittara'da Kaşkalyı Pitaggatalli'yi yener. Elluriya Dağı, Waşhaya kenti, Darukka ve Şapidduwa kent ve ülkelerini yaktıktan sonra Tummana'ya ulaşır. Kaşşu Dağı'nı, Dahara Irmağı ülkesini ve "Kaşkalar'ın ünlü bir yeri olan Timmuhala" yı ele geçirir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Güterbock, *JCS* 10, 1956 ,s. 62-63 (Fragm. 10)

⁴⁰⁵ KUB XIX 22 II 1-7 ; H. ten Cate, *JNES* XXV, 1966, s. 27-28.

⁴⁰⁶ H. ten Cate, age, s. 29.

⁴⁰⁷ KUB V 6 Öy I 1-50 (KBo XIV 11 I); Güterbock, *JCS* 10, 1956, s. 90-96. Türkçe çevirisi için bkz: Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 54-55.

⁴⁰⁸ KUB XIX 13 + 14 (2 BoTU 44 + 46) Öy I; Güterbock, age, s. 108-110; Ertem, age, s. 81-83.

Her ne kadar Tummana ve İştahara gibi ülkelerde emniyetli üsler oluşturmuş ve sınırlar askeri birliklerle kuvvetlendirilmişse de Kaška akınlarını Hatti ülkesinden uzak tutmak mümkün olmamıştır. Kralın Hurri ülkesinde uzak tutmak mümkün olmamıştır. Kralın Hurri ülkesinde olmasının fırsat bilen Kaşkalar bu defa da Pala ülkesini tehdit etmişlerdir. Düşmanla baş edebilmek için I. Şuppiluliuma, kardeşi Büyük Meşedi Zida'nın oğlu Hutupiyanzı'yı Pala'da görevlendirmiştir ve sorun bu haliyle II. Murşili dönemine sarkmıştır.⁴⁰⁹

Hatti ülkesinin kuzey veya kuzeydoğusunda aranan Kuruştama⁴¹⁰ şehri I. Şuppiluliuma döneminde Kaška saldırılarına maruz kalmaktan başka, Hitit tarihinde başka örneğini görmediğimiz bir durumla da karşımıza çıkmaktadır. Kuruştama halkı pek bilinmeyen bir sebeple yerlerinden alınmış ve “Mısır Ülkesine” götürülmüştür. Burada kastedilen yer Filistin topraklarıdır ve söz konusu durum Hatti ve Mısır ülkeleri arasında askeri ve diplomatik bir soruna neden olmuştur.⁴¹¹

Bir Kaška seferi sırasında ölen I. Şuppiluliuma'nın⁴¹² ardından, yerine oğlu II. Arnuwanda geçtiyse de, o da veba nedeniyle ölmüştür ve krallık tahtını II. Murşili devralmıştır. Bu devrin olaylarını kendisinin bıraktığı yıllıklar aracılığı ile öğreniyoruz. Boğazköy'de bulunmuş en geniş tarih içerikli belgeler topluluğu olan bu yıllıkların bir kısmı, kralın ilk 10 yıllık iktidarını, diğer kısmı ise daha ayrıntılı biçimde 20 ve daha ileri yıllarını kapsar. Ancak bu belgelerdeki tarihsel olayların da kronolojik sırasını tam anlamıyla saptamak mümkün değildir.

Babasının Mitanni ve Suriye Devletleri'ni itaat altına almasından dolayı Murşili, güneydoğuya acil seferler düzenlemedi ve yüzünü Batı Anadolu'ya çevirdi. Burada

⁴⁰⁹ KBo V 8 Öy II; KBo XVI 8 II + 14 II; Ertem, age, s. 56-60; H. ten Cate, *Anatolica* 1, 1967, s. 49 vd.

⁴¹⁰ Ünal, *Hattuşili III*, I/1, s. 197; A. Ünal, “Kuruştama”, *RIA* 6, 1980-83, s. 373-374.

⁴¹¹ Güterbock, *JCS* 10, 1956, s. 98; Gurney, *Hittites*, s. 56-59.

⁴¹² KUB XIX 9; Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 106.

Arzawa ülkelerine karşı başarılı saldırılarda bulundu. Eski Devlet zamanında başlayan Arzawa ile ilişkiler, II. Murşili zamanında en hareketli aşamaya ulaştı. Ahhiyawa ile yakınlaşan asi uyruk Piyamaraddu'dan kaynaklanan bazı sorunlar yaşandı. Doğuda baş kaldıran Hayaşa yine yenilgiye uğradı.⁴¹³

Bu dönemde de Hititler, Kuzey Anadolu'da bir türlü itaat altına alamadıkları düşmanlarını, sınır kalelerinden oluşan sağlam bir hat ardında denetlemeye çalıştılar. Sorun, Arzawa devletleri gibi antlaşma yapılabilecek oturmuş bir devletin olmayışından kaynaklanıyordu. Sınırdaki garnizonlar Kaşka halkının bastırmada hiçbir zaman yeterli olmadı. Buna rağmen Murşili kendini kuzeydeki tepelerde barışı sağlamaya zorunlu hissetti ve hükümdarlığının 1,2,5,6,7,9,13,24,25 ve 26. yıllarında Hattuşa'nın kuzeyine doğru seferlere çıktı.⁴¹⁴ Metinlere göre her sefer başarılı olmuşsa da aslında esaslı bir sonuç alınamıyordu. En küçük bir zayıflama belirtisi gören kabileler, ilk fırsatta istila hareketlerine başlıyordu.

II. Murşili döneminde dikkati çeken ilginç bir gelişme Kaşkalar'ın, Tipiyalı Pihhuniya idaresinde toplanmaya başlamalarıdır. Murşili bunu, şu şekilde anlatır: "Pihhuniya Kaşka tarzında hüküm sürmüyordu. Kaşka ülkesinde tek bir kişinin hükümdarlığı olağan değildi. Pihhuniya birdenbire kral gibi yönetmeye başladı."⁴¹⁵ Tipiya ülkesi daha Murşili'nin 2. yılında düşmanlık yapmaya başlamış ve bu nedenle Hitit kralı, Yukarı Ülke'ye hareket ederek, Kathaidduwa şehrine saldırmıştır.⁴¹⁶ Murşili'nin hükümdarlığının 7. yılında ise Pihhuniya güneye doğru harekete geçmiş

⁴¹³ Bu dönemin siyasi olayları için bkz: Kinal, age, s. 107-109; Dinçol, *Hititler*, s. 40-42; Gurney, *Hititler*, s. 37-38; Macqueen, *Hititler*, s. 51-52.

⁴¹⁴ Gurney, age, s. 38.

⁴¹⁵ Dinçol, *Hititler*, s. 41.

⁴¹⁶ KBo III 4 Öy I 30-53; Götze, *MVAeG* 38, 1933, s. 26-31.

Zazziša ve İštitiņa şehirlerini ele geçirmiştir.⁴¹⁷ Pihhuniya'nın bağımsız bir kral gibi davranması anlaşıldığı kadarıyla, bu sıralarda Hititler'e karşı direnişe geçen Hayaša ile ittifak kurması ile mümkün olmuş⁴¹⁸; ancak bu hareketi karşısında ülkesi Murşili tarafından yakılıp yıkılmış ve Pihhuniya yakalanıp Hattuša'ya götürülmüştür.⁴¹⁹

Kaška liderinin faaliyetlerine bakılarak Tipiya şehrinin Yukarı Ülke ile sınır olduğu vurgulanmakta ve burası Kelkit Vadisi'nde aranmaktadır. Orta Karadeniz Bölgesi'nde, bugünkü Tokat'ı ve Sivas'ın kuzeydoğusunu içeren Kelkit Vadisi, doğuda Azzi – Hayaša ve kuzeyde, doğu Kaška toprakları ile komşuydu. Bu nedenle Pihhuniya saldırılarını bu vadiden veya onun kuzeyinden gerçekleştirmiş olmalıdır.⁴²⁰ Kelkit Çayı, Hitit dönemindeki Kummešmaha Irmağı ile eşitlenmektedir ve bu yöre metinlere göre II. Murşili döneminde düşman Kaška şehirleri ile doludur.

Murşili, Taggašta ve Kummešmaha Irmağı ülkesi arasındaki Kaşkalar'la savaştığı gibi; İştaluppa, Takkuwahina, Kappuppuwa ve Tahantattipa şehirleriyle mücadeleye giriştiğinde, Kummešmaha Irmağı ülkesindeki Kaşkalar, bu kentler için yardıma gelmişlerdir. Taggašta'dan gelen düşman birlikleri, Marišta, Šaddupa ve Karahna şehirlerini ele geçirmiştir.⁴²¹ Ayrıca Hitit kralı, Kummešmaha Irmağı ülkesindeki kabilelere karşı Tiliura'da sınır kalesini yeniden inşa etmiştir.⁴²²

İktidarının 9. yılında II. Murşili Kargamiş seferinden döndükten sonra, Hakmiş çevresindeki pek çok kenti egemenliği alır. Asker vermekle yükümlü olup, bunu

⁴¹⁷ KBo III 4 Ay III 67-93; KUB XIV 17 Öy II 31 vd.; KUB XIX 30 Öy I 1 vd., Götze, age, s. 86 vd.

⁴¹⁸ KBo III 4 Ay III 93 vd.; KUB XIV 17 Ay 3 vd.; Götze, age, s. 96 vd. Ayrıca bkz: Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 44.

⁴¹⁹ KBo III 4 Öy I 49-53; KUB XIV 16 Öy I 25-30; Götze, age, s. 26 vd.; KBo III 4 Ay III 67-94; KUB XIV 17 Öy II 31-35; Götze, age, s. 86 vd.; Dinçol, *Hititler*, s. 41.

⁴²⁰ Yakar, *MDOG* 112, 1980 s. 79.

⁴²¹ KBo V 8 Öy I 1 vd.; Götze, *MVAeG* 38, 1933, s. 146 vd.; Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 47-48.

⁴²² KUB XXI 29 I 11 vd. (CTH 89); Von Schuler, age, s. 48,146.

yerine getirmeyen İşhupitta, Durmitta, Piggainarieşşa, İahrieşşa, Timmuhala ve Tipiya gibi Kaşka şehirleriyle m¼cadele ederek onları tekrar asker vermekle y¼k¼ml¼ k¼lar.⁴²³ Hattuşa'nın hemen kuzeyindeki askeri konumunu g¼çlendiren Hitit kralı g¼z¼n¼, daha kuzeye, Nerik b¼lgesine dikmiştir. Őyleki II. Murşili, kendine, denize doğru bir yol çizmiştir. KBo XXIII 36⁴²⁴ya g¼re, şapinuwa ve İştahara'ya varan Hitit ordusu, bir s¼re sonra d¼řmanın kovalanması ile uğraşır. Burada kral denize ulaşma niyetini a¼ıkladıęı gibi, Hititler tarafından unutulmuş yolları da ge¼mek ister. Metnin III. s¼tunu yine deniz ve Nerik'i konu eder ki burada Karadeniz'den bahsediliyor olmalıdır.

II. Murşili, babasının Pala – Tummana seferlerini b¼y¼k bir kararlılıkla s¼rd¼rm¼řtir. Bu d¼nemde, Hutupiyanza, Pala – Tummana'yı y¼netmeye devam etmekte ve Kaşkalar'ın bu ũlkelerin dışına ¼ıkmasına izin vermemektedir.⁴²⁵ Ancak, bununla yetinmeyen Murşili, Nuwanza'yı da Hutupiyanza'nın Hatti ũlkesini bir par¼ası yaptığı Kalaşma'ta g¼ndermiřtir.⁴²⁶ Hatta bizzat kendisi, Pala – Tummana'ya doğru yola ¼ıkmıřtır.

III. Tuthaliya zamanında Kaşkalar'ın eline ge¼en Ziharriya ũlkesindeki ũlkesindeki Tarikarimu Dağı bu d¼nemde de Hititler'e zor anlar yaşatmış ve burada yerleşmiş bulunana Kaşkalar başkent Hattuşa'ya bile saldırmışlardır. Ziharriya ũlkesini yakıp yıkan Murşili burayı Kaşkalar'dan temizlemeyi başarmıştır.⁴²⁷ Murşili yine, dağlık bir alanda olduğunu Özellikle vurguladığı Timmuhala şehrine

⁴²³ Von Schuler, age, s. 47; L. Murat, "Hitit D¼nyasında Gaşgalar'm Yeri", *III. Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s. 437-438. Elimizdeki fragmanlardan anlaşıldığı üzere Hitit askeri birlikleri, Harziuna, İştahara, İştitina, şapinuwa, Waşhaya gibi şehir ve ũlkelere hareket etmiş, pek ¼ok kenti yakıp yıkmıştır: H. ten Cate, *JNES* XXV, 1966, s. 168 vd.

⁴²⁴ H. ten Cate, *Florilegium Anayolicum, Melanges offerts a E. Laroche*, Paris, 1979, s. 165 vd.

⁴²⁵ KBo II 5 ay IV 1 vd., Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 49-51; KBo V 8 Öy II (KBo XVI II + 14 II); Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 57-59.

⁴²⁶ KBo V 8 Ay IV 16; Ertem, age, s. 64 -65.

⁴²⁷ KBo III 4 Ay III 57-66; G¼tze, *MVAeG* 38, 1933, s. 80.

yürümüştür. Düşmanı buradan kovduğunu söylemekle beraber dağlık yolların elvermemesi ve kış mevsimi nedeniyle geri dönmüştür.⁴²⁸ 12. ve 15. yıllarında Nerik çevresinde pek çok sınır kentine saldırmasına rağmen Murşili bu kutsal kenti ele geçirememiştir.⁴²⁹ 16. yılından itibaren kuzeybatıya yönelen Hitit kralı Şapidduwa şehrinde Pittagatalli ve Kaşşu Dağı'nda Pittapara adlı Kaşka reislerini yenmiştir. Şapidduwa, Tummana ülkeleri, Kaşşu Dağı, Elluriya Dağı ve Dahara Irmağı ülkesi düşmandan temizlenmiştir.⁴³⁰

Tıpkı Murşili gibi babası da Nerik çevresindeki fetihlerden sonra Pala – Tummana'ya hareket etmiş ve Şapidduwa, Kaşşu Dağı ve Dahara Irmağı ülkesini ele geçirmiştir. O halde bu iki kralın güzergahı neresi olmuştur ? Belgelerdeki askeri seferlerde adları geçen çok sayıdaki kentin, dağın ve ırmağın bugünkü yerlerini bilemediğimizden anlatılan bu seferlerin nerede geçtiği ve orduların hangi yolları aşarak, nereye geldiklerini kesinlikle anlayamıyoruz. Eğer Amasya çevresinden yola çıktılarsa iki doğal yol söz konusudur. Bunlardan birincisi Merzifon – Osmancık, diğeri daha kuzeyde Havza – Vezirköprü hattıdır. Bundan sonra Kızılırmak geçilir. Klasik çağlarda, Amasya'dan Kastamonu'ya giden yolun bu kuzeydeki yol olduğu bilinmektedir.⁴³¹ Ayrıca Nerik'in Vezirköprü çevresinde arandığı düşünülürse Hitit ordusunun takip ettiği yol Havza – Vezirköprü ve Kunduz Dağı eteklerinden geçiyor olmalıdır.⁴³² Vezirköprü'nün kuzey bölgelerin kapısı durumunda olduğu ve orası ele geçirilmeden Merkezi Anadolu'dan, Orta Karadeniz ve çevresine askeri seferler düzenlemenin zorluğu üzerinde durulmuştur.⁴³³

⁴²⁸ KUB XIX 37 Öy II 1 vd.; Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 83 vd.

⁴²⁹ H. ten Cate, *Florilegium Anatolicum. Melanges offerts a E. Laroche*, Paris, 1979, s. 157-158.

⁴³⁰ KBo V 8 III (KBo XVI 8 III), Ertem, *Pala – Tum(m)ana*, s. 60 – 64; H. ten Cate, *age*, s. 158.

⁴³¹ Ertem, *age*, s. 4

⁴³² Ertem, *gös. yer.*

⁴³³ Dinçol – Yakar, *Bulleten XXXVIII/152*, 1972, s. 572.

Kral II. Muwatalli, vasal krallıklarla çevrili sağlam temellere oturmuş bir imparatorluk devraldığında önce Hatti ülkesinin batı ve güneybatısında yerleşmiş bulunan Arzawa prenslikleri ile tekrar antlaşma yapmıştır. Bundan sonra Muwatalli imparatorluğun güney sınırlarına yönelmiştir. Çünkü Mısır, bütün gücüyle Suriye'deki krallıkların üzerine yürümektedir. Bu dönemde devletin kuzey sınırları ile Muwatalli'nin kardeşi III. Hattuşili ilgilenmektedir. Ancak Muwatalli'nin de Nerik'e kadar bir sefer düzenlediği anlaşılıyor.⁴³⁴

Otobiyografiden öğrendiğimize göre, III. Hattuşili'ye kardeşi tarafından Yukarı Ülke'nin yönetimi verilmiştir. Böylece Hatti topraklarının kuzey eyaletleri, başkenti Hakmiş olmak üzere yeniden örgütlenmiştir. Muwatalli ise Suriye'ye yapacağı askeri harekâta kolaylık sağlaması için başkenti Aşağı Ülke'deki Tarhuntaşša şehrine taşımıştır.

Bunu fırsat bilen Kaşkalar'ın saldırılarını Hattuşili şu şekilde anlatır:⁴³⁵ “Arkasından bütün Kaška ülkeleri, Pişhuru ülkesi, Daiştipaşša ülkesi isyan etti. İşhupitta ülkesini, Marišta ülkesini ve tahkim edilmiş şehirleri tahrip ettiler. Düşman Maraşşantiya'yı geçti ve Kaneş ülkesine saldırmaya başladı.”

III. Hattuşili, kardeşi ile beraber Kadeş Savaşı'na giderken, yeniden iskan ettiği ülkelerin ordusunu ve arabalı savaşçılarını da yanında götürmüştür.⁴³⁶ II. Ramses'in zafer kitabesinde Hattuşili ile beraber Mısır'a giden Hitit ordusu içinde Kaška askerleri de bulunmaktadır.⁴³⁷ Onun yokluğunda Kaşkalar'ın yine rahat durmadığı ve Hakmiş'i bile ele geçirdikleri anlaşılmaktadır. Puduhepa ile birlikte Hakmiş'e geri dönen Hattuşili, boş ülkeler diye tanımladığı, Durmitta, Zippalanda, Hattena ve

⁴³⁴ KUB XXI 8 II 7-8; Haas, *Der Kult von Nerik*, s. 10 dn. 1.

⁴³⁵ Otten, *StBoT* 24, 1981, s. 10; Alp, *Hitit Çağında*, s. 135.

⁴³⁶ Otten, *age*, s. 10-11; Alp, *age*, s. 138.

⁴³⁷ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 56.

İştahara'yı yeniden iskan eder. Muwatalli'nin ölümüyle başa geçen Urhi – Teşup döneminde de Hakmiş krallığını sürdüren Hattuşili, Hantili zamanından beri Kaşkalar'ın elindeki Nerik kentini ele geçirmiş ve Haharwa Dağı ile Maraşsanta halklarını yönetimi altına almıştır.⁴³⁸ Urhi – Teşup'un Yukarı Ülke'yi amcasının elinden almaya kalkışması üzerine Hattuşili onunla mücadeleye girişmiş ve krallık tahtını ele geçirmiştir. Hatta bu mücadelesinde eskiden kendisine düşman olan Kaşkalar'ın yardımını bile almıştır.⁴³⁹ Ayrıca Hattuşili'nin yönetimi sırasında başkent, güneyde olan kardeşinin yokluğunda, Kaşkalar tarafından yağma edildiği için Hattuşa'ya geri taşınmıştır.⁴⁴⁰

III. Hattuşili ve eşi kraliçe Puduhepa'ya başkentlik yapan Hakmiş⁴⁴¹ şehrinin Hitit tarihi boyunca çok stratejik bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hattuşili, Kadeş Savaşı'ndan dönerken, Tarhuntaşşa'da kardeşine uğrayıp, onun tahttan indirdiği Amurru kralı Benteşina'yı kurtarmış, Hakmiş'e götürmüştür. Ona Hakmiş'te bir ev vermiş ve kendi deyimiyle hiç kötülük yapmamıştır. Benteşina'nın burada 7 yıl kaldığı tahmin edilmektedir.⁴⁴² Bu kentin adına Asur Ticaret Kolonileri çağı metinlerinde hiç rastlanmaz. Eski ve Orta Hitit dönemi boyunca Hakmiş'in sahip olduğu önem, Nerik kültürünün buraya taşınmasından da anlaşılmaktadır. Ancak sonradan burası da Kaşkalar'a kaptırılmıştır. II. Murşili'nin Nerik çevresinde bir Kaşka baskınından sonra Hakmiş'e döndüğünü biliyoruz. Anlaşıldığı üzere burası Nerik'e uzanan bir yol üzerinde bulunmaktadır. A. Kempinski – S. Koşak, Hakmiş'in Amasya çevresinde bulunduğu dair genel uzlaşımın, Maşat metinleri ile değişmesi

⁴³⁸ Otten, *StBoT* 24, 1981, s. 16-21; Alp, *Hitit Çağında*, s. 138-139.

⁴³⁹ Otten, *age*, s. 20-25; Alp, *age*, s. 139.

⁴⁴⁰ Gurney, *Hititler*, s. 40.

⁴⁴¹ Yazılışları, lokalizasyonları ve toplu kaynakça için bkz: Ertem, *Dizin* s. 35-36; Del Monte – Tischler, *RGTC VI/1*, s. 65-67.

⁴⁴² Dinçol, *Hititler*, s. 45,48.

gerektiğini vurgulamaktadırlar. III. Tuthaliya'nın iktidarı sırasında ve Şuppiluliuma'nın hakimiyetinin ilk dönemleri boyunca Zile – Maşat Höyük çok ağır bir Kaška saldırısına maruz kalmıştır. O halde Amasya çok daha öncesinden Kaška kabilelerinin eline geçmiş olmalıydı. Bu nedenle de Hakmiş, Çorum çevresinde aranmalıdır.⁴⁴³

III. Hattuşili, Kaşkaları yalnızca askeri güçle durduramayacağını anladığında onlarla antlaşma yoluna da gitmiştir. Onun, Kuzey Anadolu'daki Kaška halkına karşı takip ettiği politika, sınır şehri olan Tiliura ve Hitit – Kaška sınırında uzanan diğer kentlerle hazırladığı antlaşmada gözler önüne serilmektedir.⁴⁴⁴ Antlaşmanın önsözünde Hattuşili, Tiliura'daki yeniden iskan faaliyetinden söz eder. Buna göre Hantili zamanında yıkılan bu şehir II. Murşili tarafından tekrar tahkim edilmiştir. III. Hattuşili, babası gibi kısmi değil, şehrin gerçek sakinlerini buraya taşıyarak kapsamlı bir iskan çalışmasına girişmiştir. Ayrıca antlaşmada, hiçbir Kaška askerinin şehre giremeyeceği, geceyi şehirde geçiren her Kaşkalı'nın tutuklanıp cezalandırılacağı, Kaška ülkesinden alınan kölelerin şehre sokulmayacağı, onun kadın veya erkek şehrin sınırlarının dışında kalması gerektiği, çoban ve çiftçilerin Kaşkalar'la birlikte hareket etmemeleri gibi şartlar sıralanmaktadır. Bu maddelerden, III. Hattuşili'nin Tiliura'yı sadece bir Hitit şehri olarak tutmak istemediği açıktır. O, aynı zamanda, kent sınırları dışındaki bölgede dayanıklı bir Kaška varlığının doğuracağı sonuçları da dikkate almaktadır. Böylece Hitit kralı geçmişte, Kuzey Anadolu topraklarının kaybedilmesine neden olan hatalardan uzak durmaktadır.

⁴⁴³ Kempinski – Koşak, *Tel Aviv* 9, 1982, s. 109.

⁴⁴⁴ KUB XXI 29; KUB XXII 123 + KUB XXXI 15 (CTH 89); Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 145-148; Garstang – Gurney, *Geography*, s. 119-120; Bryce, *Tel Aviv* 9, 1982, s. 109.

Tiliura⁴⁴⁵ kenti, tıpkı Tipiya gibi, Kummeşmaha ile eşitlediğimiz Kelkit Irmağı vadisi boyunca, Niksar ve Erbaa civarında aranmaktadır.⁴⁴⁶ Bu evrede M.Ö. II. Bin yerleşmelerinin genelde Kelkit Irmağı'nın güneyinde bulunduğu ve burasının Hititler için bir savunma hattı olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğal sınır Kaşka kabilelerinin birleşerek Hatti ülkesinin i taraflarına sarkmalarını önlemek, Tipiyalı Pihhuniya gibi Azzi – Hayaşa ile ittifak kurarak Yukarı lke'yi kontrol altında tutma planlarını bozmak ve Amasya – Tokat çevresinde uzanan sınır bölgesinin güvenliğini sağlamak amacıyla tahkimli şehirlerle kuvvetlendirilmiş olmalıydı.

Bunun yanı sıra hangi Hitit kralları döneminde yapıldığı anlaşılmayan Kaşka antlaşmaları da mevcuttur.⁴⁴⁷ Ancak bunların İmparatorluk döneminin ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır.⁴⁴⁸

Kaçak ve kölelerin iadesinin söz konusu edildiği bu antlaşmaların birinde (CTH 138) Kaşkalar'ın ekonomik anlamda da kontrol altına alınmaya çalışıldığı görülür. Buna göre Hattuşa'da ancak askeri valinin izin verdiği ticaret yapılabilmekte ve bir düşman başka bir düşmanla alışveriş yapamamaktadır. Ayrıca düşmanın sığır ve koyunlarını sürenlerin elindeki bütün hayvanların alınacağı belirtilmektedir. Böylece Kaşkalar'a yakın yaşayıp onlara yardım edenler bundan alıkonulmaya çalışılmıştır.

Geleneksel düşman Kaşkalar, IV. Tuthaliya döneminde de alışılagelmiş saldırılarını sürdürmektedir. Ancak kral Tuthaliya daha tahta çıkmadan önce onlara karşı savaşmaya başlamıştır. III. Hattuşili döneminde yazılmış ve oğlu Tuthaliya'nın Baş Meşedi iken Kaşkalar'a karşı verdiği mücadeleye ilişkin bir belge Hitit

⁴⁴⁵ Metin yerleri, yazılışları ve toplu kaynakça için bkz: Ertem, *Dizin*, s. 142; Del Monte – Tischler, *RGTC VI/1*, s. 421-422.

⁴⁴⁶ Yakar, *MDOG* 112, 1980, s. 92.

⁴⁴⁷ CTH 138, CTH 139, CTH 139, CTH 140. Bu antlaşmaların çevirisi ve yorumu için bkz: Von Schuler, *Die Kaşkaer*, s. 109-140. CTH 138'in Türkçe evirisi için Karauguz, *Siyasi Antlaşma Metinleri*, s. 252-256.

⁴⁴⁸ Bryce, *Tel Aviv* 13, 1986, s. 92-93.

coğrafyasına katkılar da sağlamıştır.⁴⁴⁹ Olay Maşat ve Ortaköy arasında Şakaddunuwa (Karadağ) ve Şarpunwa (Emir Dağı) ile Şişpinuwa (Buzluk Dağı) arasında akan Zuliya (Çekerek) Irmağı üzerinde yaşanmıştır.

Büyük Kral IV. Tuthaliya tahta geçişini anlatan bir belgesinde⁴⁵⁰ Kaşkalar hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Nerik kenti, Hantili zamanında Kaşkalar tarafından tahrip edilmiş ve 500 yıl boyunca boş kalmıştır. Bu nedenle Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın bayramı Hakmiş'te kutlanmaktadır. Hatti ülkesinde yıllar boyunca savaş ve yıkım olmuştur. Fakat Büyük Kral Hattuşili, Tuthaliya'yı yüceltmiş onu Nerik'in Fırtına Tanrısı'na rahip yapmıştır.

IV. Tuthaliya'nın oğlu III. Arnuwanda dönemine ilişkin elimizde pek az belge bulunmaktadır. Kısıtlı bilgilerimizden biri de Kaşkalar'la bir savaş yapıldığıdır.⁴⁵¹ Bu Hitit kralı öldüğünde ise tahta kardeşi II. Şuppiliuma geçmişti. Bilindiği gibi bu son kral döneminde Boğazköy kaynakları aniden susar. Hitit Devleti'nin yıkılışına ilişkin bilgiler de Ugarit ve Mısır'dan elde edilmektedir. Kazılar, Hattuşa'nın büyük bir yangınla tamamen yanmış olduğunu göstermektedir. Aslında sonun geldiğine dair bazı belirtilerin IV. Tuthaliya dönemine değin uzandığını görebilmekteyiz. Hatti topraklarında siyasi ve askeri üstünlük doğuda Asur, batıda Arzawa Devletleri lehine değişmekteydi. Sonuçta kara ve deniz yoluyla gelen ve adlarına deniz kavimleri dediğimiz halklar imparatorluğun yıkılışına neden olmuşlardır.⁴⁵² Aynı şekilde Kaşkalar'ın da bu konuda çok etkili olduklarını düşünmek mümkündür.

⁴⁴⁹ KUB XVI 36, KUB XXXI 20 (CTH 83); Alp, *Bulleten* XLI/164, 1977, s. 643 vd.; Alp, *Hitit Çağında*, s. 142.

⁴⁵⁰ KUB XXV 21 Öy III 2 vd. (CTH 524); Götze, *BASOR* 112, 1951, s. 24-25.

⁴⁵¹ Dinçol, *Hititler*, s. 52.

⁴⁵² Hitit Devleti'nin yıkılışı için bkz: Dinçol, *age*, s. 53; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 125-126; Gurney, *Hititler*, s. 42-43; Macqueen, *Hititler*, s. 55-56.

Bir süre sonra Asur kralı I. Tiglat – Pileser, Yukarı Dicle civarında Kaška ve Muški kabilelerinin saldırısına uğramıştır. Anlaşılan Kaşkalar diğer Anadolu halkları ile birleşerek güneye doğru hareket etmişler ve Anadolu'nun siyasi koşullarının değişmesine neden olmuşlardır. III. Tiglat – Pileser ve II. Sargon da aynı dertten sıkıntıya düşmüşlerdir. Fakat bu tarihten sonra belgelerde Kaşkalar'ın adına rastlanmaz.⁴⁵³

⁴⁵³ Von Schuler, *Die Kaškaer*, s. 66-70.

VII – SONUÇ

19. yy.'dan itibaren başlayan ve giderek artan araştırmalar sonucunda tarihine, tarihi coğrafyası ve arkeolojisine ilişkin bilgilerimizin bir hayli arttığı Orta Karadeniz Bölgesi'nin, Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi zengin bir kültüre sahip olduğu anlaşılmıştır. Son yıllarda kazı, sondaj, yüzey araştırması yapan arkeologlar adlarına arkeoloji literatüründe rastlanmayan sayısız yerleşme yeri tespit etmiş, bunların yanı sıra çivi yazılı tabletleri inceleyen dilciler ve tarihçiler de Hititler için yörenin önemini ortaya koyabilmişlerdir.

Orta Karadeniz Bölgesi'nde kazısı yapılan merkezleri şu şekilde sıralayabiliriz: Kıyı kesiminde İkiztepe, Dündartepe, Kaledoruğu, Tekkeköy, Akalan Kalesi, Kocagöz Höyük ve Sinop şehir merkezindeki kazılar; kara kesiminde Mahmatlar, Horoztepe, Kayapınar, Maşat Höyük, Kazankaya ve Ortaköy. Bunlara Çorum'un Kuşsaray köyünde H. Z. Koşay tarafından yapılan sondajı da ekleyebiliriz. Maşat Höyük'te 100'ün üzerinde ve Ortaköy'de fragmanlarla 2500 tablet elde edilmiş, Kuşsaray köyünde tablet bulunduğu haberleri ne yazık ki doğrulanmamıştır. Yukarıda adını andığımız merkezlerin çoğu M.Ö. II. Bine ilişkin arkeolojik belge vermiş olup, yine bu döneme ait höyükleri de eklediğimizde karşımıza 110'un üzerinde yerleşme çıkmaktadır.

Orta Karadeniz Bölgesi'nin arkeolojisine yönelik çalışmalar, bu yörenin tarihi üzerine yapılan çalışmalardan daha önce başlamış ve günümüze dek devam edegelmiştir. Bu çalışmalar her şeyden önce, yörenin M.Ö. II. Binde Anadolu'nun diğer bölgelerinden farkını ortaya koymasđ ve elde edilen verileri çivi yazılı metinlerle karşılaştırdığımızda ne gibi sonuçlara ulaştığımızı belirlememiz açasından

önemlidir. Bu bağlamda, yörede yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının bize iki temel sonuç sağladığını söylemek mümkündür: Birincisi tıpkı coğrafyacılar gibi arkeologların da yöreyi kıyı ve kara diye ikiye ayırabilmesidir; çünkü Orta Karadeniz Bölgesi'nin kuzeyinde GTÇ'nda iskan yokken güneyinde Orta Anadolu ile bağlantılı olarak yerleşme sürmektedir ve bu ayrımın sınır çizgisi de aşağı yukarı bellidir. İkincisi bu iskan boşluğunun Kaşkalar'la açıklanmak istenmesidir. Ancak araştırmaların ilk yıllarında Dündartepe kazılarında, bu höyüğün III. kültür katının yanlışlıkla Orta ve GTÇ'na tarihlenmesi yani Hitit olarak yorumlanması bazı soru işaretlerine neden olmuştur. Çünkü bu dönemde Kaşkalar'ın Orta Karadeniz'de yaşadıkları bilinmektedir. Bu duruma açıklık getirmek için yapılan yorumda Kaşkalar'ın Hitit kültürü içinde eridiği, aksi halde onların bu yörede yaşadıklarının kabul edilemeyeceği söylenmiştir. Süregelen çalışmalar Dündartepe'nin III. tabakasının Asur Ticaret Kolonileri dönemi ile çağdaş olduğunu ve İkiztepe'nin Er – Hitit dediğimiz I. katı ile aynı döneme tarihlenmesi gerektiğini gösterdi.

Kazısı yapılan merkezlerden İkiztepe, M.Ö. II. Binin ilk çeyreğine ilişkin bilgi veren en önemli ören yeridir. Burada Geçiş Çağı ya da Er – Hitit olarak adlandırılan tabakalar M.Ö. XXI – XVIII. yy.'ın başına tarihlenirken, Dündartepe'nin III. Kültür katı ile Maşat Höyük'ün V. katı da yine aynı döneme yani yaklaşık olarak M.Ö. 2000 – 1750 arasına tarihlenmektedir. Buradan anladığımız kadarıyla Orta Karadeniz Bölgesi'nin kıyı ve kara kesimi Asur Ticaret Kolonileri çağının sonuna kadar sıklıkla iskan görmüştür. Bu dönemden sonra Dündartepe, Kaledoruğu ve Tekkeköy höyüklerinde bir küçülme söz konusudur. İkiztepe tamamen terk edilmiştir. Maşat Höyük, Kayapınar ve Ortaköy'ün ise en önemli aşamalarını Hitit İmparatorluk dönemi oluşturur. Orta Karadeniz'in kuzeyinde, M.Ö. 18. ve 17. yy. boyunca

höyüklerde tahrip edilme ve boşalma olduğuna göre, Hititler bu bölgeleri, Eski Hitit çağında Kaška kabilelerine terk etmiş olmalıdır. Kaşkalar'ın ise bu höyükleri tekrar iskan etmediği ortadadır. Anlaşıldığına göre amaçları sadece çapulculuktu.

I.Şuppiluliuma, II. Murşili ve III. Hattuşili'nin Kuzey Anadolu'ya yaptığı seferlerde, sürekli zaferlerden söz edilse de M.Ö. 14. ve 13. yy.'da bölgede kuvvetli bir Hitit varlığına ilişkin somut bir kanıt elde edilememiştir. Diğer taraftan arkeolojik belgeler, Hatti ülkesinin kuzey sınırlarında kimi bölgelerin kontrolünün Hititler'in elinde olduğunu desteklemektedir. Örnek olarak Vezirköprü'nün kuzeybatısındaki Oymaağaç, tahkimli bir Hitit şehri gibi görünmektedir. Pek yüksek olmayan dağların arasında iç bölgelere açılan yolların ortasında bulunan Oymaağaç, Hititler'e Kaşkalar'ın kuzeyden yaptığı saldırıları kontrol etme imkanı veriyor olmalıydı. Samsun'daki Alaçam – Sivritepe ise hem sahil tarafına hem de Alaçam'ın güney vadisine bakan yüksek bir tepede bulunan görece büyük bir yerleşme olarak görünmektedir. Höyüğün oluşumu M.Ö. II. Binin tahkimli yerleşmelerinden olduğu izlenimi vermektedir. Buradan toplanan çanak çömlekler, Sivritepe'nin İT ve OT'ta yerleşildiğini ve belki GT'ta yeniden iskan edildiğini göstermektedir. Bu höyüğün kimliğiyle ilgili olarak şimdiye kadar hiçbir teklif yapılamasa da hiç kuşku yok ki, Nerik gibi Kaşkalar'a kaptırılan bir şehirdi. Karadeniz Bölgesi'nde M.Ö. II. Binin etkileyici höyüklerinden biri, Karadağ geçidinin güneyinde bulunan Salur Höyük'tür ve Merzifon, Amasya, Ladik ve Taşova yörelerini Samsun'a bağlayan önemli bir yol kavşağını kontrol etmektedir. Bunların yanı sıra Merzifon Onhoroz Tepe ve Alacapınar Tepe ile Amasya Oluz Höyük ve Doğantepe gibi önemli yerleşmelerin, Hitit İmparatorluk döneminde iskan görmüş olduğu göz önünde tutulursa, Orta Karadeniz Bölgesi'nin kara kesiminin GTÇ boyunca Kaška saldırılarına karşı

tampon bölge olarak tutulduğu anlaşılmaktadır. Tokat Zile’de yapılan araştırmalarda görülen pek çok höyüğün önemli Hitit yerleşmeleri olduğu anlaşılacakla beraber buralarda tablet bulunamamıştır. Buna karşın Maşat metinlerinde adı geçen kimi kentlerin, bol miktarda M.Ö. II. Bin seramiği vermiş ve stratejik önemleri olan Sinelik Höyük, Akdoğan Kale Tepesi, Taşlıca Höyük gibi yerleşmelerle lokalizasyonu yapılabilir.

Arkeolojik keşiflerin, Orta Karadeniz Bölgesi hinterlandının Tunç ve Demir devrinde sıkça yerleşildiğini kanıtladığına şüphe yoktur. Sinop – Durağan’dan Tokat – Reşadiye’ye kadar olan hattın güneyindeki tepelik arazi İlk, Orta ve Geç Tunç çağına işaret eden yerleşimlerle kaplanmıştır. Yeşilirmak ve Kelkit vadilerinin çevresindeki yerleşmeler genelde bunların güneyinde yoğunlaşmıştır. Bu doğal sınırlar, tahkimli şehirler ve askeri garnizonlar kurularak kuvvetlendirilmiştir.

Orta Karadeniz Bölgesi’nin topoğrafik yapısı içinde bu eski yerleşmelerin dağılım biçiminin, Hitit belgelerindeki Kuzey Hitit eyaletleri ile önemli kült ve yönetim merkezlerine ilişkin coğrafi bilgilere uyduğu bugün genelde kabul edilmektedir.

Hitit Devleti döneminde, Kuzey Anadolu’da karşımıza Pala – Tummana ve Kaşka ülkeleri çıkmaktadır. Pala genelde Hitit Devleti ile dost kalmış, Tummana’nın kontrolünde ise dağlık bir arazide olması nedeniyle başarısız olunmuştur. Bu kuzey eyaletleri Hitit kral sülalesinden gelen prensler tarafından yönetilmektedir. Doğu Karadeniz’de yer alan Azzi – Hayaşalılar da zaman zaman Kaşkalar’la hareket ederek Hititler’e zor anlar yaşatmışlardır. I. Şuppiluliuma ve II. Murşili hem antlaşma yoluyla hem de güç kullanarak onları kontrol altına almaya çalışmışlardır. Başkentin kuzeyindeki arazinin Kaşkalar’a karşı savunulması Hititler için daima sorun olmuştur. Bunun için oluşturulan sınır hattının zaman zaman delindiği,

Kaşkalar'ın Hattuša'yı yağmalayıp İç Anadolu'ya değin akınlar yaptıkları görülmektedir. Bu coğrafyayla ilgili olarak geçen yer adlarının çok az bir kısmının lokalizasyonu yapılabilmiş bunda en büyük katkı Maşat Höyük tabletlerinden elde edilmiştir. Bununla beraber Hititler için çok önemli oldukları anlaşılan Zalpa, Nerik, Hakmiş, Zippalanda gibi şehirlerin ; Elluriya, Haharwa gibi dağların ; Dahara, Azzi, Dahašta, Kummešmaha akarsularının yeri konusunda araştırmacılar arasında tam bir görüş birliği yoktur. Bafra Ovası'nın hemen güneyinde yer alan üzerinde sur kalıntıları ile bir potern olan Oymaağaç Höyük için Zalpa ve Nerik teklifleri yapılmıştır. I. Hattuşili döneminde Hititler tarafından yıkılan Zalpa kenti izleyen yıllarda önemini kaybetmiştir. Oysa Nerik şehrinin Hititler için her zaman önemli olduğu ve III. Hattuşili tarafından ele geçirilip tekrar tahkim edildiği düşünüldüğünde Oymaağaç için Nerik teklifi daha mantıklı görünmektedir. Ayrıca Bafra – İkiztepe'nin Zalpa olamayacağı da anlaşılmaktadır; çünkü I. Arnuwanda ve Ašmunikal'in duasından anlaşıldığına göre Zalpa, Kaşkalar'ın işgali altındadır. İkiztepe ise Koloni çağının sonunda tamamen terk edilmiştir. Kutsal Arinna şehrinin Kaşkalar tarafından işgal edildiğine dair metinlerde hiçbir bilgi yoktur. I. Hattuşili dönemine ait bir tabletin bulunduğu İnandık için yapılan Hanhana teklifi yine tartışmalara neden olmuştur. İçeriğinden Hattuša'da düzenlendiğini anladığımız tabletin Hanhana'nın yöneticisi ile ilgili olması ve İnandık'ta bulunması şüpheye fazla yer bırakmamaktadır. Bundan sonra yeni lokalizasyonlar, Boğazköy ve Maşat Höyük tabletleri, Ortaköy belgeleri ve ele geçebilecek yeni tabletlere dayalı olarak yapılacaktır; ancak bulunmasını ümit ettiğimiz tabletler GTÇ'nda fazla iskanın olmadığı Sinop, Samsun ve Ordu illerinin sınırları içinde değil, Çorum ve Tokat'tan elde edilecek gibi görünmektedir.

Hititler'in yöreye olan ilgisinin I. Hattuşili dönemine değin uzandığı anlaşılıyor. Fakat Hantili zamanına kadar Kaşkalar'dan söz etmek mümkün değildir. İmparatorluk dönemi metinleri Kaşkalar'ın Hantili zamanında ortaya çıktıklarını haber veriyor. Hatta IV. Tuthaliya dönemine ait bir belgeye göre Nerik'in Kaşkalar tarafından işgali Hantili zamanında gerçekleşmiş ve burası güya 500 yıl boyunca boş kalmıştır. Bu tarihe güvenmek pek mümkün olmadığı gibi daha muhtemel olanı onun I. Arnuwanda ve Aşmunikal zamanında Kaşkalar'ın eline düştüğüdür; çünkü Eski Hitit belgeleri hiçbir şekilde Kaşkalar'dan söz etmemektedir. Bu dönemden itibaren, Hitit Devleti'nin yıkılışına kadar devam edecek olan Kaşka – Hitit çekişmesi başlayacaktır. Başkenti ve Orta Anadolu'yu söz konusu tehlikeye karşı korumak adına Hititler'in Orta Karadeniz Bölgesi'ne çok önem verdikleri ve çeşitli önlemler aldıkları fark edilmektedir. Düşman birliklerinin güneye sızacakları muhtemel yollar üzerinde ileri karakollar kurmak, Kaşkalar'ın Azzi – Hayaşalılar'la yapmış oldukları gibi ittifak kurmalarını önlemek ve gerekirse onlarla antlaşma yapmak alınan belli başlı önlemlerdir. Metinlerde Kaşkalar'a karşı yapılan seferlerin hep zaferle sonuçlandığının iddia edilmesine rağmen Orta Karadeniz Bölgesi'nin Hititler'in denetiminde olmadığı ve yukarıda sıraladığımız çabaların da bunun için yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. O halde Hititler'in bu denetimi sağlayamamada kimi sebepleri olmalıdır. Her şeyden önce Kaşkalar bölgenin zorlu topoğrafik yapısını kendi lehlerine çok iyi kullanıyorlardı. Sınır boylarında yer alıp da saldırıya uğrayan şehirler uzun süre tek başına dayanamadıkları gibi Hititler de bunlara yardım göndermede çok başarılı olamıyorlardı. Sonuçta işgal edilen şehirlerin sakinleri yöreyi terk ediyordu. Ayrıca Kaşkalar'ın, müttefiklerinden yardım almaları da bir

türlü önlenememiştir. Yüksek arazide olumsuz iklim koşullarının seferleri aksattığını ve ordunun yiyecek sıkıntısı çektiğini bizzat II. Murşili söylemektedir.

Dolayısıyla Hitit krallarının düzenledikleri sayısız sefer neredeyse hiçbir sonuç getirmemiş ve Kaşka sorunu Hititler için hep çözümsüz kalmıştır.

VIII – ÖZET

Günümüzde Sinop, Samsun, Ordu, Çorum, Amasya, Tokat illerini kapsayan Orta Karadeniz Bölgesi, 1800’lü yıllardan itibaren pek çok arkeolog, tarihçi ve coğrafyacı tarafından araştırılmıştır. Farklı konularda çalışan uzmanların incelemeleri, yapılan yüzey araştırmaları, kazı ve sondaj yörenin kültür tarihinin aydınlatılmasını sağlamıştır. Buna göre adı geçen bölgede en erken arkeolojik buluntular Paleolitik döneme tarihlenmekte olup Neolitik dönem yerleşmelerine ise rastlanmamıştır. Orta Karadeniz’de yerleşim ve kültür sürekliliğinin başlangıcının ise Kalkolitik çağ olduğu anlaşılmıştır. İTÇ boyunca yerleşmelerin sayısı hızla artmıştır ve bu dönemde yörenin metalurji alanında ulaştığı yüksek seviye ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. OTÇ’nin erken devrelerinde (M.Ö. 2000 – 1750) yerleşmelerin, yörenin hem kıyı hem kara kesiminde yer almasına rağmen geç evrelerinde (M.Ö. 1750 – 1500) sadece kara kesiminde görülmesi, Eski Hitit çağında Sinop, Samsun, Ordu illerinin Kaşkalar tarafından işgal edildiğini düşündürmektedir. M.Ö. II. Binin 2. yarısında yani Hitit İmparatorluğu döneminde ise en önemli iskan yerleri Maşat Höyük ve Ortaköy’dür. Bu şehirler Boğazköy’den sonraki en zengin tablet arşivine sahiptirler. Boğazköy metinlerini incelediğimizde Hititler’in Orta Karadeniz’deki faaliyetlerinin I. Hattuşili dönemine değin gittiği görülmekte ve başlıca uğraşı konularının Kaşkalar olduğu anlaşılmaktadır. Metinlere göre I. Hantili zamanında ortaya çıkan Kaşkalar en kritik zamanlarda Hatti ülkesine saldırmışlardır. Hititler bu akınlara sık sık karşılık vermişler; ancak onları kontrol altına almada başarısız oldukları gibi, Orta Karadeniz’in hakimiyetini elde tutamamışlardır. İmparatorluk dönemine kadar Kaşkalar’ın yöredeki faaliyetlerine göz yummak zorunda kalan Hitit

Devleti, bu zaman diliminden itibaren Kaşkaları durdurabilmek için bütün gücünü seferber etmiştir. Bu yöre ile özellikle, I. Šuppiliuma, II. Muršili ve III. Hattušili ilgilenmiş, adı geçen Hitit krallarının başlıca amaçlarından biri kutsal Nerik kentini ele geçirmek olmuştur. Büyük Kralların, Orta Karadeniz Bölgesi'nde Kaşkaları durdurmak için sergiledikleri mücadele Hitit devleti yıkılana dek sürmüştür.

IX - SUMMARY

X – BİBLİYOGRAFYA

Ainswort, W. F., *Travels and Research in Asia Minor, Mesopotamia and Armenia*, London, 1842.

Akurgal, Ekrem, “Zile Maşat Höyüğü Kazısı”, *Bellekten* X/37, 1946, s.220-222.

_____, “Sinop Kazıları”, *TAD* VI/1, 1956, s.47-53.

_____, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul, 1995.

_____, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1998.

Akyurt, Metin, *M.Ö. 2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, 1998.

Alkım, Handan, “İkiztepe Kazılarında Saptanan Kültür Katları ve Elde Edilen Madeni Eserlerden Örnekler”, IX. *T. T. Kong.*, Ankara, 1986, s. 119-132, Lev. 57-73.

_____, “İkiztepe’de Geç Kalkolitik Çağ Keramiği”, *AnAr* X, 1986, s. 99-109, Lev. I-VII.

Alkım, U. Bahadır, *Anatolien I*, München, 1968.

_____, “İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1971 Çalışmaları”, *Bellekten* XXXVI/143, 1972, s. 422-426.

_____, “Tilmen Höyük Kazısı ve Samsun Bölgesi Çalışmaları 1971”, *TAD* XX/2, 1973, s. 5-16.

_____, “İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1972 Dönemi Çalışmaları”, *Bellekten* XXXVII/147, 1973, s. 435-438.

_____, “Samsun Bölgesinde 1973 Çalışmaları”, *Bellekten* XXXVIII/151, 1974, s. 553-556.

_____, “Tilmen Höyük Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları 1972”, *TAD* XXI/2, 1974, s. 23-30.

_____, “Samsun Bölgesi Çalışmaları 1973”, *TAD* XXII/1, 1975, s. 5-12.

_____, “1975 Samsun Bölgesi Araştırmaları ve İkinci Dönem İkiztepe Kazısı”, *Bulleten* XL/160, 1976, s. 717-719.

_____, “1977 Dönemi İkiztepe Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları”, *Bulleten* XLII/197, 1978, s. 542-547.

_____, “İkiztepe Kazısı: İlk Sonuçlar”, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1979, s. 151-157, Lev. 99-119.

_____, “İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, *Bulleten* XLIII/172, 1979, s. 891-892.

_____, “İkiztepe Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları”, *TAD* 25/1-2, 1981, s. 3-9.

_____, “1980 Dönemi İkiztepe Kazısı”, III. *KST.*, Ankara, 1981, s. 25-29.

Alkım, U. Bahadır – Alkım, Handan – Bilgi, Önder, *İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (1974 – 1975)*, Ankara, 1988.

Alp, Sedat, “Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli İle Diğer Hitit Eserleri”, *Anatolia* VI, 1961/62, s. 191-216, Resim XXIII – LXII.

_____, “Maşat Höyük’te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında”, *Bulleten* XLI/164, 1977, s. 637-647.

_____, “Hitit Kenti Hanhana’nın Yeri”, *Bulleten* XLI/164, 1977, s. 649-652.

_____, “Maşat Höyük’te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri”, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978, s. 165-196.

_____, “Maşat Tabletlerinin Eski Anadolu Coğrafyasına Katkıları”, IX. T. T. Kong., Ankara, 1986, s. 227-233.

_____, *Hethitische Briefe aus Maşat Höyük*, Ankara, 1991.

_____, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kaniş/Neşa’da Hititler’in Varlığı ve Yoğunlu (Bilimsel Bir Oluşumun Öyküsü)”, *Anadolu Arşivleri* 3, 1997, s. 1-17.

_____, *Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, İstanbul, 2001.

Anderson, J. G. C., *A Journey of Exploratin in Pontos, Studia Pontica I*, Bruxelles, 1903.

Anderson, J. G. C. – Cumont, E – Gregoire, H., *Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de l’Armenie, Studia Pontica III*, Bruxelles, 1910.

Archi, Alfonso – Klengel, Hosrt, “Ein Hethitischer Text über die Reorganisation des Kultes”, *AoF* VII, 1980, s. 143-157.

Ardos, Mehmet, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, İstanbul, 1985, 2. cilt.

Aydın, Nazif, “Ev Satışıyla İlgili Bir Kültepe Tableti İle Etüdlük Tabletlerde Geçen Yer Adları ve Karum Nahria”, *Belleten* LVIII, 1994, s. 29-38.

Balkan, Kemal, *Mama Kralı Anum – Hirbi’nin Kaniş Kralı Warşama’ya Gönderdiği Mektup*, Ankara, 1957.

Baran, K. “Paphlagonia’daki Pompeipolis Antik Kenti”, *Belleten* LXVI/247, 2002, s. 819-838, Resim 1-17.

Baydur, Nezahat, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En Eski Çağlardan İ.S. 395 Yılına Kadar)*, İstanbul, 1970.

Bilgi, Önder, “Metal Objects from İkiztepe – Turkey”, *BAVA* 9-10, 1990, s. 119-219.

_____, “Bafra İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesinin Protohistoryası”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 1-2.

_____, “Samsun Müzesi Protohistorik Çağ Silahları ve Orta Karadeniz Bölgesi Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler”, XI. *T. T. Kong.*, Ankara, 1994, s. 253-256. Lev. 53-58.

_____, “M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi”, III. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, 1998, s. 63-75.

_____, “Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi İlk Tunç Çağı Mimarisi”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 63-74.

_____, “İkiztepe’de Ele Geçen Son Buluntuların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler”, XII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1999, s. 41-50.

_____, “İkiztepe Kazıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 111- 117.

_____, *Protohistorik Çağda Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri, Hint – Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım*, İstanbul, 2001.

_____, “Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi”, *Bulleten LXV/242*, 2001, s. 1-35.

Bilgi, Önder – Atasoy, S – Dönmez, Ş – Sumerer, L., “Samsun (Amisos) Bölgesinin Kültürel Gelişimi Projesi İle İlgili Yüzey Araştırması”, 19. *AST – I*, Ankara, 2002, s. 279-289.

Bilgiç, Emin, “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, *Bulleten X/38*, 1946, s. 381-423.

- Biller, J – Olshausen, E., “Notizen zur Historischen Geographie von Pontos”, *Festschrift für F. K. Dörner*, I. cilt, Leiden, 1978, s. 163-177.
- Bin – Nun, S. R., *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, *THeth* 5, Heidelberg, 1975.
- Birinci Coğrafya Kongresi, 6 – 21 Haziran 1941, Raporlar, Müzakereler, Kararlar*, Ankara, 1941.
- Bittel, Kurt, *Prahistorische Forschung in Kleinasien*, İstanbul, 1934.
- Bostancı, Enver, “Beldibi, Belbaşı Mezolitiği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri”, *Antropoloji* 3, 1965, s. 55-90.
- Bryce, T. R., “The Boundaries of Hatti and Hittite Border Policy”, *Tel Aviv* 9, 1989, s. 85-102.
- Burney, C. A., “Northern Anatolia Before Classical Times”, *AnSt* VI, 1956, s. 179-203.
- _____, “Hurrians and Proto – Indo – Europeans: The Ethnic Context of the Early Trans – Caucasian Culture”, *Anatolia and the Ancient Near East: Studies in Honour of T. Özgüç*, Ankara, 1989, s. 45-51.
- Burney, C. A. – Lang, D. M., *The Peoples of the Hills*, London, 1971.
- Cavaignac, E., “L’extension de la zone des Gašgaš a L’ouest”, *RHA* 4, 1931, s. 101-110.
- Cornelius, Friedrich, “Der Text des Hattušili III, geographisch erläutert”, *RHA* 4, 1959, s. 104-116.
- Cramer, J. A., *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Oxford, 1832.
- Crossland, R. A., “Immigrants From the North”, *CAHI* 2, 1972, s. 830-876.

Cuinet, V., *La Turquie d'Asie Minor*, Paris, 1890, I. cilt.

Cummer, W., "Iron Age Pottery From Akalan", *IstMit* 26, 1976, s. 31-39.

Cummont, E., *Voyage d'explarition archeologique dans le Pont et la Petite Armenie*, *Studia Pontica II*, Bruxelles, 1906.

Danişman, G. "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Caminin İncelenmesi", IX. *T. T. Kong.*, Ankara, 1989, s. 135-144.

Dengate, J. A., "A Site Survey Along the South Shore of the Black Sea", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archeology*, Ankara, 1978, I. cilt, s. 245-258.

Dinçol, A. M. – Yakar, J. "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten* XXXVIII/152, 1974, s. 563-572.

Dinçol, A. M., *Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, I. cilt.

Donan, O. – Gantos, A. – Smart, D. – Hiebert, F., "Sinop İli Yoğun alan Araştırması 1997", XVI. *AST – II*, Ankara, 1999, s. 359-371.

Donan, O. – Gantos, A. – Hiebert, F. – Yağcıoğlu, A. – Besonen, M., "Sinop Bölgesel Arkeoloji Araştırması 1998: Karasu Vadisi Araştırması", 17. *AST – II*, Ankara, 2000, s. 345-356.

Dönmez, Şevket, "Sinop – Samsun – Amasya İlleri Yüzey Araştırması", XVI. *AST – II*, Ankara, 1999, s. 513-523.

_____, "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 330-334.

_____, "1997 - 1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri", *Belleten* LXV/244, 2001, s. 873-903.

Durbin, G. E. S., "Iron Age Pottery from the Provinces Tokat and Sivas", *AnSt XXI*, 1971, s. 99-114.

Erinç, Sırrı, "Türkiye'de Akarsu Rejimine Toplu Bakış", *Türk Coğ. Der. XIII/17*, 1957, s. 93-114.

Erkut, Sedat, "Çivi Yazılı Boğazköy Kaynaklarına Göre Hitit Çağında Demir", Ankara, 1983, (Doktora Tezi).

_____, "Hititler'de Tuz ve Kullanımı", *Belleten*, LIV/209, 1990, s. 1-7.

_____, "Hitit Kenti Kaştama'nın Yeri Üzerine", XII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1999, s.129-132.

Ertem, Hayri, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973.

_____, *Hitit Devleti'nin İki Eyaleti: Pala – Tum(m)ana İle Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Denemeler*, Ankara, 1980.

Forlanini, Massimo, "Appunti di Geografia Etea", *Studia Mediterranea, Pierro Meriggi dicata 1/1*, Pavia, 1979, s. 165-184.

_____, "Le Spedizioni Militari Ittite Verso Nerik I Percorsi Orientalni", *Rendiconti 125/2*, 1991, s. 272-308.

Forrer, Emil, "Bala", *RIA 175*, 1931, s. 392-393.

Gamkrelidze, T. V. – Ivanov, V. V., "The Early History of Indo – European Languages", *Scientific American*, Marc, 1990, s. 82-89.

Garelli, P., *Les assyriens en Cappadoce*, Paris, 1963.

Garstang, John, "Hittite Military Roads in Asia Minor", *AJA 47*, 1943, s. 35-62.

Garstang, John – Gurney, O. R., *The Geography of the Hittite Empire*, London, 1959.

Gelb, Ignace, *Inscriptions from Alishar and Vicinity, OIP 27*, Chicago, 1935.

Giles, D. J. – Kuijpers, E. P., “Stratiform Copper Deposit, Northern Anatolia, Turkey. Evidence for Early Bronze I (2800 B. C.) Mining Activity”, *Science* 186, 1974, s. 823-825.

Götze, Albrecht, “Bemerkungen zu dem Hethitischen Text AO 9608 des Louvre”, *RHA* 1, 1930-32, s. 18-30.

_____, “Die Annalen des Muršili”, *MVAeG* 38, 1933.

_____, *Kizzuwatna and the Problem of the Hittite Geography*, New Haven, 1940.

_____, “The Problem of Chronology and Early Hittite History”, *BASOR* 122, 1951, s. 18-25.

_____, *Kleinasien (Kulturgeschichte des Alten Orients)*, München, 1957.

_____, “The Roads of Northern Cappadocia in Hittite times”, *RHA* 61, 1957, s. 91-103.

_____, “Remarks on the Old Babylonian Itinerary”, *JCS* XVIII, 1964, s. 114-119.

Gregoire, H., “Rapport sur un voyage d’exploration dans le Ponten Cappadoce”, *BCH* XXXIII, 1909, s. 3-169, Lev. I-III.

Gurney, O. R., “Anatolia 1750-1600 B.C.”, *CAH* II/1, 1973, s. 228-255.

_____, “Anatolia 1600-1380 B. C.”, *CAH* II/1, 1973, s. 659-689.

_____, *Hittiter*, (Çevr.: Pınar Arpaçay), Ankara, 2001.

Gürsoy, Cevat, R., “Samsun Gerisinde Karadeniz İntikal İklimi”, *DTCFD* VIII/1-2, 1950, s. 113-129.

Güterbock, H. G., “Zile Yakınında Maşat’tan Gelme Bir Eti Mektubu”, *DTCFD* II/3, 1943, s. 389-397.

_____, “The Deeds of Šuppiluliuma as Told by his Son Muršili II”, *JCS* 10, 1956, s. 41-130.

_____, “The North – Central Area of Hittite Anatolia”, *JNES* XX, 1961, s. 85-97.

Haas, Volkert, *Der Kult von Nerik*, Roma, 1970.

_____, “Zalpa, die Stadt am Schwarzen Meer und das althethitische Königtum”, *MDOG* 109, 1977, s. 15-26.

Hamilton, W. J., *Research in Asia Minor, Pontos and Armenia*, London, 1842.

Hardy, R. S., “The Old Hittite Kingdom, A Political History”, *AJSL* 58, 1941, s. 177-216.

Helck, Wolfgang, “Zur ältesten Geschichte des Hatti – Reiches”, *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I. cilt, s. 271-281.

Hoffner, H. A., “The Hittite Word for Tribe”, *Studia Mediterranea, Pierro Meriggi dicata* 1/1, Pavia, 1979, s. 261-266.

Hogart, D. G. – Munro, J. A. R., “Modern and Ancient roads in Eastern Asia Minor”, *Royal Geographical Society Supplementary Papers III*. 1893, s. 643-739.

Houwink Ten Cate, Philo, H. J., “A New Fragment of the Deeds of Šuppiluliuma as told by his son Muršili II”, *JNES* XXV, 1966, s. 27-31.

_____, “Muršilis Northwestern Campaigns – Additional Fragments of his Comprehensive Annals”, *JNES* XXV, 1966, s. 162-191.

_____, “Muršilis North-Western Campaigns – A Commentary”, *Anatolica* 1, 1967, s. 44-61.

_____, “Muršilis Northwestern Campaigns – Additional Fragments of his Comprehensive Annals Concerning the Nerik Region”, *Florilegium*

Anatolicum , *Melanges offerts a Emmanuel Laroche*, Paris, 1979, s. 157-167.

Hrozny, B., “Les Inscriptions Hittites Hieroglyphiques de Boybeyınarı et le probleme de la lingua Palaite”, *ArOr* VI, 1935, s. 155-174 ve harita. Işın, M. A., “Sinop Bölgesi Yüzey Araştırması”, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 241-259.

_____, “Sinop Region Field Survey”, *AA* VI, 1998, s. 95-111.

İnandık, H., “Sinop – Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü II”, *Türk Coğ. Der.* XIII/17, 1957, s. 51-68.

Jesus, P. S. de, “Metal Resources in Ancient Anatolia”, *AnSt* XXVIII, 1978, s. 97-102.

_____, *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia*, Oxford, 1980, 2 cilt.

Kammenhuber, A., “Indogermanen”, *RLA* 5, 1976, s. 90-96.

Kaptan, Ergun, “Türkiye Madencilik Tarihine Ait Merzifon – Bakırçay Yöresindeki Kalıntılar”, *III. Ark. S. T.*, Ankara, 1978, s. 225-134.

Karauğuz, Güngör, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, 2002.

Kempinski, A. – Koşak, S., “CTH 13: The Extensive Annals of Hattuşili I (?)”, *Tel Aviv* 9, 1982, s. 87-116.

Ketin, İhsan, “Türkiye’nin Genel Tektonik Durumu İle Başlıca Deprem Bölgeleri Arasında İlişkiler”, *MTA Enst. Der.* 71, 1968, s. 129-134.

Kınal, Füzuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998.

Kızıltan, Z. “Samsun Bölgesi Yüzey Araştırmaları”, *Bulleten* LVI/215, 1992, s. 213-241.

Koşay, H. Z., “Kuşsaray (Çorum) Sondajı”, *TAD* XV/1, 1966, s. 89-93.

Koşay, H. Z. – Akok, M., “Samsun İli Havza İlçesinin Lerdüğe Köyünde Bulunan Tümülsler”, *Bulleten* XII/48, 1948, s. 835-850.

_____, “Amasya Mahmatlar Köyü Definesi”, *Bulleten* XIV/55, 1950, s. 481-485.

Köksal, Aydoğan, *Bafra Ovasının Coğrafya Etüdü*, Ankara, 1972.

Kökten, İ. Kılıç – Özgüç, T., “Samsun’da Prehistorik Araştırmalar”, *Ülkü* XV/89, 1940, s. 121-124.

Kökten, İ. Kılıç – Özgüç, N. – Özgüç, T., “1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Bulleten* IX/35, 1945, s. 361-400.

Kökten, İ. Kılıç, “Samsun Vilayeti Tekkeköy Civarında Prehistorik Araştırmalar”, *Ülkü* XVII/98, 1941, s. 413-419.

_____, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Bulleten* VIII/32, 1944, s. 659-680.

_____, “Kuzeydoğu Anadolu Preshistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri”, *DTCFD* III/5, 1945, s. 465-486.

_____, “Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler”, *DTCFD* V, 1947, s. 223-239.

_____, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *DTCFD* X/3-4, 1952, s. 167-207.

_____, “Anadolu Ünye’de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular”, *DTCFD* XX/3-4, 1962, s. 275-276.

- Larsen, M. T., *The Old Assyrian City State and its Colonies*, Copenhagen, 1967.
- Lewy, H., "Anatolia in the Old Assyrian Period", *CAH I/2*, 1971, s. 707-728.
- Macqueen, J. G. "Nerik and its Weather God", *AnSt XXX*, 1980, s. 179-187.
- _____, *Hititler ve Anadolu'daki Çağdaşları*, Ankara, 2001.
- Makridy, T. "Un Citadelle archaïque du Pont", *MVAeG 12*, 1907, s. 167-175.
- Mallory, J. P., *Hint – Avrupalıların İzinde, Dil, Arkeoloji ve Mit*, Ankara, 2002.
- Melchert, H. C., "The Acts of Hattuşili I", *JNES 37/1*, 1978, s. 1-22.
- Mellart, J., "Anatolia 4000 - 2300 B. C.", *CAH I/2*, 1971, s. 363-416.
- _____, "Anatolia 2300 – 1750 B. C.", *CAH I/2*, 1971, s. 681-706.
- Mellink, M. J., "The Royal Tombs at Alaca Höyük and the Aegean World", *Studies Presented to H. Goldman*, New York, 1956, s. 39-58.
- Monte, G. F. del – Tischler, J., *Die Orts und Gewässernamen der hethitischen Texte (RGTC VI/1)*, Wiesbaden, 1978.
- _____, *Die Orts und Gewässernamen der hethitischen Texte (RGTC VI/2)*, Wiesbaden, 1992.
- Murat, Leyla, "Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve DTCF Sempozyumu*, Ankara, 1998, s. 175-188..
- _____, "Hitit Dünyasında Gaşgalar'ın Yeri", *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 435-443
- Neu, E., *Der Anitta Text*, *StBot 18*, Wiesbaden, 1974.
- _____, "Überlieferung und Datierung der Kaškaer Verträge", *Festschrift für K. Bittel*, Mainz, 1983, I. cilt, s. 391-399.
- Orlin, L. L., *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Mouton, 1970.

- Osten, H. H. von der, *Explorations in Central Anatolia Season of 1926, (OIP)*, 1929.
- Otten, Heinrich, “Neue Fragmente zu den Annalen des Muršili”, *MIO* III, 1955, s. 153-179.
- _____, *Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa*, *StBoT* 17, Wiesbaden, 1973.
- _____, “Die Königin von Kaniš”, *XIX. Rencontre Assyriologique Internationale*, Paris, 1974, s. 301-304.
- _____, *Die Apologie Hattušiliš III*, *StBoT* 24, Wiesbaden, 1981.
- Özbal, H. – Adrians, A. – Earl, B. – Gedik, B., “Samsun – Amasya – Tokat İlleri Yüzey Araştırması”, 15. *Ark. S. T.*, Ankara, 2000, s. 47-54.
- Özbal, H. – Pehlivan, N. – Earl, B., “Durağan ve Bakırçay Arsenik Cevherleşmelerinin Jeolojik, Mineralojik ve Kimyasal İncelenmesi”, 16. *Ark. S. T.*, Ankara, 2001, s. 29-40.
- Özdoğan, Aslı, “Orta Karadeniz Bölgesi, Gökırmak ve Araç/Ilgaz Havzaları Araştırma Projesi”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 321-329.
- Özgüç, Tahsin, “Samsun Hafriyatının 1941-1942 Yılı Neticeleri”, III. *T. T. Kong.*, Ankara, 1943, s. 393-419.
- _____, *Öntarihte Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, 1948.
- _____, “The Statuette from Horoztepe”, *Anatolia* III, 1958, s. 53-56.
- _____, “Kültepe ve Horoztepe Kazıları”, *TAD* VIII, 1964, s. 26-27.
- _____, “Yeni Horoztepe Eserleri”, *Anatolia* VIII, 1964, s. 19-25.
- _____, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara, 1978.

_____, *Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, Ankara, 1982.

_____, “Maşat Höyük Tapigga Kazıları 1980 Çalışmaları”, *Belleten XLV/2*, 1981, s. 371-374.

Özgüç, T. – Akok, M., “Horoztepe Eserleri”, *Belleten XXI/82*, 1957, s. 201-209.

_____, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*, Ankara, 1958.

Özsait, Mehmet, “1987 Yılı Amasya – Suluova Tarihöncesi Araştırmaları”, VI. *AST.*, Ankara, 1989, s. 287-300.

_____, “Orta Karadeniz Bölgesinde Yeni Prehistorik Yerleşmeler”, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi*, Samsun, 1990, s. 124-131.

_____, “1990 Yılında Ordu – Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzeysel Araştırmaları”, IX. *AST*, Ankara, 1996, s. 273-291.

_____, “1994 Yılı Amasya – Taşova Yüzeysel Araştırmaları”, XIII. *AST-II*, Ankara, 1996, s. 273-291.

_____, “1995 ve 1996 Yılları Amasya – Merzifon ve Gümüşhacıköy Yüzeysel Araştırmaları”, XV. *AST-II*, Ankara, 1998, s. 143-161.

_____, “Amasya’da M.Ö. II. Binyılı Yerleşmeleri”, *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 457-468.

_____, “Orta Karadeniz Bölgesi Yüzeysel Araştırmaları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 335- 341.

_____, “1999 – 2000 Yılı Amasya – Merzifon ve Ordu – Kumru Yüzeysel Araştırması”, 19. *AST-II*, Ankara, 2002, s. 191-206.

Pamir, H. N. – Akyol, İ. H., “Çorum ve Erbaa Depremleri”, *Türk Coğ. Der.* 1/11, 1943, s. 234-238.

Pekman, A., *Strabon. Antik Anadolu Coğrafyası*, İstanbul, 1993.

Przeworski, S., “Der Grottenfund von Ordu”, *ArOr* VII/3, 1935, s. 390-414.

_____, “Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisch – Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. JHT V. CHR”, *ArOr* VIII/1, 1936, s. 49-68.

Ramsay, W. M., *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890. (Türkçe çevr: Pektaş, M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960).

Renfrew, C., “The Origins of Indo – European Languages”, *Scientific American*, October, 1989, s. 82-90.

Röllig, W., “Zalpa”, *Festschrift F. K. Dörner*, Leiden, 1978, s. 762-770.

Ruge, W. – Bittel, K., “Paphlagonie”, *RE* XVIII/4, 1949, s. 2486-2550.

Selen, H.S., “Türkiye'nin Coğrafi Bölgelere Taksimine Dair Bir Muhtıra”, *Bir. Coğ. Kong.*, Ankara, 1941, s. 251-255.

Schuler, E. von, *Die Kaškaer. Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien*, Berlin, 1965.

_____, “Kaškaer”, *RLA* 5, 1976 – 1980, s. 460-463.

Singer, Itamar, “Hittites and Hattians in Anatolia at the Beginnig of the Second Millenium B. C.”, *JIES* 9, 1981, s. 119-134.

Steiner, Gerd, “The Role of Hittites in Ancient Anatolia”, *JIES* 9, 1981, s. 150-173.

_____, “The Immigration of the First Indo – Europeans Into Anatolia Reconsidered”, *JIES* 18, 1990, s. 184-214.

_____, “Acemhüyük: Karum Zalpa Im Meer”, *Aspect of Arts and Iconography: Anatolia and its neighbors Studies in Honor of N. Özgüç*, Ankara, 1993, s. 579-599.

Süel, Aygöl, “1988 Yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaların”, VII. *AST*, Ankara, 1990, s. 341-357.

_____, “1989 Yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaları”, VIII. *AST*, Ankara, 1991, s. 91-110.

_____, “Ortaköy’ün Hitit Çağındaki Adı”, *Belleten* LIX/225, 1995, s. 271-283.

_____, “1994 Yılı Çorum – Ortaköy Kazı Çalışmaları”, XVII. *KST-I*, Ankara, 1996, s. 263-382.

_____, “1995 Yılı Ortaköy – Şapinuwa Kazı Çalışmaları”, XVIII. *KST-I*, Ankara, 1997, s. 339-351.

_____, “Ortaköy – Şapinuwa Tabletlerinin Tarihlendirilmesi”, *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 551-557.

_____, “Ortaköy – Şapinuwa”, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of H. G. Güterbock*, Winona Lake, 2002, s. 157-165.

Süel, A. – Süel, M., “Ortaköy – Şapinuwa’nın Hitit Mimarisindeki Yeri ve Önemi”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 425-431.

Şahin, C., *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, Ankara, 2002.

Taracha, P., “Hittites in Alaca Höyük? An old question reconsidered”, *Archaeologia Polona* 29, 1991, s. 71-78.

Thissen, Laorens, “New Insights in Balkan – Anatolian Connections in the Late Chalcolitic: Old Evidence From the Turkish Black Sea Littoral”, *AnSt* XLIII, 1993, s. 207-237.

Temizer, Raci, “Kayapınar Höyüğü Buluntuları”, *Bellekten* XVIII/71, 1954, s. 317-330.

Tezcan, Burhan, “Yeni Horoztepe Buluntuları”, *Anatolia* V, 1960, s. 13-28.

Ünal, Ahmet, “Zum Status der Augures bei Hethitern”, *RHA* XXXI, 1973, s. 27-56.

_____, *Hattušili III, THeth I/1*, 1974.

_____, *Hattušili III, THeth I/2*, 1974.

_____, “Kuruştama”, *RIA* 6, 1980-83, s. 373-374.

_____, “Orta ve Kuzey Anadolu’nun M.Ö. 2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar”, *Anadolu* XXII, 1981/83, s. 17-37.

_____, *Hititler – Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1999.

Veenhof, K. R., *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Leiden, 1972.

Winfield, D., “The Northern Routes Across Anatolia”, *AnSt* XXVII, 1977, s. 151-166.

Yakar, Jak, “Northern Anatolia in the Early Bronze Age”, *Tel Aviv* 2/4, 1975, s. 133-160.

_____, “Recent Contributions to the Historical Geography of the Hittite Empire”, *MDOG* 112, 1980, s. 75-93.

_____, *Ethnoarchaeology of Anatolia. Rural Socio – Economy in the Bronze and Iron Ages*, Jersalem, 2000.

Yakar, J. – Dinçol, A. M., “Remark on the Historical Geography of Nort – Central Anatolia during the Pre – Hittite and Hittite Periods”, *Tel Aviv* 1/3, 1974, s. 85-99.

Yener, A. K., *The Domestication of Metals: The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia*, Leiden, 2000.